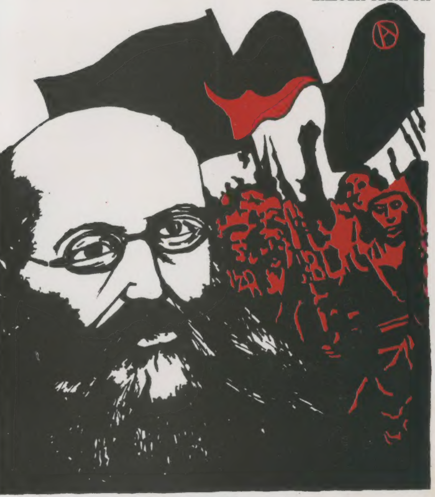
ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΑΝΑΡΧΙΑ

η φιλοσοφία της και το ιδανικό της

ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΑΝΑΡΧΙΑ

μετάφραση: Νίκος Β. Αλεξίου

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ	: Αναρχία
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ	: Νίκος Β. Αλεξίου
ΕΚΔΟΣΕΙΣ	: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
	Ζ. Πηγής 17, Αθήνα
	τηλ. 3639980 - 3602040
ΕΚΔΟΘΗΚΕ	: Ιούλιο τού '85

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ[1]

Αυτή η διάλεξη, που τό κείμενό της αναδημοσιεύτηκε καί μοιράστηκε πλατιά σέ πολλές γλώσσες σά μπροσούρα, δίνει μιάν απάντηση στό ερώτημα άν ο αναρχισμός έχει μιά φιλοσοφία καί τί είναι αυτή η φιλοσοφία. Ο Κροπότκιν απαντάει στήν κριτική ότι ο αναρχισμός είναι απλώς καταστροφικός, βρίσκοντας αναλογίες μέ τίς φυσικές επιστήμες, όπου δείχνει ότι η πρόοδος συντελείται μέ βίαιες αλλαγές στήν ισορροπία που πετυχαίνεται σέ κάθε περίοδο, τίς οποίες ακολουθούν νέες προσαρμογές καί μιά νέα αρμονία που πηγάζει απ' τήν αντίδραση τών επιμέρους μερών. Μιά ολοένα μεταβαλλόμενη ισορροπία μάλλον, παρά μορφές παγιωμένες απ' τό δίκαιο, είναι η αρμονία που θεωρεί φυσική. Θεωρεί ότι αυτή η φυσική ανάπτυξη τής κοινωνίας, εμποδίζεται από ισχυρές μειονότητες, που τήν κρατάνε δέσμια γιά χάρη τών συμφερόντων τους.

Ενάντια σ' αυτές αντιπαραβάλλει τή δύναμη τών εξεγερμένων εργατών, που βλέπουν τήν ιδιοποίηση τής εργασίας καί τών ελευθεριών τους, αλλά δέν προχωρούν σέ μιάν επαναστατική κατάληψη τής γής καί τού πλούτου εξαιτίας τών λαθών τής πολιτικής τού σοσιαλιστικού κινήματος καί τής εξαπάτησής τους διαμέσου τής εμπλοκής τους σέ πολέμους.

Θεωρεί απαραίτητη γιά τήν αποκατάσταση τής φυσικής διαδικασίας τής ανάπτυξης, τό νά οδηγηθεί τό εργατικό επαναστατικό κίνημα στήν αναρχική αντίληψη τής ελεύθερης ομοσπονδίας, καί ν' αφυπνισθεί η πρωτοβουλία τών ανθρώπων ώστε νά καταλάβουν τήν ιδιοκτησία. "Η ποικιλία είναι ζωή, η ομοιομορφία είναι θάνατος", είναι μιά αρχή που ισχύει τόσο γιά τό επαναστατικό κίνημα όσο καί γιά ολόκληρη τή ζωή. Ο στόχος είναι, φυσικά, η απόλυτη ελευθερία τού ατόμου. Τό πρακτικό καθήκον τού αναρχισμού είναι νά βοηθήσει στήν ανάπτυξη αυτών τών φυσικών τάσεων. Αυτά δέν είναι

όνειρα ενός μακρινού μέλλοντος, ούτε ένα στάδιο στό οποίο θά φθάσουμε αφού περάσουμε από κάποια άλλα, αλλά διαδικασίες τής ζωής που μάς αφορούν καί τίς οποίες πρέπει είτε νά προωθήσουμε είτε ν' αναχαιτίσουμε.

1. Τό κείμενο αυτό περιλαμβάνεται στήν ανθολογία έργων τού Κροπότκιν μέ τίτλο "Kropotkin's Revolutionary Pamphlets" (Dover Publications Inc., N. Υόρκη 1970). Η μετάφραση έγινε σέ αντιπαραβολή μέ τήν αντίστοιχη γαλλική. (Σ.τ.Μ.).

Πολίτισσες καί Πολίτες,

Όχι δίχως κάποιο δισταγμό αποφάσισα ν' ασχοληθώ μέ τή φιλοσοφία καί τό ιδανικό τής Αναρχίας. Γιατί εκείνοι που πιστεύουν πως η Αναρχία δέν είναι παρά ένας σωρός οράματα γιά τό μέλλον καί μιά ασυνείδητη ροπή πρός την καταστροφή όλου τού τωρινού πολιτισμού, είναι ακόμα πάρα πολλοί. Γιά νά ξεκαθαριστεί τό έδαφος απ' τίς προλήψεις τής ανατροφής μας θά χρειαζόταν ίσως νά υπεισέλθω σ' ένα σωρό λεπτομέρειες που δύσκολα θά χωρούσαν στά πλαίσια μιάς διάλεξης. Μήπως εδώ καί 2 ή 3 μόνο χρόνια ο μεγάλος παρισινός τύπος δέν υποστήριζε πως η μόνη φιλοσοφία τού αναρχικού είναι η καταστροφή, τό μόνο του επιχείρημα η βία;

Ωστόσο, τώρα τελευταία έγινε τόσος λόγος γιά τούς αναρχικούς, που αρκετοί κατάληξαν στό διάβασμα καί τή συζήτηση τών δοξασιών μας. Πότε-πότε, μάλιστα, έμπαιναν ακόμα καί στόν κόπο νά συλλογιστούν καί τότε τουλάχιστον έχουμε κάτι κερδίσει. Αναγνωρίζουν πρόθυμα πως οι αναρχικοί έχουν ένα ιδανικό' το θεωρούν μάλιστα πολύ ωραίο, αλλά προσιτό μόνο γιά μιά κοινωνία που αποτελείται από ανώτερα πλάσματα.

Δέν θά ήταν όμως μεγάλη αξίωση από μέρους μου νά μιλήσω γιά μιά φιλοσοφία που, σύμφωνα μέ τούς επικριτές μας, δέν είναι παρά θολά οράματα ενός μακρινού μέλλοντος. Μπορεί η Αναρχία νά ισχυρίζεται πως έχει μιά φιλοσοφία όταν αρνούνται ότι έχει μιά φιλοσοφία ο σοσιαλισμός;

Σ' αυτό εδώ τό ερώτημα θά προσπαθήσω ν' απαντήσω, μέ όλη τή δυνατή σαφήνεια καί καθαρότητα καί παρακαλώντας σας νά μέ συγχωρέσετε εκ τών προτέρων άν σάς επαναλάβω ένα ή δυό παραδείγματα που έχω ήδη αναφέρει σέ μιά διάλεξή μου στό Λονδίνο, που θεωρώ όμως χρήσιμα γιά νά γίνει πιό κατανοητή η έννοια τού όρου "φιλοσοφία τής Αναρχίας".

Δέν θά σάς κακοφανεί βέβαια άν δανειστώ ευθύς εξαρ-

χής κάποια στοιχειώδη παραδείγματα απ' τίς φυσικές επιστήμες. Όχι γιά νά συνάγω επαγωγικά απ' αυτά τίς κοινωνικές ιδέες μας — κάθε άλλο! Αλλά απλώς γιά νά κάνω νά φανούν καλύτερα ορισμένες σχέσεις, που είναι ευκολότερο νά τίς αντιληφθεί κανείς στά φαινόμενα που έχουν παρατηρηθεί απ' τίς θετικές επιστήμες, παρά σέ παραδείγματα δανεισμένα αποκλειστικά απ' τά τόσο περίπλοκα γεγονότα τών ανθρώπινων κοινωνιών.

Λοιπόν, εκείνο που κυρίως μάς εντυπωσιάζει αυτή τή στιγμή στίς φυσικές επιστήμες, είναι η βαθιά τροποποίηση που έχει υποστεί εδώ καί μερικά χρόνια ο τρόπος που αντιλαμβάνονται κι ερμηνεύουν τά πράγματα τού σύμπαντος.

Κάποτε, θά τό ξέρετε, ο άνθρωπος φανταζόταν, ότι η Γή ήταν τοποθετημένη στό κέντρο τού Σύμπαντος. Ο ήλιος, τό φεγγάρι, οι πλανήτες καί τ' άστρα φαίνονταν νά περιστρέφονται γύρω της, κι η σφαίρα αυτή, κατοικημένη απ' τόν άνθρωπο, αντιπροσώπευε γι' αυτόν τό κέντρο τής δημιουργίας. Αυτός ο ίδιος — υπέρτατο όν πάνω στόν πλανήτη του — ήταν ο εκλεκτός τού Δημιουργού του. Ο ήλιος, το φεγγάρι, τ' άστρα δέν είχαν πλαστεί παρά μόνο γι' αυτόν' πρύς αυτόν στρεφόταν όλη η προσοχή ενός θεού που πρόσεχε καί τήν παραμικρή του πράξη, σταματούσε γι' αυτόν τήν πορεία τού ήλιου, αρμένιζε στά σύννεφα, εξαπόλυε τίς μπόρες ή τούς κεραυνούς του πάνω στούς αγρούς καί στίς πολιτείες γιά ν' ανταμείψει τήν αρετή ή νά τιμωρήσει τά εγκλήματα τών κατοίκων. Γιά χιλιάδες χρόνια έτσι αντιλαμβανόταν ο άνθρωπος τό Σύμπαν.

Ξέρετε όμως πόσο ριζικά μεταβλήθηκαν στόν 16ο αιώνα οι αντιλήψεις τού ανθρώπου, όταν τού αποδείχθηκε ότι, μακριά απ' τό νά είναι κέντρο τού Σύμπαντος, η γή δέν είναι παρά ένας κόκκος άμμου μέσα στό ηλιακό σύστημα — ένας βόλος πολύ μικρότερος απ' τούς άλλους πλανήτες' ότι κι αυτός ο ήλιος, άστρο μολονότι τεράστιο συγκριτικά μέ τή μικρή μας γή, δέν είναι παρά ένα άστρο ανάμεσα σέ τόσα άλλα αμέτρητα άστρα, που βλέπουμε νά λάμπουν στόν ουρανό, τό ένα δίπλα στ' άλλο στό Γαλαξία. Πόσο μικρός φάνηκε ο άνθρωπος μπροστά σ' αυτή τή δίχως όρια απεραντοσύνη, πόσο γελοίες οι αξιώσεις του! Όλη η φιλοσοφία εκείνης τής εποχής, όλες οι κοινωνικές καί θρη-

σκευτικές αντιλήψεις ένιωσαν τόν αντίκτυπο αυτής τής μεταμόρφωσης τών κοσμογονικών ιδεών. Οι φυσικές επιστήμες, που η τωρινή ανάπτυξή τους μάς κάνει τόσο περήφανους, δέν χρονολογούνται παρά μόνο από κείνη τήν εποχή.

Αλλά μιά ακόμα βαθύτερη καί πολύ πιό σημαντική μεταβολή συντελείται στό σύνολο τών επιστημών, κι η αναρχία, όπως θά δείτε, είναι μιά απ' τίς πολλαπλές εκδηλώσεις τής εξέλιξης αυτής. Δέν είναι παρά ένας απ' τούς κλάδους τής νέας προαγγελλόμενης φιλοσοφίας.

Πάρτε οποιοδήποτε αστρονομικό σύγγραμμα τού τέλους τού περασμένου αιώνα ή τών αρχών τού τωρινού. Δέ θά βρείτε πιά σ' αυτό, περιττό νά τό πούμε, τό μικρό μας πλανήτη τοποθετημένο στό κέντρο τού Σύμπαντος. Θά συναντήσετε όμως σέ κάθε βήμα τήν ιδέα ενός τεράστιου κεντρικού άστρου — τού ήλιου — που μέ τήν ισχυρή έλξη του κυβερνάει τόν πλανητικό κόσμο μας. Από τό κεντρικό αυτό άστρο εκπέμπεται μιά δύναμη που κατευθύνει τήν πορεία τών δορυφόρων καί διατηρεί τήν αρμονία τού συστήματος. Έχοντας βγεί από ένα κεντρικό συνοθύλευμα, οι πλανήτες δέν είναι, άς τό πούμε έτσι, παρά οι βλαστοί του. Σ' αυτό τό συνοθύλευμα οφείλουν τή γέννησή τους' στό ακτινοβόλο άστρο, που ακόμα αντιπροσωπεύει τό συνοθύλευμα αυτό, οφείλουν τά πάντα: τό ρυθμό τών κινήσεών τους, τίς σοφά διαγραμμένες τροχιές τους, τή ζωή που τούς εμψυχώνει καί στολίζει τήν επιφάνειά τους. Κι άν οποιαδήποτε διατάραξη επηρεάσει τήν πορεία τους καί τούς βγάλει απ' τήν τροχιά τους, τό κεντρικό άστρο αποκαθιστά τήν τάξη στό σύστημα, εξασφαλίζει καί διαιωνίζει τήν ύπαρξή του.

Ωστόσο, κι αυτή η αντίληψη ξεπεράστηκε, όπως είχε ξεπεραστεί κι η άλλη. Αφού ο αστρονόμος αφιέρωσε αρχικά όλη του τήν προσοχή στόν ήλιο καί τούς μεγάλους πλανήτες, επιδίδεται τώρα στή μελέτη τών απείρως μικρών που αποικίζουν τό Σύμπαν. Κι ανακαλύπτει πως τά διαπλανητικά καί τά διαστρικά διαστήματα είναι κατοικημένα κι ότι τα διασχίζουν πρός κάθε κατεύθυνση μικρά σμήνη ύλης, αόρατα, απειροελάχιστα άν τά εξετάσουμε χωριστά, παντοδύναμα όμως εξαιτίας τού αριθμού τους. Ανάμεσα σ' αυτούς τούς όγκους μερικοί είναι ακόμα αρκετά μεγάλοι, όπως ο κομήτης που λίγο καιρό πρίν τρομοκρατούσε

τὴν Ισπανία˙ ἄλλοι μόλις ζυγίζουνε λίγα γραμμάρια ἡ εκατοστά τοῦ γραμμαρίου, ενῶ γύρω τους αιωροῦνται νέφη σωματιδίων, αόρατων συνήθως μὲ γυμνὸ μάτι, που γεμίζουν τὸ διάστημα.

Καὶ σ' αυτὰ ακριβῶς τὰ νέφη σωματιδίων, σ' αυτὰ τὰ απειροελάχιστα, που μὲ ιλιγγιώδη ταχύτητα διασχίζουν τὸ χῶρο πρὸς κάθε κατεύθυνση, που αλληλοσυγκρούονται, συσπειρώνονται καὶ ξανασκορπίζονται συνεχῶς — προσβλέπει σήμερα ο αστρονόμος ζητῶντας νὰ εξηγήσει τὴν καταγωγὴ τοῦ συστήματός μας, τοῦ ἡλιου, τῶν πλανητῶν καὶ τῶν δορυφόρων, τὶς κινήσεις που ζωογονοῦν τὰ διάφορα μέρη του, καὶ τὴν αρμονία τοῦ συνόλου τους. Ἕνα ακόμα βῆμα καὶ σὲ λίγο η ἰδια η παγκόσμια ἕλξη δὲν θὰ εἶναι παρὰ μιὰ συνισταμένη ὅλων τῶν ατάκτων κι ασυνάρτητων κινήσεων αυτῶν τῶν απειροελάχιστων σωματιδίων — ταλαντεύσεις ατόμων πρὸς κάθε κατεύθυνση.

Ἔτσι τὸ κέντρο, η αρχὴ τῆς δύναμης, οφοῦ προηγούμενα εἶχε μεταφερθεῖ απ' τὴ γῆ στὸν ἥλιο, τώρα βρίσκεται διασκορπισμένο καὶ διασπαρμένο. Εἶναι παντοῦ καὶ πουθενά. Μαζὶ μὲ τὸν αστρονόμο, αντιλαμβανόμαστε πως τὰ ηλιακὰ συστήματα δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἔργο απειροελάχιστων σωματιδίων, πως η δύναμη που υποθέταμε ὅτι κυβερνάει τὸ σύστημα δὲν εἶναι ἴσως κι αυτὴ παρὰ η συνισταμένη τῶν συγκρούσεων αυτῶν τῶν απειροελάχιστων, πως η αρμονία τῶν αστρικῶν συστημάτων δὲν εἶναι αρμονία παρὰ μόνο γιατὶ εἶναι μιὰ προσαρμογή, μιὰ συνισταμένη ὅλων αυτῶν τῶν αμέτρητων κινήσεων που προσθέτονται, συμπληρώνονται κι εξισορροποῦνε μεταξύ τους.

Ὅλη η ὄψη τοῦ Σύμπαντος αλλάζει μὲ τὴ νέα τούτη αντίληψη. Η ιδέα τῆς δύναμης που διευθύνει τὸν κόσμο, η ιδέα τοῦ προϋπάρχοντος νόμου, τῆς προσχεδιασμένης αρμονίας, καταρρέει — παραχωρῶντας τὴ θέση της σ' εκείνη τὴν αρμονία που εἶχε διακρίνει κάποτε ο Φουριὲ καὶ που δὲν εἶναι παρὰ η συνισταμένη τῶν αμέτρητων σμηνῶν σωματιδίων ὕλης, που τὸ καθένα ακολουθεῖ τὴ δική του πορεία κι ὅλα διατηροῦνται σὲ αμοιβαία ισορροπία.

Καὶ μήπως μόνο η αστρονομία υφίσταται αυτὴ τὴν αλλαγή; Ὄχι, βέβαια, η ἴδια μεταβολὴ συντελεῖται στὴ φιλοσοφία ὅλων τῶν επιστημῶν˙ εκείνων που πραγματεύονται

τή φύση καθώς κι εκείνων που πραγματεύονται τίς ανθρώπινες σχέσεις.

Στή φυσική οι οντότητες τής θερμότητας, τού μαγνητισμού καί τού ηλεκτρισμού, εξαφανίζονται. Όταν ο φυσικός μιλάει σήμερα γιά ένα σώμα θερμαινόμενο ή ηλεκτρισμένο, δέν τό βλέπει πιά σάν άψυχη μάζα στήν οποία κάποια δύναμη άγνωστη ήρθε νά προστεθεί. Πασχίζει νά διακρίνει σ' αυτό τό σώμα, καί στό χώρο που τό περιβάλλει, τήν πορεία, τίς δονήσεις τών απειροελάχιστων ατόμων που πηγαίνουν πρός κάθε κατεύθυνση, δονούνται, κινούνται, ζούν, καί που μέ τίς δονήσεις τους, τίς συγκρούσεις τους, τή ζωή τους, παράγουν τά φαινόμενα τής θερμότητας, τού φωτός, τού μαγνητισμού ή τού ηλεκτρισμού.

Στίς επιστήμες που πραγματεύονται τήν οργανική ζωή, η έννοια τού είδους καί τών παραλλαγών του εξαφανίζεται κι αντικαθίσταται απ' την έννοια τού ατόμου. Ο βοτανολόγος κι ο ζωολόγος μελετούνε τό άτομο — τή ζωή του, τήν προσαρμογή του στό περιβάλλον. Απ' τίς μεταβολές που παράγονται σ' αυτό μέ τήν επίδραση τής ξηρασίας ή τής υγρασίας, τής ζέστης ή τού κρύου, τής αφθονίας ή τής φτώχειας στήν τροφή, τής μεγαλύτερης ή μικρότερης ευαισθησίας του στά ερεθίσματα τού εξωτερικού περιβάλλοντος θά γεννηθούν τά είδη — κι οι παραλλαγές τού είδους δέν είναι πιά γιά τόν βιολόγο παρά συνισταμένες, αθροίσματα μεταβολών που έγιναν σέ κάθε άτομο χωριστά. Τό είδος θά είναι ό,τι είναι καί τά άτομα, υποκείμενα τό καθένα τους στίς αμέτρητες επιδράσεις τού περιβάλλοντος όπου ζούνε καί που τό καθένα αποκρίνεται σ' αυτές μέ τό δικό του τρόπο.

Κι όταν ο φυσιολόγος μιλάει τώρα γιά τή ζωή ενός φυτού ή ενός ζώου, βλέπει σ' αυτό μάλλον ένα συνοθύλευμα, μιά αποικία εκατομμυρίων χωριστών ατόμων, παρά μιά προσωπικότητα ενιαία κι αδιάσπαστη. Μιλάει γιά μιά ομοσπονδία οργάνων πεπτικών, αισθητηρίων, νευρικών κλπ., που όλα τους είναι συνδεμένα στενά μεταξύ τους, που τό καθένα αισθάνεται τόν αντίκτυπο τής ευεξίας ή τής κακοδιαθεσίας τών άλλων, ζούνε όμως τό καθένα τή δική του ζωή. Κάθε όργανο, κάθε τμήμα οργάνου, σύγκειται κι αυτό μέ τή σειρά του από ανεξάρτητα κύτταρα που συνενώνονται γιά ν' αγωνιστούν ενάντια στίς αντίξοες γιά τήν ύ-

παρξή τους συνθήκες. Τό άτομο είναι ένας ολόκληρος κόσμος από ομοσπονδίες, είναι ένα ολόκληρο Σύμπαν!

Καί σ' αυτό τόν κόσμο τών ενωμένων όντων, ο φυσιολόγος βλέπει τά αυτόνομα κύτταρα τού αίματος, τών ιστών, τών νευρικών κέντρων' διακρίνει δισεκατομμύρια λευκά σωματίδια — τά φαγοκύτταρα — που συγκεντρώνονται σ' εκείνα τά μέρη τού σώματος που είναι μολυσμένα από μικρόβια γιά νά παλέψουν εναντίον τών εισβολέων.

Καί κάτι ακόμα περισσότερο: σέ κάθε μικροσκοπικό κύτταρο, ο φυσιολόγος ανακαλύπτει σήμερα ένα κόσμο αυτόνομων οργανισμών, που καθένας τους ζεί τή δική του ζωή, αναζητάει τή δική του ευεξία, καί τήν πετυχαίνει συνδεόμενος καί συνεργαζόμενος μέ τούς όμοιούς του. Κοντολογής, κάθε άτομο είναι ένας κόσμος από όργανα, κάθε όργανο είναι ένας κόσμος από κύτταρα, κάθε κύτταρο είναι ένας κόσμος από απειροελάχιστα σωματίδια' καί σ' αυτό τόν περίπλοκο κόσμο, η ευεξία τού συνόλου εξαρτάται εξολοκλήρου απ' τήν ευεξία τών μικροσκοπικών σωματιδιων τής οργανωμένης ύλης. Έτσι μιά ολόκληρη επανάσταση συντελείται στή φιλοσοφϊα τής ζωής.

Αλλά είναι κυρίως στήν ψυχολογία, που αυτή η επανάσταση οδηγεί σέ συμπεράσματα ύψιστης σημασίας.

Πολύ πρόσφατα, ο ψυχολόγος έβλεπε τόν άνθρωπο σάν ένα όν ακέραιο κι αδιαίρετο. Παραμένοντας πιστός στή θρησκευτική παράδοση, αρέσκονταν νά ταξινομεί τούς ανθρώπους σέ καλούς καί σέ κακούς, σέ έξυπνους καί σέ κουτούς, σέ εγωϊστές καί σέ αλτρουϊστές. Ακόμα κι οι υλιστές τού 18ου αιώνα εξακολουθούσαν νά υποστηρίζουν τήν ιδέα μιάς ψυχής, μιάς οντότητας αδιαίρετης.

Αλλά τί θά σκεφτόμασταν σήμερα γιά έναν ψυχολόγο που θά μιλούσε ακόμα τέτοια γλώσσα; Ο σημερινός ψυχολόγος βλέπει στόν άνθρωπο ένα πλήθος χωριστές ιδιότητες, ροπές αυτόνομες, ίσες μεταξύ τους, που λειτουργούν η καθεμιά, ανεξάρτητα, που ισορροπούν κι αντιμάχονται συνεχώς. Ο άνθρωπος, σά σύνολο, δέν είναι πιά γιά τόν ψυχολόγο παρά μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη συνισταμένη, όλων αυτών τών διάφορων ιδιοτήτων, όλων τών αυτόνομων ροπών, τών εγκεφαλικών κυττάρων καί τών νευρικών κέντρων. Είναι όλες τόσο στενά συνδεμένες μεταξύ τους, ώστε νά επιδρά καθεμιά πάνω σ' όλες τίς άλλες, ζούνε ό-

μως η καθεμιά τή δική της ζωή, δίχως νά είναι υποταγμένες σ' ένα κεντρικό όργανο — τήν ψυχή.

Δίχως νά υπεισέλθω σέ περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπετε έτσι, πως μιά βαθιά μεταβολή συντελείται αυτή τή στιγμή στό σύνολο τών φυσικών επιστημών. Όχι πως οι επιστήμες αυτές προχωράνε τώρα τήν ανάλυσή τους σέ λεπτομέρειες που προηγούμενα παραβλέπανε. Όχι! Τά γεγονότα δέν είναι διόλου νέα, ο τρόπος όμως που τά αντιλαμβανόμαστε εξελίσσεται συνέχεια κι άν χρειαζότανε νά χαρακτηρίσουμε μέ λίγες λέξεις αυτή τήν τάση, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι, ενώ η επιστήμη καταγινόταν προηγούμενα μέ τή μελέτη τών μεγάλων αποτελεσμάτων καί τών μεγάλων συνόλων (τών ολοκληρωμάτων, όπως θάλεγε ο μαθηματικός), σήμερα επιδιώκει νά μελετήσει τά απειροελάχιστα — τά άτομα που αποτελούν αυτά τά σύνολα, καί στά οποία αναγνωρίζει τήν ανεξαρτησία καί τήν ατομικότητά τους, καί συνάμα τή στενή τους συνύφανση.

Όσο γιά τήν αρμονία που ο ανθρώπινος νούς ανακαλύπτει στή φύση, καί που, κατά βάθος, δέν είναι παρά η πιστοποίηση μιάς κάποιας σταθερότητας τών φαινομένων, ο σύγχρονος επιστήμονας τήν αναγνωρίζει αναμφίβολα σήμερα όσο ποτέ άλλοτε. Όμως δέν επιδιώκει πιά νά τήν εξηγήσει στή βάση τής επενέργειας νόμων που έχει προσχεδιάσει, προκαθορίσει, κάποια νοητική θέληση.

Εκείνο που ονόμαζαν συνήθως "φυσικό νόμο" δέν είναι πιά παρά μιά ορισμένη σχέση μεταξύ κάποιων φαινομένων, που εμείς διαπιστώνουμε, κι έτσι κάθε "νόμος" φυσικός παίρνει τό χαρακτήρα μιάς υπό όρους αιτιότητας: δηλαδή, άν τό τάδε φαινόμενο παραχθεί κάτω από τάδε συνθήκες, θ' ακολουθήσει εκείνο τό φαινόμενο. Έτσι, κανένας νόμος δέν τοποθετείται έξω απ' τά φαινόμενα: κάθε φαινόμενο κυβερνάει εκείνο που τό διαδέχεται, κι όχι ο νόμος.

Τίποτα τό προσχεδιασμένο δέν υπάρχει σ' αυτό που ονομάζουμε αρμονία τής φύσης. Τό τυχαίο τών συγκρούσεων καί τών συναντήσεων, αρκεί γιά νά τήν δημιουργήσει. Τό τάδε φαινόμενο θά κρατήσει αιώνες, επειδή η προσαρμογή, η ισορρόπηση που αντιπροσωπεύει, χρειάστηκε αιώνες γιά νά υλοποιηθεί· ενώ αντίθετα, τό άλλο δέν θά κρατήσει παρά μόνο μιά στιγμή, άν αυτή η μορφή πρόσκαι-

ρης ισορροπίας γεννήθηκε σέ μιά στιγμή. Ἀν οι πλανήτες τού ηλιακού μας συστήματος δέν συγκρούονται μεταξύ τους καί δέν αλληλοκαταστρέφονται κάθε μέρα, άν διατηρούνται εκατομμύρια αιώνες, αυτό συμβαίνει γιατί αντιπροσωπεύουν μιά ισορροπία που χρειάστηκε εκατομμύρια αιώνες γιά νά δημιουργηθεί, σά συνισταμένη εκατομμυρίων τυφλών δυνάμεων. Ἀν οι ήπειροι δέν καταστρέφονται συνεχώς από ηφαιστειακούς σεισμούς, αυτό συμβαίνει γιατί χρειάστηκαν χιλιάδες καί χιλιάδες αιώνες γιά νά δημιουργηθούν, μόριο πρός μόριο, καί νά πάρουν τήν τωρινή τους μορφή. Η αστραπή όμως δέν κρατάει παρά μιά στιγμή, γιατί αντιπροσωπεύει μιά πρόσκαιρη ανατροπή τής ισορροπίας, μιά φευγαλέα ανακατάταξη τών δυνάμεων.

Η αρμονία εμφανίζεται έτσι σάν πρόσκαιρη ισορροπία, που δημιουργήθηκε ανάμεσα σ' όλες τίς δυνάμεις, σάν προσωρινή προσαρμογή' κι η ισορροπία αυτή δέ θά διατηρηθεί παρά μ' έναν όρο: νά τροποποιείται συνεχώς, ν' αντιπροσωπεύει κάθε στιγμή τή συνισταμένη όλων τών αντίρροπων δυνάμεων. Κι άν η επενέργεια έστω καί μιάς απ' αυτές τίς δυνάμεις εμποδιστεί γιά λίγο, η αρμονία θά εξαφανιστεί. Η δύναμη αυτή θά συσσωρεύσει τό αποτέλεσμά της, θά εκδηλωθεί α ν α γ κ α σ τ ι κ ά, θ' ασκήσει τήν επίδρασή της, κι άν άλλες δυνάμεις τήν εμποδίζουν νά εκδηλωθεί, αυτό δέ σημαίνει πως θά εκμηδενιστεί, αλλά τελικά θ' ανατρέψει τήν τωρινή ισορροπία, καταστρέφοντας τήν αρμονία, γιά νά βρεί μιά νέα θέση ισορροπίας καί νά εργαστεί γιά μιά νέα προσαρμογή. Αυτό συμβαίνει μέ τήν έκρηξη ενός ηφαιστείου, που η εγκλωβισμένη του δύναμη συντρίβει τελικά τίς πετρωμένες λάβες που τό εμπόδιζαν νά ξερνάει αέρια, λιωμένες λάβες καί πυρακτωμένες στάχτες. Τό ίδιο συμβαίνει καί μέ τίς επαναστάσεις.

Μιά ανάλογη μεταβολή συντελείται συγχρόνως καί στίς επιστήμες που πραγματεύονται τόν άνθρωπο. Ἐτσι βλέπουμε πως η ιστορία, ενώ προηγούμενα ήταν ιστορία τών βασιλείων καί τών βασιλιάδων, τείνει τώρα νά γίνει ιστορία τών εθνών, κι έπειτα μελέτη τών ατόμων. Ο ιστορικός θέλει νά ξέρει πώς ζούσανε τά μέλη τού κάθε έθνους τήν κάθε εποχή, ποιές ήταν οι πεποιθήσεις τους καί ποιά τά μέσα συντήρησής τους, ποιό κοινωνικό ιδανικό οραματι-

ζονταν καί ποιά μέσα διαθέτανε γιά τήν υλοποίησή του. Καί παίρνοντας υπόψη τήν επενέργεια όλων αυτών τών δυνάμεων, που άλλοτε έμεναν αγνοημένες, θά ερμηνεύσει τά μεγάλα ιστορικά φαινόμενα.

Όμοια, ο επιστήμονας που μελετάει τή νομολογία, δέν αρκείται πιά νά μελετάει τόν ένα ή τόν άλλο κώδικα. Σάν τόν εθνολόγο, θέλει νά γνωρίσει τή γένεση τών θεσμών που διαδέχθηκαν ο ένας τόν άλλον· παρακολουθεί τήν εξέλιξη κάθε θεσμού διαμέσου τών εποχών, καί στή μελέτη του αυτή καταγίνεται λιγότερο μέ τό γραπτό νόμο παρά μέ τίς τοπικές συνήθειες, τό "εθιμικό δίκαιο", όπου σέ κάθε εποχή βρήκε τήν έκφρασή της η δημιουργική ευφυία τών άγνωστων μαζών. Μιά ολότελα νέα επιστήμη αναπτύσσεται μ' αυτό τό πνεύμα, κι υπόσχεται ν' ανατρέψει τίς καθιερωμένες αντιλήψεις που μάθαμε στό σχολείο, πετυχαίνοντας νά ερμηνεύει τήν Ιστορία μέ τόν ίδιο τρόπο που ερμηνεύουν οι φυσικές επιστήμες τά φαινόμενα τής Φύσης.

Καί, τέλος, η πολιτική οικονομία, που ήταν εξαρχής μιά μελέτη τού πλούτου τών ε θ ν ώ ν, γίνεται τώρα μελέτη τού πλούτου τών α τ ό μ ω ν. Λιγότερο ενδιαφέρεται νά ξέρει άν τό τάδε έθνος έχει ή όχι μεγάλο εξωτερικό εμπόριο· θέλει νά σιγουρεύεται άν τό ψωμί δέν λείπει απ' τήν καλύβα τού χωρικού ή τού εργάτη. Χτυπάει όλες τίς πόρτες — στό κάθε παλάτι καί στήν κάθε τρώγλη — καί ρωτάει τόσο τόν πλούσιο όσο καί τόν φτωχό: "ώς ποιό σημείο ικανοποιούνται οι ανάγκες σας γιά τά αναγκαία καί γιά πολυτέλεια;" Καί καθώς ανακαλύπτει ότι στά εννέα δέκατα τών ανθρώπων οι πιό επιτακτικές βιοτικές ανάγκες δέν ικανοποιούνται, θέτει στόν εαυτό της τό ερώτημα που θά έθετε κι ένας φυσιολόγος σχετικά μ' ένα φυτό ή ένα ζώο: "Ποιά είναι τά μέσα γιά τήν ικανοποίηση τών αναγκών όλων μέ όσο γίνεται λιγότερη σπατάλη δυνάμεων; Πώς μιά κοινωνία μπορεί νά εγγυηθεί στόν καθένα, καί συνακόλουθα, σέ όλους, τή μέγιστη ικανοποίηση κι ευτυχία;" Πρός αυτή τήν κατεύθυνση εξελίσσεται η οικονομική επιστήμη· κι αφού γιά πολύ καιρό δέν ήταν παρά μιά απλή διαπίστωση φαινομένων, που ερμηνεύονταν σύμφωνα μέ τά συμφέροντα τών πλούσιων μειοψηφιών, τείνει τώρα νά γίνει (ή μάλλον επεξεργάζεται τά στοιχεία που χρειάζονται

γιά νά γίνει) επιστήμη μέ τήν αληθινή σημασία τής λέξης — μιά φυσιολογία τών ανθρώπινων κοινωνιών.

Ενώ λοιπόν διαμορφώνεται στίς επιστήμες μιά νέα γενική αντίληψη, μιά νέα φιλοσοφία, βλέπουμε νά διαμορφώνεται ταυτόχρονα καί μιά αντίληψη γιά τήν κοινωνία, ολότελα διαφορετική απ' όσες επικράτησαν ώς τώρα. Μέ τ' όνομα αναρχία, προβάλλει μιά νέα ερμηνεία τής περασμένης καί τής τωρινής ζωής τών κοινωνιών, καί συνάμα μιά πρόβλεψη γιά τό μέλλον που καί οι δυό γίνονται νοητές μέ τό ίδιο πνεύμα που γέννησε τήν αντίληψη γιά τή φύση πού αναφέραμε παραπάνω. Η αναρχία παρουσιάζεται έτσι, σάν συστατικό μέρος τής νέας φιλοσοφίας' νά γιατί ο αναρχικός έχει τόσο πολλά σημεία επαφής μέ τούς σπουδαιότερους στοχαστές καί ποιητές τής εποχής μας.

Πράγματι, είναι βέβαιο πως, στό μέτρο που τό ανθρώπινο μυαλό απελευθερώνεται απ' τίς ιδέες που τό πότισαν οι προνομιούχες μειονότητες — παπάδες, στρατιωτικοί αρχηγοί, δικαστές — μέ σκοπό νά εγκαθιδρύσουν τήν κυριαρχία τους, καθώς καί σοφοί πληρωμένοι γιά νά τή διαιωνίσουν — προβάλλει μιά αντίληψη γιά τήν κοινωνία, που δέν αφήνει πιά περιθώριο γιά τέτοιες κυρίαρχες μειονότητες. Σύμφωνα μέ τήν αντίληψη αυτή η κοινωνία, παίρνοντας στήν κατοχή της όλο τό κοινωνικό κεφάλαιο που έχει συσσωρευθεί χάρη στήν εργασία τών προγενέστερων γενεών, οργανώνεται γιά νά τό χρησιμοποιήσει πρός τό συμφέρον όλων καί συγκροτείται δίχως νά επανασυγκροτήσει τήν εξουσία κυρίαρχων μειονοτήτων. Περιλαμβάνει στούς κόλπους της μιά ατέλειωτη ποικιλία από ικανότητες, ιδιοσυγκρασίες, ατομικές κλίσεις' δέν αποκλείει κανένα. Επιδιώκει μάλιστα τήν πάλη, τή σύγκρουση, γιατί γνωρίζει πως οι εποχές σύγκρουσης, στό βαθμό που αυτή ρυθμιζόταν ελεύθερα δίχως νά πέφτει στό ένα μέρος τής ζυγαριάς τό βάρος μιάς κατεστημένης εξουσίας, είναι οι εποχές που γνώρισε τή μεγαλύτερή της ανάπτυξη η ανθρώπινη ευφυία. Αναγνωρίζοντας πραγματικά πως όλα τά μέλη της έχουν τά ίδια δικαιώματα πάνω σ' όλα τά πλούτη που συσσωρεύτηκαν στό παρελθόν, δέν αναγνωρίζει πιά καμιά διαίρεση μεταξύ εκμεταλλευόμενων κι εκμεταλλευτών, κυβερνώμενων καί κυβερνητών, εξουσιαζόμενων κι εξουσιαστών κι επιδιώκει νά εγκαθιδρύσει μέσα στούς κόλπους

της μιά κάποια αρμονική συνύπαρξη, όχι υποτάσσοντας όλα τά μέλη της σέ μιά εξουσία που πλασματικά αντιπροσωπεύει τήν κοινωνία, όχι προσπαθώντας νά εδραιώσει τήν ομοιομορφία, αλλά παροτρύνοντας όλους τούς ανθρώπους ν' αναπτύξουν τήν ελεύθερη πρωτοβουλία, τήν ελεύθερη δραστηριότητα, τήν ελεύθερη ένωση.

Επιδιώκει τήν πιό τέλεια ανάπτυξη τής ατομικότητας, συνδυασμένη μέ τήν μέγιστη ανάπτυξη τής εθελοντικής ένωσης σέ κάθε της μορφή, σέ κάθε δυνατό βαθμό, γιά κάθε σκοπό που μπορεί νά φανταστεί κανείς: μιά ένωση διαρκώς μεταβαλλόμενη, διαρκώς τροποποιούμενη, που φέρει μέσα της τά στοιχεία τής διάρκειάς της, καί παίρνει συνεχώς νέες μορφές, που ανταποκρίνονται καλύτερα στίς πολλαπλές επιθυμίες όλων.

Μιά κοινωνία, τέλος, όπου οι προκαθορισμένες μορφές, που έχουν αποκρυσταλλωθεί απ' τό νόμο, προκαλούν αποστροφή· μιά κοινωνία που αναζητάει τήν αρμονία σέ μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη καί πρόσκαιρη ισορροπία, ανάμεσα σ' ένα πλήθος ποικίλων δυνάμεων κι επιδράσεων, που ακολουθούν τή δική τους πορεία καί που, ακριβώς χάρη στήν ελευθερία τους νά εκδηλώνονται καί ν' αντισταθμίζονται, μπορούν νά προκαλούν τίς ευνοϊκές γιά τόν εαυτό τους ενέργειες στήν πορεία τους πρός τήν πρόοδο.

Αυτή η αντίληψη κι αυτό τό ιδανικό τής κοινωνίας δέν είναι βέβαια νέα. Αντίθετα, όταν αναλύουμε τήν ιστορία τών λαϊκών θεσμών — τού γένους, τής κοινότητας, τού χωριού, τής συντεχνίας, ακόμα καί τής αστικής κοινότητας τού Μεσαίωνα στά πρώτα της στάδια — ανακαλύπτουμε τήν ίδια λαϊκή τάση συγκρότησης τής κοινωνίας σύμφωνα μ' αυτή τήν ιδέα, μιά τάση ωστόσο που εμποδίστηκε πάντα απ' τίς κυρίαρχες μειονότητες. Όλα τά λαϊκά κινήματα έφεραν λίγο πολύ αυτή τή σφραγίδα, καί στούς Αναβαπτιστές[1] καί τούς προδρόμους τους στόν 9ο αιώνα, ανακαλύπτουμε τίς ίδιες ιδέες ξεκάθαρα εκφρασμένες στή θρησκευτική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν εκείνη τήν εποχή. Δυστυχώς, ώς τά τέλη τού περασμένου αιώνα (18ου), τό ιδανικό αυτό ήταν μολυσμένο από ένα θεοκρατικό πνεύμα. Μόνο σήμερα μάς εμφανίζεται απαλλαγμένο απ' τά θρησκευτικά σπάργανα, σάν μιά αντίληψη τής

κοινωνίας που απορρέει απ' τήν παρατήρηση τών κοινωνικών φαινομένων.

Μόνο σήμερα τό ιδανικό μιάς κοινωνίας, όπου ο καθένας αυτο-κυβερνιέται, σύμφωνα μέ τή δική του θέληση (που είναι κατάφωρα ένα αποτέλεσμα τών κοινωνικών επιδράσεων που υφίσταται ο καθένας), επιβεβαιώνεται ταυτόχρονα απ' τήν οικονομική, πολιτική κι ηθική του άποψη, καί παρουσιάζεται βασισμένο στήν αναγκαιότητα τού κομμουνισμού, που έχει επιβάλλει στίς σύγχρονες κοινωνίες μας ο κατεξοχήν κοινωνικός χαρακτήρας τής τωρινής μας παραγωγής.

Πράγματι, ξέρουμε πολύ καλά σήμερα πως είναι ανώφελο νά μιλάμε γιά ελευθερία όσο υπάρχει οικονομική σκλαβιά.

"Μή μιλάτε γιά ελευθερία — η φτώχεια είναι σκλαβιά!" Αυτή δέν είναι πιά μιά μάταιη φόρμουλα' έχει διεισδύσει στίς ιδέες τών μεγάλων εργατικών μαζών, διαποτίζει τή φιλολογία τής εποχής, παρασύρει ακόμα κι εκείνους που ζούνε απ' τή φτώχεια τών άλλων καί τούς αφαιρεί τήν αυθάδεια μέ τήν οποία επιβεβαίωναν προηγούμενα τά δικαιώματά τους στήν εκμετάλλευση.

Εκατομμύρια σοσιαλιστές καί τών δυό ημισφαίριων, συμφωνούνε ήδη ότι η τωρινή μορφή ιδιοποίησης τού κοινωνικού κεφάλαιου δέν μπορεί πιά νά διαρκέσει. Κι οι ίδιοι οι καπιταλιστές αισθάνονται ότι πάει πιά, καί δέν τολμούν νά τήν υπερασπίζονται μέ τήν προηγούμενη αυτοπεποίθησή τους. Η μόνη τους άμυνα περιορίζεται κατά βάθος στό νά μάς λένε: "Δέν έχετε επινοήσει τίποτα καλύτερο!". Τό ν' αρνηθούνε όμως τίς ολέθριες συνέπειες τών τωρινών μορφών ιδιοκτησίας, τό νά δικαιολογήσουν τό δικαίωμά τους στήν ιδιοκτησία, αυτό δέν μπορούν νά τό κάνουν. Ασκούν αυτό τό δικαίωμα, όσο τούς αφήνουν νά τό κάνουν, δίχως όμως νά προσπαθούν νά τό στηρίξουν σέ μιά ιδέα. Εύκολα μπορεί νά τό καταλάβει κανείς αυτό.

Πάρτε, λογουχάρη, τήν πόλη τούτη, τό Παρίσι — ένα δημιούργημα τόσων αιώνων, ένα προϊόν τής ευφυίας ενός ολόκληρου έθνους, ένα αποτέλεσμα τού μόχθου 20 ή 30 γενεών. Πώς μπορεί νά υποστηρίξει κάποιος στόν κάτοικο αυτής τής πόλης, που εργάζεται κάθε μέρα γιά νά τήν ομορφήνει, νά τήν εξυγιάνει, νά τήν εφοδιάσει μέ αγαθά,

νά τή στολίσει μέ αριστουργήματα τής ανθρώπινης ευφυίας, νά τήν κάνει κέντρα τής σκέψης καί τής τέχνης, πώς μπορεί κάποιος νά ισχυριστεί σ' αυτόν που παράγει αυτό τόν πλούτο, πως τά παλάτια που στολίζουν τούς δρόμους τού Παρισιού ανήκουν απόλυτα δίκαια σ' εκείνους που είναι σήμερα οι νόμιμοι ιδιοκτήτες τους, ενώ όλοι εμείς δημιουργούμε τήν αξία τους, μιά που ούτε κάν θά υπήρχαν δίχως εμάς;

Ένα τέτοιο αποκύημα τής φαντασίας μπορεί νά διατηρηθεί κάμποσο καιρό χάρη στήν επιδεξιότητα τών δασκάλων τού λαού. Οι μεγάλες εργατικές μάζες μπορεί νά μήν τό σκέπτονται κάν' απ' τή στιγμή όμως που μιά μειονότητα σκεπτόμενων ανθρώπων ανακινεί τό ζήτημα καί τό υποβάλλει σέ όλους, δέ χωρεί αμφιβολία γιά τό αποτέλεσμα. Ο λαϊκός νούς αποκρίνεται: "Αυτοί κατέχουν τούτα τά πλούτη, γιατί τά σφετερίστηκαν!".

Παρόμοια, πώς είναι δυνατόν νά πεισθεί ο αγρότης ότι η γή τού αστού, τού φεουδάρχη ανήκει στό νόμιμο ιδιοκτήτη της, όταν μπορεί νά μάς πεί τήν ιστορία κάθε σπιθαμής τής γής σέ ακτίνα 10 μιλίων; Πάνω απ' όλα, πώς είναι δυνατόν νά πεισθεί ότι είναι ωφέλιμο γιά τό έθνος νά κρατάει ένας Κύριος Τάδε τή γή αυτή γιά πάρκο του, όταν τόσοι αγρότες στά περίχωρα δέ ζητούν άλλο απ' τό νά τήν καλλιεργήσουν;

Καί τέλος, πώς μπορεί νά πιστέψει ο εργάτης κάποιου εργοστάσιου ή ο ανθρακωρύχος κάποιου ορυχείου ότι το εργοστάσιο καί τό ορυχείο ανήκουν δίκαια στούς τωρινούς ιδιοκτήτες τους, όταν ο εργάτης κι ο ανθρακωρύχος αρχίζουν νά βλέπουν ξεκάθαρα στά Παναμαϊκά ζητήματα, στίς μεγάλες βιομηχανίες καί στούς σιδηροδρόμους, τούς γαλλικούς ή τούς τούρκικους, τή λεηλασία τού Κράτους καί τή νόμιμη κλοπή, απ' όπου προέρχεται η μεγάλη εμπορική καί βιομηχανική ιδιοκτησία;

Στήν πραγματικότητα οι μάζες ποτέ δέν πίστεψαν στά σοφίσματα τά οποία δίδασκαν οι οικονομολόγοι, που τό έκαναν περισσότερο γιά νά επιβεβαιώσουν τά δικαιώματα τών εκμεταλλευτών παρά γιά νά προσηλυτίσουν τούς εκμεταλλευόμενους! Ο εργάτης κι ο αγρότης, τσακισμένοι απ' τή μιζέρια καί μή βρίσκοντας κανένα στήριγμα στίς εύπορες τάξεις, άφηναν απλώς τά πράγματα νά τραβούν τό

δρόμο τους, αρκούμενοι νά επιβεβαιώνουν πότε-πότε τά δικαιώματά τους μ' εξεγέρσεις. Κι άν ο τάδε εργάτης τής πόλης πίστεψε γιά μιά στιγμή ότι θά ερχόταν η μέρα που η προσωπική ιδιοποίηση τού κεφάλαιου θά ωφελούσε όλους τούς ανθρώπους, μετατρεπόμενη σ' ένα απόθεμα πλούτου που θά τό μοιράζονταν όλοι, αυτή η αυταπάτη έσβησε σάν τόσες άλλες. Ο εργάτης αντιλαμβάνεται πως απόκληρος ήταν κι απόκληρος παραμένει' ότι γιά ν' αποσπάσει απ' τά αφεντικά του καί τό ελάχιστο μέρας τού πλούτου που δημιουργήθηκε μέ τό δικό του μόχθο, πρέπει νά προσφύγει στήν απεργία ή στήν εξέγερση, δηλαδή, νά επιβάλλει στόν εαυτό του τά δεινά τής πείνας καί ν' αντιμετωπίσει τή φυλάκιση, άν, στό μεταξύ, δέν εκτεθεί στίς αυτοκρατορικές, βασιλικές ή δημοκρατικές τουφεκιές.

Αλλά ένα μεγαλύτερο κακό τού τωρινού συστήματος γίνεται όλο καί πιό φανερό, δηλαδή, τό ότι στό σύστημα που στηρίζεται στήν ιδιωτική ιδιοποίηση όλα τά αναγκαία γιά τή ζωή καί τήν παραγωγή — η γή, η κατοικία, η τροφή καί τά εργαλεία — απ' τή στιγμή που περνούν στά χέρια τών λίγων, εμποδίζεται συνεχώς η παραγωγή τών αναγκαίων που θά πρόσφεραν τήν ευημερία σέ όλους. Ο εργάτης νιώθει αόριστα πως η τωρινή τεχνική μας δύναμη θά μπορούσε νά προσφέρει σέ όλους τήν αφθονία, αλλά συνάμα, βλέπει πως τό καπιταλιστικό σύστημα καί τό Κράτος εμποδίζουν μέ κάθε τρόπο τήν κατάκτηση τής ευημερίας τούτης.

Μακριά απ' τό νά παράγουμε περισσότερα απ' όσα χρειάζονται γιά νά εξασφαλιστεί η υλική ευμάρεια, δέν παράγουμε ούτε κάν αρκετά. Όταν ο αγρότης, κοιτάζει μέ πόθο τά πάρκα καί τούς κήπους τών λήσταρχων τής βιομηχανίας καί τών "παναμιστών", που φραυρούνται ολόγυρα απ' τό δικαστή καί τόν χωροφύλακα, όταν ονειρεύεται νά τά σκεπάσει μέ σοδειές που θά έφερναν, τό ξέρει, τήν αφθονία στά χωριά, που οι κάτοικοί τους τρέφονται σήμερα μέ ψωμί μόλις βρεγμένο σέ νερόκρασο — τό καταλαβαίνει αυτό.

Ο ανθρακωρύχος όταν, τρείς φορές τήν εβδομάδα, είναι αναγκασμένος νά τριγυρίζει άπραγος, σκέφτεται τούς τόννους κάρβουνο που θά μπορούσε νά βγάλει καί που λείπει απ' όλα τά φτωχά σπίτια.

Ο εργάτης, όταν τό εργοστάσιο που δουλεύει κλείσει, καί τρέχει στούς δρόμους ψάχνοντας γιά δουλειά, βλέπει τούς οικοδόμους άνεργους σάν κι αυτόν, όταν τό ένα πέμπτο τού παρισινού πληθυσμού ζεί σέ ανθυγιεινές τρώγλες' ακούει τούς παπουτσήδες νά παραπονιούνται γιά αναδουλειά όταν τόσοι άνθρωποι είναι ξυπόλητοι — καί πάει λέγοντας.

Κοντολογής, άν μερικοί οικονομολόγοι αρέσκονται νά συγγράφουν πραγματείες γιά τήν υπερπαραγωγή καί νά εξηγούν κάθε βιομηχανική κρίση στή βάση αυτής τής αιτίας, θά βρίσκονταν ωστόσο σέ αμηχανία άν τούς προκαλούσαμε νά κατονομάσουν έστω κι ένα είδος που η Γαλλία παράγει σέ ποσότητες μεγαλύτερες απ' ότι χρειάζονται γιά τήν ικανοποίηση τών αναγκών όλου τού πληθυσμού. Σίγουρα δέν είναι τό σιτάρι: η χώρα είναι αναγκασμένη νά τό εισάγει. Ούτε βέβαια τό κρασί: οι αγρότες πίνουν πολύ λίγο καί τό αντικαθιστούν μέ νερόκρασο, ενώ ο πληθυσμός τών πόλεων υποχρεώνεται ν' αρκεστεί σέ νοθευμένα πιοτά. Ούτε κάν τά σπίτια: εκατομμύρια εξακολουθούν νά ζούνε σέ άθλιες καλύβες μέ ένα ή δύο ανοίγματα. Ούτε καί τά βιβλία, καλά ή κακά, γιατί είναι ακόμα είδος πολυτελείας γιά τά χωριά. Μόνο ένα είδος παράγεται σέ ποσότητες πολύ μεγαλύτερες απ' ότι χρειάζεται: τό άτομο που λυμαίνεται τόν κρατικό προϋπολογισμό' αλλά ένα τέτοιο εμπόρευμα δέν αναφέρεται στά μαθήματα τής πολιτικής οικονομίας παρόλο που έχει όλες τίς ιδιότητες τού εμπορεύματος, μιά που είναι πάντα διαθέσιμο νά πουληθεί στόν πλειοδότη.

Αυτό που οι οικονομολόγοι ονομάζουν υπερπαραγωγή δέν είναι παρά μιά παραγωγή που υπερβαίνει τήν αγοραστική δύναμη τών εργατών, που έχουν βυθιστεί στή φτώχεια απ' τό Κεφάλαιο καί τό Κράτος. Λοιπόν, αυτό τό είδος υπερπαραγωγής παραμένει ένα μοιραίο χαρακτηριστικό τής τωρινής καπιταλιστικής παραγωγής, γιατί — ο Προυντόν τό είχε πεί ξεκάθαρα — οι εργάτες δέν μπορούν ν' αγοράζουν μέ τά μεροκάματά τους αυτά που παράγουν καί ταυτόχρονα νά καλοτρέφουν τό πλήθος τών παράσιτων που ζεί σέ βάρος τους.

Η ίδια ακριβώς η ουσία τού τωρινού οικονομικού συστήματος είναι πως ο εργάτης δέν θά μπορέσει ποτέ ν' α-

πολαύσει τὴν ευημερία που παράγει καὶ πως ο αριθμός εκείνων που ζοῦν σὲ βάρος του θ' αυξάνεται διαρκῶς. 'Οσο πιό αναπτυγμένη βιομηχανικά είναι μιὰ χώρα, τόσο μεγαλύτερος είναι αυτός ο αριθμός. Αναπόφευκτα, η βιομηχανία κατευθύνεται, κι οφείλει νὰ κατευθύνεται, όχι πρὸς ό,τι χρειάζεται γιὰ νὰ ικανοποιηθοῦν οι ανάγκες όλων, αλλὰ πρὸς ό,τι κάθε δοσμένη στιγμή, φέρνει μεγαλύτερα πρόσκαιρα κέρδη στοὺς λίγους. Η αφθονία τῶν μὲν θὰ στηρίζεται αναγκαστικὰ πάνω στὴ φτώχεια τῶν δέ, κι η μιζέρια τῶν πολλῶν θὰ πρέπει έτσι νὰ διατηρηθεί μὲ κάθε θυσία, γιὰ νὰ υπάρχουν χέρια που νὰ πουλιοῦνται γιὰ ένα μόνο μέρος απ' ότι μποροῦν νὰ παράγουν' δίχως αυτὸ είναι αδύνατη η ιδιωτική συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου!

Αυτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ οικονομικοῦ μας συστήματος αποτελοῦν τὴν ίδια ακριβῶς τὴν ουσία του. Δίχως αυτὰ δὲν μπορεί νὰ υπάρξει' γιατί ποιὸς θὰ πουλοῦσε τὴν εργασιακή του δύναμη γιὰ λιγότερο απ' ό,τι θὰ μποροῦσε ν' αποφέρει, ὰν δὲν εξαναγκαζόταν απ' τὴν απειλὴ τῆς πείνας;

Καὶ τὰ θεμελιακὰ αυτὰ γνωρίσματα τοῦ συστήματος αποτελοῦν συνάμα τὴν πιό συντριπτική καταδίκη του.

Στὸ βαθμὸ που η Αγγλία καὶ η Γαλλία ήταν πρωτοπόροι τῆς βιομηχανίας, ανάμεσα σὲ χῶρες υποανάπτυκτες σ' ότι αφορὰ τὴν τεχνική τους ανάπτυξη καὶ μποροῦσαν νὰ πουλάνε στοὺς γείτονὲς τους τὸ μαλλί, τὸ βαμβάκι καὶ τὸ μετάξι, τὸ σίδερο καὶ τὶς μηχανὲς τους, καθῶς επίσης καὶ μιὰ ολόκληρη σειρὰ ειδῶν πολυτελείας, σὲ τιμὲς που τοὺς επιτρέπανε νὰ πλουτίζουν σὲ βάρος τῶν πελατῶν τους — ο εργάτης μποροῦσε νὰ παρηγοριέται μὲ τὴν ελπίδα ότι θὰ τὸν καλοῦσαν κι αυτὸν νὰ πάρει ένα ολοένα μεγαλύτερο μερίδιο απ' τὴ λεία. Αυτὲς οι συνθῆκες όμως εξαφανίζονται. Μὲ τὴ σειρά τους, τὰ υποανάπτυκτα, 30 χρόνια νωρίτερα, έθνη αρχίζουν νὰ γίνονται μεγάλοι παραγωγοί βαμβακιοῦ, μαλλιοῦ, μεταξιοῦ, μηχανῶν κι ειδῶν πολυτελείας. Σὲ ορισμένους κλάδους τῆς βιομηχανίας προηγοῦνται κι όχι μόνο παλεύουν μὲ τοὺς πρωτοπόρους τῆς βιομηχανίας καὶ τοῦ εμπορίου σὲ μακρινὲς χῶρες, αλλὰ έχουν κιόλας αρχίσει νὰ τοὺς ανταγωνίζονται στὶς ίδιες τους τὶς χῶρες. Μέσα σὲ λίγα χρόνια η Γερμανία, η Ελβετία, η Ιταλία, οι Ενωμένες Πολιτείες, η Ρωσία κι η Ιαπωνία έγιναν μεγάλες

βιομηχανικές χώρες. Τό Μεξικό, οι Ινδίες, ακόμα κι η Σερβία, ακολουθούν κι αυτές αγκομαχώντας — καί τί θά γίνει όταν η Κίνα αρχίσει νά μιμείται τήν Ιαπωνία, παράγοντας κι αυτή γιά τήν παγκόσμια αγορά;

Τό αποτέλεσμα είναι ότι οι βιομηχανικές κρίσεις, που η συχνότητα κι η διάρκειά τους αυξάνονται, συνέχεια, κατάντησαν σέ πολλές βιομηχανίες χρόνια κατάσταση. Επίσης, ο πόλεμος γιά τίς αγορές τής Ανατολής καί τής Αφρικής βρίσκεται εδώ καί πολλά χρόνια στήν ημερήσια διάταξη καί 25 χρόνια τώρα η δαμόκλεια σπάθη τού πανευρωπαϊκού πολέμου κρέμεται πάνω απ' τά ευρωπαϊκά κράτη. Κι άν αυτός ο πόλεμος δέν έχει ξεσπάσει ακόμα, αυτό συμβαίνει κυρίως γιατί οι ανώτεροι χρηματιστικοί κύκλοι θεωρούν πιό επικερδές τό νά χρεώνονται τά Κράτη όλο καί περισσότερο. Τή μέρα όμως που οι μεγάλοι τραπεζίτες θά θεωρήσουν πιό επικερδές τό ξέσπασμα τού πολέμου, τ' ανθρώπινα κοπάδια θά εξαπολυθούν εναντίον άλλων κοπαδιών καί θ' αλληλοσφαγούν γιά νά κανονίσουν τούς λογαριασμούς τών οικονομικών αφεντών τού κόσμου όλου.

'Ολα είναι αλληλένδετα, όλα είναι συνυφασμένα μέ τό τωρινό οικονομικό σύστημα, κι όλα συντελούν στό νά γίνει αναπόφευκτη η πτώση τού βιομηχανικού κι εμπορικού συστήματος που μάς κυβερνάει. Η διάρκειά του δέν είναι παρά θέμα χρόνου, που μπορεί κανείς νά τόν μετρήσει μέ χρόνια κι όχι πιά μέ αιώνες. Θέμα χρόνου — κι επιθετικής ενεργητικότητας από μέρους μας! Οι τεμπέληδες δέν κάνουν τήν ιστορία — τήν υφίστανται!

Νά γιατί λοιπόν σχηματίζονται σ' όλα τά πολιτισμένα έθνη τόσο ισχυρές μειονότητες, καί ζητάνε μεγαλόφωνα νά επιστραφούν στήν κοινότητα όλα τά πλούτη που συσσωρεύθηκαν μέ τήν εργασία τών προγενέστερων γενεών. Η κοινή κατοχή τής γής, τών ορυχείων, τών εργοστασίων, τών κατοικιών καί τών μεταφορικών μέσων, είναι ήδη τό σύνθημα τών επιβλητικών αυτών ομάδων, κι η καταστολή — τό αγαπημένο όπλο τών πλουσίων καί τών ισχυρών — δέν μπορεί πιά νά κάνει τίποτα γιά ν' ανακόψει τή θριαμβευτική πορεία τού εξεγερσιακού πνεύματος. Κι άν εκατομμύρια εργάτες δέν ξεσηκώνονται γιά ν' αποσπάσουν βίαια τή γή καί τό εργοστάσιο απ' τούς σφετεριστές, νά είστε βέβαιοι πως αυτό δέν οφείλεται στήν έλλειψη μιάς τέ-

τοιας επιθυμίας. Δέν περιμένουν παρά τήν κατάλληλη ευκαιρία: μιά στιγμή σάν εκείνη που παρουσιάστηκε στά 1848, ώστε νά μπορέσουν ν' αρχίσουν τήν καταστροφή τού τωρινού οικονομικού συστήματος, ελπίζοντας στήν υποστήριξη ενός διεθνούς κινήματος.

Η στιγμή αυτή δέν μπορεί ν' αργήσει, γιατί απ' όταν η Διεθνής 'Ενωση Εργαζόμενων συντρίφτηκε απ' τίς κυβερνήσεις στά 1872 — κυρίως από τότε — γνώρισε τεράστια πρόοδο, τέτοια που ακόμα κι οι πιό ένθερμοι οπαδοί της συχνά δέν αντιλαμβάνονται τή σημασία της. Είναι πραγματικά εδραιωμένη στίς ιδέες, τά αισθήματα καί στή σύναψη αδιάκοπων σχέσεων ανάμεσα στούς επαναστατημένους. Τήν πολεμάνε, είναι αλήθεια, οι πλουτοκρατίες, γαλλική, αγγλική, ιταλική καί γερμανική. Μπορούν, μάλιστα, ανά πάσα στιγμή, νά παρασύρουν τούς λαούς στήν αλληλοσφαγή. Νά είστε όμως βέβαιοι πως τή μέρα που θά γίνει στή Γαλλία η κομμουνιστική καί κοινωνική επανάσταση, η Γαλλία θά ξαναβρεί τίς παλιές συμπάθειες απ' τούς λαούς όλου τού κόσμου, ακόμα κι απ' τόν γερμανικό, τόν ιταλικό καί τόν αγγλικό. Κι όταν η Γερμανία, που (τό λέμε παρενθετικά), βρίσκεται πολύ πιό κοντά στήν επανάσταση απ' ότι φαντάζεται κανείς, υψώσει τή σημαία — γιακωβίνικη δυστυχώς — τής επανάστασης, όταν ριχτεί σ' αυτή τήν επανάσταση μ' όλη τή θέρμη τής νιότης καί τής ανοδικής περιόδου που τώρα διανύει, θά βρεί απ' αυτή εδώ τήν πλευρά τού Ρήνου όλη τή συμπάθεια κι όλη τήν υποστήριξη ενός λαού που αγαπάει τούς τολμηρούς επαναστάτες καί μισεί τήν αλαζονεία τής πλουτοκρατίας.

Διάφορες αιτίες καθυστέρησαν ώς τώρα τήν έκρηξη αυτής τής αναπόφευκτης επανάστασης. Η αβεβαιότητα τών διεθνών σχέσεων είναι βέβαια μιά απ' αυτές. Αλλά υπάρχει, μού φαίνεται, καί κάποια άλλη, βαθύτερη αιτία στήν οποία θά ήθελα νά στρέψω τήν προσοχή σας. Ακόμα κι ανάμεσα στούς σοσιαλιστές — πολλές ενδείξεις μάς κάνουν νά τό πιστεύουμε — συντελείται μιά βαθιά μεταμόρφωση τών ιδεών, παρόμοια μ' εκείνη που σκιαγράφησα στήν αρχή αυτής τής διάλεξης, μιλώντας γενικά γιά τίς επιστήμες. Κι η αβεβαιότητα τών σοσιαλιστών σχετικά μέ τήν οργάνωση τής κοινωνίας που επιθυμούν, παραλύει ώς ένα σημείο τήν ενεργητικότητά τους. Στίς απαρχές του, στή

δεκαετία τοῦ 1840, ο σοσιαλισμός εμφανίστηκε σάν κομμουνισμός, σά δημοκρατία ενιαία κι αδιαίρετη, σά δικτατορία καί γιακωβινισμός κυβερνητικός, όλα αυτά εφαρμοσμένα στό οικονομικό πεδίο. Τέτοιο ήταν τό ιδανικό τῆς εποχῆς. Θρῆσκος ἤ ἄθρησκος, ο σοσιαλιστής εκείνης τῆς εποχής ήταν έτοιμος νά υποταχθεί σέ οποιαδήποτε ισχυρή κυβέρνηση, ακόμα καί στήν αυτοκρατορία, αρκεί μόνο αυτή η κυβέρνηση ν' αναδιοργάνωνε τίς οικονομικές σχέσεις πρός όφελος τοῦ εργαζόμενου.

Μιά βαθιά επανάσταση συντελέστηκε, στή συνέχεια, στούς λατινικούς κυρίως λαούς καί στήν Αγγλία. Ο κυβερνητικός κομμουνισμός, όπως κι ο θεοκρατικός κομμουνισμός, προκαλεί αποστροφή στόν εργάτη. Κι η αποστροφή αυτή έκανε νά ξεπροβάλει στή Διεθνή μιά νέα αντίληψη, ή θεωρία, ο κολλεκτιβισμός. Η θεωρία αυτή σήμαινε αρχικά τή συλλογική κατοχή τῶν οργάνων τῆς εργασίας (που δέν περιλάμβανε τά αναγκαία γιά τή συντήρηση) καί τό δικαίωμα κάθε ομάδας νά δέχεται γιά τά μέλη της όποιο τρόπο ανταμοιβῆς θά τῆς άρεσε, κομμουνιστικό ή ατομικό. Ωστόσο, τό σύστημα αυτό μεταμορφώνεται σιγά-σιγά σ' ένα είδος μεσοβέζικο μεταξύ τοῦ κομμουνισμοῦ καί τῆς ατομικής ανταμοιβής τοῦ συστήματος τῆς μισθωτής εργασίας. Σήμερα ο κολλεκτιβιστής ζητάει νά περιέλθει στήν κοινή ιδιοκτησία ότι χρησιμεύει στήν παραγωγή, αλλά συνάμα ν' ανταμείβεται ο καθένας ατομικά, μέ κουπόνια εργασίας, σύμφωνα μέ τίς ώρες που έχει αφιερώσει στήν παραγωγή. Μέ τά κουπόνια αυτά θά μπορεί ν' αγοράζει απ' τά κοινωνικά καταστήματα οποιοδήποτε εμπόρευμα σέ τιμή κόστους, που θά υπολογίζεται επίσης σέ ώρες εργασίας.

Αν όμως αναλύσετε προσεκτικά τήν ιδέα αυτή, θά συμφωνήσετε πως η ουσία της, όπως τή συνοψίζει ένας σύντροφός μας, καταλήγει στά εξής:

Μερικός κομμουνισμός ως πρός τήν κατοχή τῶν μέσων εργασίας κι εκπαίδευσης' ανταγωνισμός μεταξύ τῶν ατόμων καί τῶν ομάδων γιά τό ψωμί, τήν κατοικία, τά ρούχα.

Ατομικισμός ως πρός τά έργα τῆς σκέψης καί τῆς τέχνης.

Καί κοινωνική πρόνοια γιά τά παιδιά, τούς άρρωστους καί τούς ηλικιωμένους.

Κοντολογής, ο αγώνας γιά τά μέσα συντήρησης απαλυμένος απ' τή φιλανθρωπία. Στά πλαίσια πάντα τού χριστιανικού ρητού: "Πρώτα πληγώστε καί μετά γιατρέψτε!". Καί πάντα η πόρτα ανοιχτή στήν ανάκριση, γιά ν' αποφαίνεται άν είσαι ο άνθρωπος που πρέπει νά τόν αφήσουμε νά πασχίζει ή ο άνθρωπος που η Αυτού Υψηλότης τό Κράτος πρέπει νά συνδράμει.

Η ιδέα όπως ξέρετε είναι παλιά. Χρονολογείται απ' τόν καιρό τού Ρόμπερτ 'Οουεν. Ο Προυντόν τήν υποστήριξε στά 1848. Σήμερα τήν έχουν βαφτίσει "επιστημονικό σοσιαλισμό".

Ωστόσο, θά πρέπει νά πούμε πως αυτό τό σύστημα δέ φαίνεται νά ασκεί μεγάλη επίδραση στή σκέψη τών μαζών: θάλεγε κανείς πως διαισθάνονται τά ελαττώματά του, γιά νά μήν πούμε τό ανεφάρμοστό του.

Πρώτα απ' όλα, η διάρκεια τού χρόνου που απαιτεί μιά οποιαδήποτε εργασία δέν δίνει τό μέτρο τής κοινωνικής χρησιμότητας τού έργου που έχει επιτελεσθεί' κι οι θεωρίες περί αξίας, που απ' τόν 'Ανταμ Σμίθ ώς τόν Μάρξ θέλησαν νά τίς στηρίξουν μόνο στό κόστος τής παραγωγής, υπολογισμένο σέ εργασία, δέν μπόρεσαν νά λύσουν τό πρόβλημα τής αξίας. Αφού υπάρχει η ανταλλαγή, η αξία ενός αντικειμένου γίνεται ένα μέγεθος περίπλοκο, που εξαρτάται βασικά απ' τό βαθμό ικανοποίησης που προσφέρει στίς ανάγκες — όχι τού ατόμου, όπως έλεγαν άλλοτε μερικοί οικονομολόγοι, αλλά όλης τής κοινωνίας, συνολικά. Η αξία είναι κάτι κ ο ι ν ω ν ι κ ό. 'Οντας τό αποτέλεσμα μιάς α ν τ α λ λ α γ ή ς, έχει δυό πλευρές: τήν πλευρά κόπος καί τήν πλευρά ικανοποίηση, αντιληπτές καί τίς δύο στήν κοινωνική κι όχι στήν ατομική τους προοπτική.

Εξάλλου, όταν αναλύουμε τά δεινά τής τωρινής οικονομικής οργάνωσης, αντιλαμβανόμαστε — κι ο εργάτης τό γνωρίζει αυτό πολύ καλά — πως η ουσία τους έγκειται στόν απροκάλυπτο ε ξ α ν α γ κ α σ μ ό τού εργάτη νά πουλήσει τήν εργατική του δύναμη. Μήν έχοντας τά μέσα νά ζήσει ούτε γιά 15 μέρες, οδηγημένος απ' τό Κράτος σέ πλήρη αδυναμία νά χρησιμοποιήσει τίς δικές του δυνάμεις δίχως νά τίς πουλήσει σέ κάποιον, ο εργάτης πουλιέται σ' εκείνον που υπόσχεται νά τού δώσει δουλειά' παραιτείται απ' τά οφέλη που θά μπορούσε νά τού αποφέρει η δου-

λειά του, αφήνει στόν εργοδότη τή μερίδα τού λέοντος απ' τά προϊόντα που θά παράγει, απαρνιέται ώς καί τήν ίδια του τήν ελευθερία, παραιτείται απ' τό δικαίωμα νά εισακούγεται η γνώμη του γιά τή χρησιμότητα εκείνου που αυτός θά παράγει καί γιά τόν τρόπο που θά τό παράγει.

Έτσι, η συσσώρευση τού κεφάλαιου δέν απορρέει απ' τήν ικανότητά του ν' αποσπάει υπεραξία, αλλά απ' τήν ανάγκη που ωθεί τόν εργάτη νά πουλήσει τήν εργατική του δύναμη — έχοντας εκ τών προτέρων τή βεβαιότητα πως δέν θά πάρει όλα όσα θά παράγει η δύναμη αυτή, πως θά ζημιωθούν τά συμφέροντά του, πως θά γίνει κατώτερος τού αγοραστή. Δίχως αυτή τήν προϋπόθεση, ο καπιταλιστής ποτέ δέν θά ζητούσε νά τήν αγοράσει. Συνακόλουθα, γιά ν' αλλάξει τό σύστημα αυτό, πρέπει νά τό χτυπήσουμε στήν ουσία του, στήν πηγή του — στήν αγορά καί τήν πώληση. Όχι στ' αποτελέσματά του.

Οι εργάτες έχουν κάποια αόριστη διαίσθηση γι' αυτό, καί τούς ακούμε νά λένε όλο καί πιό συχνά πως τίποτα δέν θά γίνει άν η κοινωνική επανάσταση δέν αρχίσει απ' τό μοίρασμα τών προϊόντων, άν δέν εξασφαλίσει σέ όλους τά αναγκαία γιά τή συντήρηση — δηλαδή τήν κατοικία, τήν τροφή καί τό ντύσιμο. Καί ξέρουμε πως αυτό είναι απόλυτα εφικτό μέ τά ισχυρά μέσα παραγωγής που διαθέτουμε τώρα. Άν ο εργάτης παράμενε μισθωτός, θά παράμενε σκλάβος εκείνου στόν οποίο θά υποχρεωνόταν νά πουλάει τή δύναμή του — ανεξάρτητα απ' τό άν αυτός θά ήταν ιδιώτης ή τό Κράτος.

Ο λαϊκός νούς — αυτό τό άθροισμα από χιλιάδες γνώμες που στριφογυρίζουν στά ανθρώπινα μυαλά — αισθάνεται κι αυτός πως, άν τό Κράτος αντικαθιστούσε τό τωρινό αφεντικό, σάν αγοραστής κι επόπτης τής εργατικής δύναμης, αυτό δέ θάταν παρά μιά ακόμα αισχρή τυραννία. Ο απλός άνθρωπος δέν καταγίνεται μέ αφηρημένους συλλογισμούς, σκέφτεται συγκεκριμένα, καί γι' αυτό αισθάνεται πως η αφηρημένη έννοια "Κράτος" θά εμφανιζόταν σ' αυτόν μέ τή μορφή πλήθους υπαλλήλων, επιλεγμένων ανάμεσα στούς συντρόφους του τού εργοστάσιου ή τού εργαστηρίου, καί μπορεί από τώρα νά τούς αξιολογήσει: οι σημερινοί εξαιρετικοί σύντροφοι θά γίνουν οι αυριανοί ανυπόφοροι διευθυντές. Κι έτσι αναζητάει εκείνη τήν κοινωνι-

κή οργάνωση που θά εξαλείψει τά σημερινά δεινά δίχως νά δημιουργήσει νέα.

Νά γιατί ο κολλεκτιβισμός ποτέ δέν ενθουσίασε τίς μάζες, που ξαναγυρίζουν πάντα στόν κομμουνισμό — αλλά σ' έναν κομμουνισμό όλο καί πιό απαλλαγμένο απ' τή θεοκρατία καί τόν γιακωβίνικο εξουσιαστισμό τής δεκαετίας τού '40, στόν ελεύθερο, δηλαδή, κομμουνισμό, τόν αναρχικό.

Θά προσθέσω μάλιστα κάτι ακόμα. Στρέφοντας αδιάκοπα τή σκέψη μου σέ ότι έχουμε δεί τά τελευταία 25 χρόνια στό ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κίνημα, δέν μπορώ νά μή συμπεράνω πως ο ευρωπαϊκός σοσιαλισμός ωθείται αναγκαστικά νά κάνει ένα βήμα πρός τήν κατεύθυνση τού ελευθεριακού κομμουνισμού' καί πως, όσο δέν γίνεται αυτό τό βήμα, η αβεβαιότητα που όπως ανάφερα προηγούμενα κυριεύει τή λαϊκή σκέψη, θά παραλύει τίς προσπάθειες τής σοσιαλιστικής προπαγάνδας.

Μού φαίνεται, πάντως πως ο σοσιαλισμός ωθείται, απ' τήν ίδια τή δύναμη τών πραγμάτων, νά παραδεχθεί πως τό πρώτο καθήκον τής κοινωνικής επανάστασης θά πρέπει νά είναι η υλική εξασφάλιση τής ύπαρξης όλων τών μελών τής κοινότητας.

Κι είναι, μάλιστα, υποχρεωμένος νά κάνει ένα ακόμη βήμα. Είναι υποχρεωμένος ν' αναγνωρίσει πως η εξασφάλιση αυτή δέν μπορεί νά δοθεί απ' τό Κράτος, αλλά έξω απ' τό Κράτος καί δίχως τήν παρέμβασή του.

'Εχουμε ήδη τήν ομόθυμη συμφωνία όσων μελέτησαν τό θέμα, πως μιά κοινωνία, αφού ανακτούσε τά πλούτη που έχουν συσσωρευτεί στούς κόλπους της, θά μπορούσε νά εξασφαλίσει πλουσιοπάροχα τήν αφθονία γιά όλους, έναντι 4 ή 5 ωρών εργασίας, πραγματικής καί χειρωνακτικής, στήν παραγωγή. 'Αν ο καθένας μάθαινε από παιδί νά γνωρίζει από πού προέρχεται τό ψωμί που τρώει, τό σπίτι που κάθεται, τό βιβλίο που διαβάζει καί πάει λέγοντας, κι άν ο καθένας συνήθιζε νά συμπληρώνει τή διανοητική εργασία μέ τή χειρωνακτική εργασία, σέ κάποιο κλάδο τής υλικής παραγωγής, τότε η κοινωνία θά μπορούσε εύκολα νά εκπληρώσει τό καθήκον αυτό, γιά νά μήν αναφέρουμε τήν παραπέρα απλοποίηση τής παραγωγής που μάς επιφυλάσσει ένα λίγο πολύ κοντινό μέλλον.

Πράγματι, αρκεί νά σκεφτούμε γιά μιά στιγμή τή φοβερή, τήν αφάνταστη σπατάλη ανθρώπινων δυνάμεων που γίνεται σήμερα, γιά ν' αντιληφθούμε τί μπορεί νά παράγει μιά πολιτισμένη κοινωνία, μέ τί μικρό ποσό εργασίας τού καθένα, καί τί μεγαλειώδη έργα, θά μπορούσε νά κάνει καί που σήμερα ούτε νά διανοηθεί δέ θά μπορούσε κανείς. Δυστυχώς, η μεταφυσική, που ονομάζουμε πολιτική οικονομία ποτέ δέν ασχολήθηκε μ' ότι θά έπρεπε ν' αποτελεί τήν ουσία της — τήν οικονομία, δηλαδή, τών δυνάμεων.

Δέ χωρεί πιά καμιά αμφιβολία γιά τή δυνατότητα τού πλούτου σέ μιά κομμουνιστική κοινωνία, μέ τά μέσα παραγωγής που ήδη διαθέτουμε. Οι αμφιβολίες προκύπτουν μόνο όταν τίθεται τό ερώτημα κατά πόσο μιά τέτοια κοινωνία μπορεί νά υπάρξει δίχως νά υπόκεινται στόν Κρατικό έλεγχο όλες οι πράξεις τού ανθρώπου' μήπως γιά νά φτάσουμε στήν ευημερία, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι αναγκασμένες νά θυσιάσουν τίς λιγοστές προσωπικές ελευθερίες που ξανακατακτήσανε μέ τόσες θυσίες στή διάρκεια αυτού τού αιώνα;

Μιά μερίδα τών σοσιαλιστών βεβαιώνει πως είναι αδύνατο νά φτάσουμε σ' ένα τέτοιο αποτέλεσμα δίχως νά θυσιάσουμε τήν ελευθερία μας στό βωμό τού Κράτους. Μιά άλλη, στήν οποία ανήκουμε εμείς, ισχυρίζεται αντίθετα πως μόνο μέ τήν κατάργηση τού Κράτους, μέ τήν κατάκτηση τής ολόπλευρης ελευθερίας τού ατόμου, μέ τήν ελεύθερη συμφωνία, τήν ένωση καί τήν απόλυτα ελεύθερη ομοσπονδία, μπορούμε νά φτάσουμε στόν κομμουνισμό — τήν κοινή κατοχή τής κοινωνικής μας κληρονομιάς καί τήν από κοινού παραγωγή κάθε πλούτου.

Νά ποιό είναι τό ζήτημα που αυτή τή στιγμή έχει μεγαλύτερη βαρύτητα απ' όλα τά άλλα, καί που ο σοσιαλισμός πρέπει νά επιλύσει, άν δέν θέλει νά δεί όλες του τίς προσπάθειες νά διακυβεύονται κι όλη του τή μελλοντική ανάπτυξη νά παραλύει.

Ας αναλύσουμε λοιπόν αυτό τό ζήτημα μέ όλη τήν προσοχή που τού αξίζει.

Αν κάθε επαναστάτης θελήσει ν' αναπλάσει νοερά τό παρελθόν, θά θυμηθεί αναμφίβολα, τό πλήθος τών προλήψεων που ξύπνησαν μέσα του, όταν γιά πρώτη φορά έφτασε νά σκεφτεί πως η κατάργηση τού καπιταλιστικού συ-

στήματος καὶ τῆς ιδιωτικῆς ιδιοποίησης τῆς γῆς καὶ τοῦ κεφάλαιου ἐχει γίνει μιὰ ιστορικὴ αναγκαιότητα.

Τὸ ίδιο πράγμα νιώθει καὶ σήμερα μέσα του εκείνος που ακούει γιὰ πρώτη φορὰ πως η κατάργηση τοῦ Κράτους, τῶν νόμων του, ολόκληρου τοῦ συστήματός του διοίκησης, διακυβέρνησης καὶ συγκεντροποίησης, γίνεται επίσης μιὰ ιστορικὴ αναγκαιότητα· πως η κατάργηση τοῦ ενὸς δίχως τὴν κατάργηση τοῦ άλλου είναι υλικὰ ανέφικτη. Όλη η παιδεία μας, που ἠταν δημιούργημα, σημειώστε το καλά, τῆς Εκκλησίας καὶ τοῦ Κράτους γιὰ τὸ συμφέρον τους — επαναστατεί εναντίον μιὰς τέτοιας αντίληψης.

Είναι λοιπόν, τάχα, λιγότερο σωστὴ γι' αυτὸ τὸ λόγο; Καὶ θ' αφήσουμε τὴν πίστη μας στὸ Κράτος νὰ επιζήσει τῆς σωρείας τῶν προλήψεων, που ἐχουμε ἠδη θυσιάσει γιὰ τὴ χειραφέτησή μας;

Δὲν σκοπεύω νὰ κάνω εδῶ τὴν κριτικὴ τοῦ Κράτους, που τόσες φορὲς ἐχει γίνει καὶ ξαναγίνει, κι είμαι υποχρεωμένος ν' αναβάλω γιὰ μιὰ άλλη διάλεξη τὴν ανάλυση τοῦ ιστορικοῦ ρόλου τοῦ Κράτους[2]. Γιὰ τὴν ὠρα μερικὲς γενικὲς παρατηρήσεις θὰ είναι αρκετές.

Καὶ πρῶτα απ' όλα, ενῶ ο άνθρωπος ζοῦσε εξαρχῆς κοινωνικά, τὸ Κράτος δὲν είναι παρὰ μιὰ απ' τὶς μορφὲς τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καὶ μάλιστα αρκετὰ πρόσφατη σ' ότι αφορὰ τὶς ευρωπαϊκὲς μας κοινωνίες. Ο άνθρωπος ἐζησε χιλιάδες χρόνια πρὶν δημιουργηθοῦν τὰ πρῶτα Κράτη' η Ελλάδα κι η Ρώμη υπῆρχαν αιῶνες ολόκληρους πρὶν φτάσουν στὴ Μακεδονικὴ καὶ τὴ Ρωμαϊκὴ Αυτοκρατορία καί, γιὰ μᾶς τοὺς σημερινοὺς ευρωπαίους, τὰ Κράτη χρονολογοῦνται μόλις απ' τὸν 16ο αιῶνα. Τότε μόνο μετὰ τὴν ολοκλήρωση τῆς ἠττας τῶν ελεύθερων μεσαιωνικῶν κοινοτήτων εδραιώθηκε ακλόνητα η αμοιβαία εγγύηση μεταξὺ τῆς στρατιωτικῆς, δικαστικῆς, γαιοκτητικῆς καὶ καπιταλιστικῆς εξουσίας, που ονομάζουμε "Κράτος".

Μόνο τὸν 16ο αιῶνα δόθηκε τὸ θανάσιμο πλῆγμα στὶς ιδέες τῆς τοπικῆς ανεξαρτησίας, στὴν ελεύθερη ένωση καὶ οργάνωση, στὴν ομοσπονδία κάθε βαθμοῦ μεταξὺ κυρίαρχων ομάδων, που είχαν στὰ χέρια τους όλες εκείνες τὶς λειτουργίες που σήμερα ἐχει αρπάξει τὸ Κράτος. Τότε καὶ μόνον τότε η συμμαχία εκείνη μεταξὺ τῆς Εκκλησίας καὶ

τής εκκολαπτόμενης βασιλικής εξουσίας έδωσε τέλος σ' αυτή τήν οργάνωση, που βαιζόταν στήν αρχή τής ομοσπονδίας, που υπήρχε απ' τόν 9ο ώς τόν 15ο αιώνα καί δημιούργησε στήν Ευρώπη τή μεγάλη περίοδο τών ελεύθερων πόλεων τού Μεσαίωνα (που τόν χαρακτήρα αυτών τών πόλεων πολύ σωστά είχαν διαισθανθεί ο Σισμόντι[3] κι ο Αύγουστος Τιερρύ[4], που δυστυχώς ελάχιστα διαβάζονται στίς μέρες μας).

Ξέρουμε καλά τά μέσα που μεταχειρίστηκε αυτή η συμμαχία τού γαιοκτήμονα, τού παπά, τού έμπορου, τού δικαστή, τού στρατιωτικού καί τού βασιλιά, γιά νά εδραιώσει τήν κυριαρχία της. Εκμηδένισε όλες τίς ελεύθερες ενώσεις: κοινότητες χωριών, συντεχνίες, επαγγελματικές ενώσεις, αδελφότητες, πόλεις τού Μεσαίωνα. Δήμευσε τήν κοινοτική γή καί τήν περιουσία τών συντεχνιών. Απαγόρευσε ριζικά κι άγρια κάθε είδους ελεύθερη συμφωνία μεταξύ τών ανθρώπων. Η σφαγή, ο τροχός τών βασανιστηρίων, η αγχόνη, τό ξίφος κι η φωτιά, είναι τά μέσα που επιτρέψανε στήν Εκκλησία καί στό Κράτος νά εγκαθιδρύσουν τήν κυριαρχία τους καί νά κατορθώσουν στό εξής νά κυβερνούν ένα συνοθύλευμα "υπηκόων" που δέν είχαν πιά καμιά άμεση σύνδεση μεταξύ τους.

Σήμερα μόνο εδώ καί 20 μόλις χρόνια, αρχίζουμε νά ξανακατακτούμε μέ τόν αγώνα, μέ τήν εξέγερση, μερικά ψιχία τού δικαιώματος τής ένωσης, που ελεύθερα ασκούσαν οι τεχνίτες κι οι καλλιεργητές τής γής σ' όλη τή διάρκεια τού Μεσαίωνα.

Καί ποιά είναι η τάση που κυριαρχεί τώρα στή ζωή τών πολιτισμένων εθνών; Δέν είναι άραγε η τάση τής σύμπραξης, τής συνεργασίας, τής δημιουργίας χιλιάδων ελεύθερων ενώσεων που αποβλέπουν στήν ικανοποίηση όλων τών ποικίλων αναγκών τού πολιτισμένου ανθρώπου;

Πράγματι, η Ευρώπη έχει γεμίσει ήδη από εθελοντικές ενώσεις γιά τή μελέτη, τή μόρφωση, τή βιομηχανία, τό εμπόριο, τήν επιστήμη, τήν τέχνη, τή λογοτεχνία, τήν εκμετάλλευση, τήν αντίσταση ενάντια στήν εκμετάλλευση, τή διασκέδαση, τή σοβαρή εργασία, τήν απόλαυση καί τήν αυταπάρνηση, γιά κάθε τι που αποτελεί τή ζωή τής ενεργητικής καί σκεπτόμενης ύπαρξης. Βλέπουμε αυτές τίς ενώσεις νά ξεφυτρώνουν σ' όλες τίς γωνιές κι άκρες κάθε τομέα:

πολιτικού, οικονομικού, καλλιτεχνικού, πνευματικού. Μερικές είναι τόσο βραχύβιες όσο τά ρόδα, άλλες διατηρούνται εδώ καί δεκαετίες κι όλες επιδιώκουν, διατηρώντας τήν ανεξαρτησία κάθε ομάδας, κύκλου, κλάδου ή τμήματος, νά ομοσπονδοποιηθούν, νά συνενωθούν, πέρα απ' τά σύνορα καθώς επίσης καί μέσα σέ κάθε έθνος, νά καλύψουν όλη τή ζωή τού πολιτισμένου κόσμου μ' ένα δίχτυ που τά νήματά του διασταυρώνονται καί περιπλέκονται. Ο αριθμός τους ανέρχεται πιά σέ δεκάδες χιλιάδες, μ' εκατομμύρια μέλη, μολονότι έχουν περάσει μόνο 50 χρόνια αφότου τό Κράτος καί η Εκκλησία άρχισαν ν' ανέχονται μερικές — στήν πραγματικότητα, ελάχιστες.

Αυτές οι ενώσεις παρεμβαίνουν τώρα παντού στίς λειτουργίες τού Κράτους κι επιδιώκουν ν' αντικαταστήσουν τή δράση τού συγκεντρωτικού Κράτους μέ τήν ελεύθερη κι εθελοντική δράση. Στήν Αγγλία βλέπουμε νά ξεφυτρώνουν εταιρείες ασφάλισης εναντίον τής κλοπής' ενώσεις εθελοντών γιά τήν άμυνα τής χώρας, ενώσεις γιά τήν υπεράσπιση τών ακτών, τίς οποίες, φυσικά, τό Κράτος προσπαθεί νά υποτάξει, κάνοντάς τες έτσι όργανα τής κυριαρχίας του, αλλά που ο αρχικός τους στόχος ήταν νά παρακάμψουν τό Κράτος. Άν δέν ήταν η Εκκλησία καί τό Κράτος, οι ελεύθερες ενώσεις θά είχαν ήδη κατακτήσει, υπέρ τής εθελοντικής δραστηριότητας, τόν απέραντο τομέα τής εκπαίδευσης. Καί παρόλες τίς δυσκολίες, έχουν ήδη αρχίσει νά διεισδύουν σ' αυτό τόν τομέα καί νά κάνουν αισθητή τήν επιρροή τους.

Κι όταν διαπιστώνουμε τίς προόδους που έχουν ήδη γίνει πρός αυτή τήν κατεύθυνση, παρά τή θέληση κι εναντίον τού Κράτους, που προσπαθεί μέ κάθε μέσο νά διατηρήσει τήν υπεροχή του, που απόκτησε τούς 3 τελευταίους αιώνες' όταν βλέπουμε πως η εθελοντική ένωση διείσδυσε παντού κι η ανάπτυξή της ανακόπτεται μόνο απ' τή δύναμη τού Κράτους, είμαστε υποχρεωμένοι ν' αναγνωρίσουμε μιά ισχυρή τ ά σ η, μιά λανθάνουσα δύναμη μέσα στή σύγχρονη κοινωνία. Κι έχουμε κάθε δικαίωμα ν' αναρωτηθούμε: "Άν σέ 5, 10 ή 20 χρόνια — δέν έχει μεγάλη σημασία — οι εξεγερμένοι εργάτες κατορθώσουν νά συντρίψουν αυτή τή συμμαχία τής αμοιβαίας εγγύησης μεταξύ γαιοκτητών, τραπεζιτών, παπάδων, δικαστών καί

στρατιωτικών, που αναφέραμε προηγούμενα, άν ο λαός γίνει κύριος τής τύχης του γιά λίγους μήνες καί πάρει στά χέρια του τά πλούτη που ο ίδιος δημιούργησε καί που δικαιωματικά τού ανήκουν — θά επιδιώξει, στ' αλήθεια, νά ξανασυγκροτήσει αυτό τό καρκίνωμα, τό Κράτος; Ή αντίθετα θά επιδιώξει ν' αυτοοργανωθεί απ' τό απλό στό σύνθετο, στή βάση τής αμοιβαίας συμφωνίας καί τών άπειρα ποικιλόμορφων καί διαρκώς μεταβαλλόμενων αναγκών κάθε τόπου, γιά νά εξασφαλίσει γιά τόν εαυτό του τήν κατοχή σ' αυτά τά πλούτη, γιά νά εγγυηθεί αμοιβαία τή ζωή τού καθένα καί γιά νά παράγει ό,τι θά θεωρηθεί απαραίτητο γιά τή ζωή;"

Θ' ακολουθήσει τήν κυρίαρχη τάση τού αιώνα, πρός τήν αποκέντρωση ή θά βαδίσει εναντίον της καί θά επιδιώξει νά συγκροτήσει ξανά τήν κατεδαφισμένη εξουσία;

Ο μορφωμένος άνθρωπος — ο "πολιτισμένος" όπως τόν ρνόμαζε περιφρονητικά ο Φουριέ — γίνεται έξαλλος στήν ιδέα πως η κοινωνία μας θά μπορούσε μιά μέρα νά βρεθεί δίχως δικαστές, δίχως χωροφύλακες, δίχως δεσμοφύλακες...

Αλλά, στ' αλήθεια, τούς χρειάζεστε όλους αυτούς τόσο πολύ όσο σάς λένε στά βιβλία — σέ βιβλία γραμμένα, σημειώστε το καλά, από επιστήμονες, που συνήθως ξέρουν καλά τί έχουν γράψει οι προγενέστεροί τους, αλλά αγνοούν ολότελα τό λαό καί τήν καθημερινή του ζωή;

Άν μπορούμε άφοβα νά τριγυρνάμε, όχι μόνο στούς δρόμους τού Παρισιού, που είναι πηγμένοι από αστυνομικούς, αλλά καί στούς δρόμους τής υπαίθρου όπου σπάνια συναντάς διαβάτες -- μήπως οφείλουμε στήν αστυνομία αυτή τήν ασφάλεια; Ή μάλλον στήν έλλειψη ανθρώπων που νά σκοπεύουν νά μάς σκοτώσουν ή νά μάς ληστέψουν; Δέν μιλάω βέβαια γιά εκείνον που έχει πάνω του εκατομμύρια. Αυτός — μιά δίκη τώρα τελευταία μάς τό αποδείχνει — ληστεύεται γρήγορα, καί κυρίως σέ μέρη όπου υπάρχουν τόσοι αστυνομικοί όσα καί φανάρια. Όχι' μιλάω γιά τόν άνθρωπο που τρέμει γιά τή ζωή του κι όχι γιά ένα πορτοφόλι γεμάτο αδικοκερδισμένο χρήμα. Είναι βάσιμοι οι φόβοι του;

Εξάλλου, η εμπειρία δέν μάς έδειξε πολύ πρόσφατα ότι ο Τζάκ ο Αντεροβγάλτης έκανε τά κατορθώματά του

μπροστά στά μάτια τής αστυνομίας τού Λονδίνου — που είναι μιά απ' τίς πιό δραστήριες — κι ότι δέν σταμάτησε τά εγκλήματά του, παρά μόνο όταν οι ίδιοι οι κάτοικοι τού Ουάϊττσάπελ[5] άρχισαν νά τόν κυνηγάνε;

Καί στίς καθημερινές μας σχέσεις μέ τούς συμπολίτες μας, πιστεύετε πως οι δικαστές, οι δεσμοφύλακες κι οι χωροφύλακες είναι όντως εκείνοι που εμποδίζουν τόν πολλαπλασιασμό τών αντικοινωνικών πράξεων; Ο δικαστής, πάντα θηριώδης, όντας μανιακός μέ τό νόμο, ο κατήγορος, ο καταδότης, ο χαφιές, ο αστυνομικός, όλος αυτός ο σκοτεινός κόσμος που περιφέρεται γύρω απ' τά κτίρια που απατηλά ονομάζονται "Μέγαρα τής Δικαιοσύνης" — όλοι αυτοί δέν σκορπίζουν στήν κοινωνία χείμαρρους ανηθικότητας; Παρακολουθείστε τίς δίκες, κοιτάξτε πίσω απ' τά παρασκήνια, προχωρείστε τήν ανάλυσή σας πέρα απ' τήν εξωτερική πρόσοψη τών δικαστηρίων καί θά νιώσετε αηδία.

Η φυλακή, που σκοτώνει στόν άνθρωπο κάθε θέληση καί δύναμη τού χαρακτήρα, που περικλείει στούς τοίχους της περισσότερα ελαττώματα από οποιοδήποτε άλλο μέρος τού κόσμου, δέν υπήρξε πάντα τό πανεπιστήμιο τού εγκλήματος; Η αίθουσα τού δικαστηρίου δέν είναι πάντα ένα σχολείο θηριωδίας; Καί πάει λέγοντας...

Μάς λένε συχνά πως όταν ζητάμε τήν κατάργηση τού Κράτους κι όλων τών οργάνων του, ονειρευόμαστε μιά κοινωνία αποτελούμενη από ανθρώπους καλύτερους απ' ότι είναι στήν πραγματικότητα. Όχι, χίλιες φορές όχι! Αυτό που ζητάμε είναι νά μήν κάνουν τούς ανθρώπους χειρότερους απ' ότι είναι μέ τέτοιους θεσμούς!

Κάποτε ένας διάσημος γερμανός νομικός, ο Γιέρινγκ, θέλησε νά συνοψίσει τό επιστημονικό έργο τής ζωής του, γράφοντας μιά πραγματεία όπου σκόπευε ν' αναλύσει τούς παράγοντες που διατηρούν τήν κοινωνική ζωή μέσα στήν κοινωνία. "Ο σκοπός εις τό Δίκαιον" (*"Der Zweck im Rechte"*), αυτός είναι ο τίτλος τού συγγράμματός του, που δικαιολογημένα περιβλήθηκε μέ μεγάλη εκτίμηση.

Έτσι, έκανε ένα αναλυτικό προσχέδιο αυτής τής πραγματείας, όπου ανέλυε μέ πολλή εμβρίθεια τούς δυό εξαναγκαστικούς παράγοντες: τή μισθωτή εργασία καί τίς άλλες μορφές καταναγκασμού που είναι καταχωρημένες στό νόμο. Στό τέλος τού έργου του κράτησε μόνο δυό παραγρά-

φους γιά ν' αναφέρει τούς δυό μή εξαναγκαστικούς παράγοντες, στούς οποίους απόδιδε, όπως καί κάθε νομικός εξάλλου, μέτρια σημασία: τό αίσθημα τού καθήκοντος καί τό αίσθημα τής συμπάθειας.

Τί συνέβηκε όμως; 'Οσο προχωρούσε στήν ανάλυση τών εξαναγκαστικών παραγόντων, αντιλήφτηκε τήν ανεπάρκειά τους. Είχε αφιερώσει σ' αυτούς έναν ολόκληρο τόμο εμπεριστατωμένης ανάλυσης καί τό αποτέλεσμα ήταν... νά μειώσει τή σημασία τους. 'Οταν άρχισε τίς δυό τελευταίες παραγράφους, όταν άρχισε νά συλλογίζεται πάνω στούς μή-εξαναγκαστικούς παράγοντες τής διατήρησης τής κοινωνικής ζωής γενικά, αντιλήφθηκε τήν τεράστια, πρωταρχική σημασία τους' κι είδε πως ήταν αναγκασμένος νά γράψει έναν δεύτερο τόμο, διπλάσιο απ' τόν πρώτο, πάνω στούς δυό αυτούς παράγοντες, τή θεληματική αυτοσυγκράτηση καί τήν αλληλοβοήθεια — καί πάλι, ωστόσο, δέν ανάλυσε παρά ένα ελάχιστο μέρος τους, σέ όσα απορρέουν από τίς προσωπικές συμπάθειες, καί μόλις που έθιξε τό θέμα τής ελεύθερης συνεννόησης, που προκύπτει απ' τούς κοινωνικούς θεσμούς.

Σταματήστε λοιπόν νά επαναλαμβάνετε τίς φόρμουλες που μάθατε στό σχολείο, συλλογιστείτε αυτές τίς ιδέες καί θά σάς συμβεί τό ίδιο που συνέβηκε στόν Γιέρινγκ: θ' αναγνωρίσετε τή μηδαμινή σημασία τού καταναγκασμού συγκριτικά μέ τούς παράγοντες τής θεληματικής συναίνεσης στήν κοινωνία.

Εξάλλου, ακολουθώντας τήν παλιά συμβουλή τού Μπένθαμ[6], αρχίστε νά συλλογίζεστε τίς ολέθριες συνέπειες — άμεσες καί κυρίως έμμεσες — τού νόμιμου καταναγκασμού, καί τότε θά μισήσετε, όπως ο Τολστόι, όπως εμείς, αυτή τή χρήση τού εξαναγκασμού καί θά καταλήξετε νά πείτε ότι η κοινωνία έχει χίλιους άλλους τρόπους, πολύ πιό αποτελεσματικούς, γιά νά εμποδίσει τίς αντικοινωνικές πράξεις. Κι άν σήμερα αγνοεί αυτούς τούς τρόπους, είναι γιατί η διαπαιδαγώγησή της, δημιούργημα τής Εκκλησίας καί τού Κράτους, η δειλία της, η πνευματική της νωθρότητα, τήν εμποδίζουν νά δεί ξεκάθαρα αυτά τά ζητήματα. 'Οταν ένα παιδί κάνει ένα σφάλμα, είναι τόσο εύκολο νά τό τιμωρήσουμε: έτσι παύει κάθε συζήτηση! Επίσης δέν είναι εξίσου πολύ εύκολο ν' αποκεφαλίσουμε έναν άνθρωπο;

Καί μάλιστα όταν έχουμε δήμιο που πληρώνεται μέ τό χρόνο; Αυτό μάς απαλλάσσει απ' τόν κόπο νά σκεφτούμε τίς αιτίες τών εγκλημάτων.

Συχνά λέγεται πως οι αναρχικοί ζούνε σ' ένα μελλοντικό ονειρικό κόσμο καί δέν βλέπουν αυτά που συμβαίνουν τώρα. Κι όμως τά βλέπουμε, καί ίσως πάρα πολύ, μέ τ' αληθινά τους χρώματα, καί γι' αυτό ακριβώς μπαίνουμε μέ τό τσεκούρι μέσα στό δάσος τών εξουσιαστικών προλήψεων που μάς ζώνει.

Μακριά απ' τό νά ζούμε σ' ένα κόσμο οραμάτων καί νά φανταζόμαστε τούς ανθρώπους καλύτερους απ' ότι είναι, τούς βλέπουμε, αντίθετα, όπως ακριβώς είναι καί γι' αυτό βεβαιώνουμε πως ακόμα κι ο καλύτερος άνθρωπος γίνεται αναγκαστικά κακός μέ τήν άσκηση τής εξουσίας, καί πως η θεωρία τής "ισορροπίας τών εξουσιών" καί τού "ελέγχου τών αρχών" είναι μιά υποκριτική φόρμουλα, που επινόησαν εκείνοι που έχουν αρπάξει τήν εξουσία, γιά νά κάνουν τόν "κυρίαρχο λαό", τόν οποίο περιφρονούν, νά πιστέψει πως δήθεν αυτός κυβερνάει. Επειδή ακριβώς γνωρίζουμε τούς ανθρώπους, λέμε σ' εκείνους που φαντάζονται πως δίχως αυτούς οι άνθρωποι θά καταβρόχθιζαν ο ένας τόν άλλο: "Σκέφτεστε σάν εκείνο τόν βασιλιά που όταν υποχρεώθηκε νά εγκαταλείψει τή χώρα του, φώναξε διασχίζοντας τά σύνορα: "Τί θ' απογίνουν οι φτωχοί μου υπήκοοι δίχως εμένα;"".

'Ω!, άν οι άνθρωποι ήταν εκείνα τά ανώτερα όντα γιά τά οποία αρέσκονται νά μάς μιλάνε οι ουτοπιστές τής εξουσίας, άν μπορούσαμε νά κλείσουμε τά μάτια μας μπροστά στήν πραγματικότητα καί νά ζήσουμε, όπως αυτοί, σ' ένα κόσμο από όνειρα κι αυταπάτες γιά τή δήθεν ανωτερότητα εκείνων που πιστεύουν ότι είναι προορισμένοι γιά τήν εξουσία, θά μπορούσαμε ίσως τότε νά τούς μιμηθούμε. Θά πιστεύαμε ίσως κι εμείς στίς αρετές τών κυβερνώντων.

'Αν είχαμε ενάρετους αφέντες, τί κίνδυνο θά μπορούσε ν' αντιπροσωπεύει η σκλαβιά; Θυμόσαστε τόν δουλοκτήτη που τόσα μάς λέγανε γι' αυτόν 30 μόλις χρόνια νωρίτερα; Δέν υποστηρίζανε πως φροντίζει πατρικά τούς σκλάβους του; Αυτός μονάχα μπορούσε νά εμποδίσει τούς τεμπέληδες, εκείνους τούς ακαμάτηδες, τ' άφρονα παιδιά νά ψοφήσουν τής πείνας. Αυτός, νά συνθλίψει τούς σκλάβους

του κάτω απ' τό βάρος τής δουλειάς ή νά τούς τσακίσει στό ξύλο! Πώς ήταν δυνατόν νά τό κάνει, αφού τό άμεσο συμφέρον του ήταν νά τούς καλοταΐζει, νά τούς φροντίζει, νά τούς μεταχειρίζεται σάν παιδιά του! Εξάλλου ο "νόμος" δέν επαγρυπνούσε γιά νά τιμωρήσει καί τό παραμικρό ολίσθημα κάθε αφέντη που θά ξεχνούσε τά καθήκοντά του; 'Ω! πόσες φορές δέν μάς τά επανάλαβανε αυτά! Η πραγματικότητα όμως ήταν τέτοια που, γυρνώντας απ' τό ταξίδι του στή Βραζιλία, ο Κάρολος Δαρβίνος ένιωθε νά τόν καταδιώκουν σ' όλη του τή ζωή οι κραυγές αγωνίας τών σακατεμένων απ' τό ξύλο σκλάβων, τ' αναφυλλητά τών γυναικών που θρηνούσαν, έχοντας τά δάχτυλά τους σφιγμένα στίς χειροπέδες.

'Αν οι κύριοι που βρίσκονται στήν εξουσία ήταν πραγματικά τόσο ευφυείς κι αφοσιωμένοι στό κοινό καλό, όπως αρέσκονται νά τούς εμφανίζουν οι τροβαδούροι τής εξουσίας — τί όμορφη κυβερνητική καί πατερναλιστική ουτοπία θά μπορούσαμε τότε νά κατασκευάσουμε! Ο εργοδότης δέν θάταν ποτέ τύραννος τού εργάτη, αλλά πατέρας του! Τό εργοστάσιο θά ήταν τόπος απόλαυσης, κι οι εργατικές μάζες δέν θάταν ποτέ καταδικασμένες στή σωματική κατάρρευση. Τό Κράτος δέν θά δηλητηρίαζε τούς εργάτες του φτιάχνοντας τά σπίρτα μέ άσπρο φώσφορο, που τόσο εύκολα αντικαθίσταται μέ κόκκινο φώσφορο. Ο δικαστής δέν θά είχε τή θηριωδία νά καταδικάσει τή γυναίκα καί τά παιδιά, εκείνου που στέλνει στή φυλακή, νά υποφέραυν χρόνια πείνας καί μιζέριας καί νά πεθάνουν μιά μέρα από αναιμία' ποτέ ένας εισαγγελέας δέν θά ζητούσε τό κεφάλι ενός κατηγορούμενου απλά καί μόνο γιά νά κάνει επίδειξη τού ρητορικού του ταλέντου, καί πουθενά δέν θά βρισκόταν δεσμοφύλακας ή δήμιος γιά νά εκτελέσει τίς αποφάσεις που οι δικαστές δέν έχουν τό θάρρος νά εκτελέσουν οι ίδιοι. Τί λέω! Δέν θά βρίσκονταν ποτέ αρκετοί Πλούταρχοι γιά νά εξιστορήσουν τίς αρετές τών βουλευτών που θά ένιωθαν φρίκη γιά τά τσέκ! Τά κάτεργα τού Μπιριμπί θά γίνονταν αποκλειστικό φυτώριο αρετών κι οι μόνιμοι στρατοί θά ήταν η χαρά κάθε πολίτη, μιά που οι στρατιώτες δέ θά έπαιρναν τό τουφέκι παρά γιά νά παρελάσουν μπροστά στά καλά παιδάκια καί γιά νά καρφώνουν μπουκέτα από λουλούδια στήν άκρη τής ξιφολόγ-

χης!

Ώ! τί όμορφη ουτοπία, τί όμορφο χριστουγεννιάτικο όνειρο μπορούμε νά σκαρφιστούμε, άν δεχτούμε πως οι κυβερνήτες αντιπροσωπεύουν μιάν ανώτερη κάστα που δέ γνωρίζει παρά ελάχιστα ή καθόλου τίς αδυναμίες τών κοινών θνητών! Θά αρκούσε τότε νά τούς βάλουμε νά ελέγχουν ιεραρχικά ο ένας τόν άλλο, νά τούς επιτρέψουμε ν' ανταλλάξουν καμιά πενηνταριά, τό πολύ, έγγραφα όταν ο άνεμος θά ξεριζώσει κάποιο δέντρο στό δημόσιο δρόμο. Ή, τό πολύ, θά βάζαμε νά τούς εκτιμήσει, στή διάρκεια τών εκλογών, αυτή η μάζα τών θνητών που όντας, υποτίθεται, προικισμένοι μέ όλα τά ελαττώματα στίς αμοιβαίες τους σχέσεις, γίνονται η ίδια ακριβώς η σοφία όταν πρόκειται νά εκλέξουν τούς αφέντες τους.

Όλη η επιστήμη τής διακυβέρνησης, επινοημένη από κείνους που κυβερνούν, είναι γεμάτη απ' αυτές τίς ουτοπίες. Εμείς όμως γνωρίζουμε τόσο καλά τούς ανθρώπους ώστε νά μήν ονειρευόμαστε τέτοια πράγματα. Δέν έχουμε δύο μέτρα καί δύο σταθμά γιά τίς αρετές τών κυβερνώντων καί τών κυβερνώμενων' γνωρίζουμε πως κι εμείς οι ίδιοι δέν είμαστε δίχως ελαττώματα καί πως ακόμα κι οι καλύτεροι από μάς θά διαφθείρονταν σύντομα άν είχαν στά χέρια τους τήν εξουσία. Βλέπουμε τούς ανθρώπους όπως ακριβώς είναι — νά γιατί μισούμε τή διακυβέρνηση ανθρώπου από άνθρωπο κι εργαζόμαστε μέ όλες μας τίς δυνάμεις — ίσως όχι αρκετά — γιά νά τήν εξαλείψουμε.

Δέν αρκεί όμως νά καταστρέφεις. Πρέπει νά ξέρεις καί νά χτίζεις, κι επειδή ακριβώς δέν είχε σκεφτεί αρκετά πάνω σ' αυτό, ο λαός ξεγελάστηκε σ' όλες τίς επαναστάσεις του. Αφού γκρέμιζε, εγκατέλειπε τή φροντίδα τής ανοικοδόμησης στούς αστούς, που είχαν, λίγο-πολύ, μιά πιό ξεκάθαρη αντίληψη γιά τό τί επιθυμούσαν νά πραγματοποιήσουν, καί που, συνακόλουθα, συγκροτούσαν ξανά τήν εξουσία πρός όφελός τους.

Νά γιατί η Αναρχία, όταν απεργάζεται τήν καταστροφή τής εξουσίας σ' όλες τίς πλευρές της, όταν ζητάει τήν κατάργηση τών νόμων καί τού μηχανισμού που χρησιμεύει στήν επιβολή τους, όταν αρνείται κάθε ιεραρχική οργάνωση καί κηρύσσει τήν ελεύθερη συμφωνία απεργάζεται ταυτόχρονα καί τή διατήρηση καί τή διεύρυνση τού

πολύτιμου πυρήνα κοινωνικών εθίμων, δίχως τά οποία δέ θά μπορούσε ποτέ νά υπάρχει καμιά κοινωνία, είτε ανθρώπινη είτε ζωϊκή. Μόνο που, αντί νά ζητάει τή διατήρηση τών κοινωνικών αυτών εθίμων διαμέσου τής εξουσίας μερικών, τή ζητάει από τή συνεχή δράση όλων.

Οι κομμουνιστικοί θεσμοί καί τά κομμουνιστικά έθιμα επιβάλλονται στήν κοινωνία, όχι μόνο γιά νά επιλύσουν οικονομικές δυσκολίες, αλλά καί γιά νά διατηρήσουν καί ν' αναπτύξουν κοινωνικά έθιμα, που φέρνουν τούς ανθρώπους σ' επαφή μεταξύ τους καί δημιουργούν ανάμεσά τους σχέσεις που κάνουν τό συμφέρον τού καθένα συμφέρον όλων κι αυτό από μόνο του ενώνει τούς ανθρώπους αντί νά τούς χωρίζει.

Πράγματι, όταν αναρωτιόμαστε μέ ποιά μέσα μπορεί νά διατηρηθεί ένα ορισμένο ηθικό επίπεδο σέ μιά ανθρώπινη ή ζωϊκή κοινωνία, δέν βρίσκουμε παρά μόνο τρία μέσα: τήν καταστολή τών αντικοινωνικών πράξεων, τήν ηθική αγωγή καί τήν ίδια τήν πρακτική τής αμοιβαίας υποστήριξης. Κι επειδή έχουν ήδη δοκιμαστεί καί τά τρία, μπορούμε νά τά κρίνουμε από τ' αποτελέσματά τους.

Η αδυναμία τής καταστολής έχει αποδειχθεί επαρκώς απ' τό χάος τής τωρινής κοινωνίας κι απ' τήν ίδια τήν αναγκαιότητα τής επανάστασης, που όλοι επιθυμούμε ή θεωρούμε αναπόφευκτη. Στόν οικονομικό τομέα, ο εξαναγκασμός μάς οδήγησε στά βιομηχανικά κάτεργα' στόν πολιτικό τομέα, μάς οδήγησε στό Κράτος, δηλαδή, στήν καταστροφή όλων τών δεσμών που υπήρχαν προηγούμενα μεταξύ τών πολιτών (οι γιακωβίνοι τού 1793 διαλύσανε κι εκείνους ακόμα τούς δεσμούς ενάντια στό μοναρχικό Κράτος που είχαν κατορθώσει νά επιβιώσουν), μέ σκοπό νά γίνει τό έθνος μιά μάζα υπηκόων, υποταγμένων από κάθε άποψη σέ μιά κεντρική εξουσία.

Τό σύστημα τού καταναγκασμού όχι μόνο συνέβαλε στή δημιουργία τών σημερινών οικονομικών, πολιτικών καί κοινωνικών δεινών, αλλά καί πρόσφερε αποδείξεις τής απόλυτης αδυναμίας του ν' ανεβάσει τό ηθικό επίπεδο τών κοινωνιών' δέν μπόρεσε ούτε κάν νά τό διατηρήσει στό επίπεδο που είχε φτάσει. Άν μιά καλόκαρδη νεράϊδα αποκάλυπτε στά μάτια όλων τά εγκλήματα που διαπράττονται καθημερινά, κάθε στιγμή, σέ μιά πολιτισμένη κοι-

νωνία, κάτω απ' τό κάλυμμα τοῦ άγνωστου, τῶν υψηλών προστασιών ή τῆς προστασίας τοῦ ίδιου τοῦ νόμου — η κοινωνία θ' ανατριχιάζε μπροστά σ' αυτή τή φοβερή κατάσταση πραγμάτων. Οι εμπνευστές τών μεγαλύτερων πολιτικών εγκλημάτων, όπως τό π ρ α ξ ι κ ό π η μ α τής 2 Δεκέμβρη[7] κι η αιματηρή βδομάδα τοῦ Μάη[8] δέν έγιναν ποτέ αντικείμενο κριτικής κι όπως λέει ο ποιητής: "Χτυπάνε τούς μικρούς εγκληματίες, πρός ικανοποίηση τών μεγάλων". Κι ακόμα περισσότερο. Ακόμα κι όταν η εξουσία αναλαμβάνει νά ηθικοποιήσει τήν κοινωνία, μέ τήν "τιμωρία τών εγκληματιών", δέν κάνει άλλο απ' τό νά συσσωρεύει νέα εγκλήματα!

'Εχοντας εφαρμοστεί αιώνες, η καταστολή απότυχε τόσο οικτρά ώστε βρισκόμαστε σ' ένα αδιέξοδο, απ' τό οποίο δέν μπορούμε νά βγούμε παρά χρησιμοποιώντας τή φωτιά καί τό τσεκούρι γιά τούς θεσμούς τοῦ εξουσιαστικού παρελθόντος μας.

Δέν έχουμε καμιά πρόθεση νά παραγνωρίσουμε τή σημασία τοῦ δεύτερου παράγοντα, τής ηθικής διδασκαλίας ιδιαίτερα εκείνης που μεταδίδεται ασυνείδητα στήν κοινωνία καί προκύπτει απ' τό σύνολο τών ιδεών κι εκτιμήσεων τοῦ καθένα μας γιά τά γεγονότα καί τά συμβάντα τής καθημερινής ζωής. 'Ομως αυτή η δύναμη δέν μπορεί νά επιδράσει πάνω στήν κοινωνία παρά μ' έναν όρο: νά μήν αντικρούεται από ένα άλλο σύνολο ανήθικων διδαχών που πηγάζουν απ' τήν πρακτική εφαρμογή τών θεσμών.

Σ' αυτή τήν περίπτωση η επίδρασή της είναι ανύπαρκτη ή ολέθρια. Πάρτε τή χριστιανική ηθική: ποιά άλλη διδασκαλία θά μπορούσε νά έχει μεγαλύτερη επιρροή στά πνεύματα από εκείνη που μιλούσε στ' όνομα ενός σταυρωμένου θεοῦ, καί νά επιδράσει μέ όλη της τή μυστηριακή δύναμη, μέ όλη τήν ποίηση τοῦ μαρτυρίου, μέ όλο τό μεγαλείο τής συγχώρεσης τών δημίων; Κι όμως ο θεσμός αποδείχτηκε ισχυρότερος τής θρησκείας αυτής. Σύντομα ο χριστιανισμός — μιά εξέγερση ενάντια στήν αυτοκρατορική Ρώμη — κατακτήθηκε απ' αυτή τήν ίδια τή Ρώμη' υιοθέτησε τούς κανόνες, τά έθιμα καί τή γλώσσα της. Η Χριστιανική Εκκλησία υιοθέτησε τό ρωμαϊκό δίκαιο καί σάν τέτοια υπήρξε στήν ιστορία — σέ στενή συμμαχία μέ τό Κράτος — ο πιό λυσσαλέος εχθρός όλων τών μισο-κομ-

μουνιστικών θεσμών τούς οποίους είχε επικαλεστεί ο χριστιανισμός στίς απαρχές του.

Θά μπορούσαμε, έστω καί μιά στιγμή, νά πιστέψουμε ότι η ηθική διδασκαλία, που πατρονάρεται απ' τίς εγκυκλίους τών υπουργών Παιδείας, θά είχε τή δημιουργική δύναμη που έλειπε απ' τό χριστιανισμό; Καί τί μπορεί νά κάνει η διδασκαλία πραγματικά κοινωνικών ανθρώπων όταν αντικρούεται από ένα σύνολο διδασκαλιών που πηγάζουν από θεσμούς στηριγμένους, όπως οι τωρινοί μας θεσμοί τής ιδιοκτησίας καί τού Κράτους, σέ αντικοινωνικές αρχές;

Υπολείπεται τό τρίτο στοιχείο — ο ί δ ι ο ς ο θ ε σ μ ό ς ενεργεί μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά κάνει τίς κοινωνικές πράξεις νά περάσουν στήν κατάσταση τής συνήθειας, τού ενστίκτου. Αυτό τό στοιχείο τό αποδεικνύει η ιστορία — ποτέ δέν απέτυχε στό σκοπό του, ποτέ δέν ενέργησε σά δίκοπο μαχαίρι' κι η επιρροή του εξασθένισε μονάχα όταν τό έθιμο, επιδιώκοντας νά γίνει αμετακίνητο, αποκρυσταλλωμένο, νά γίνει μέ τή σειρά του μιά θρησκεία αδιαμφισβήτητη, απορροφούσε τό άτομο, τού αφαιρούσε κάθε ελευθερία δράσης, κι έτσι τό ανάγκαζε νά εξεγερθεί ενάντια σ' ότι είχε γίνει, διαμέσου τής αποκρυστάλλωσής του, εχθρός τής προόδου.

Πράγματι, ότι υπήρξε στό παρελθόν στοιχείο προόδου ή όργανο ηθικής καί διανοητικής τελειοποίησης τού ανθρώπινου γένους, οφείλεται σ τ ή ν π ρ α κ τ ι κ ή τ ή ς α λ λ η λ ο β ο ή θ ε ι α ς, στά έθιμα που αναγνώριζαν τήν ισότητα τών ανθρώπων καί τούς οδηγούσαν νά συμμαχούν, νά συνενώνονται, νά συμπράττουν γιά νά παράγουν καί νά καταναλώνουν, νά ενώνονται γιά νά υπερασπίζουν τόν εαυτό τους, νά ομοσπονδοποιούνται καί νά μήν αναγνωρίζουν άλλους δικαστές γιά τή ρύθμιση τών διαφορών τους παρά μόνο τούς δικαστές που διάλεγαν απ' τίς τάξεις τους.

Κάθε φορά που αυτοί οι θεσμοί, προϊόν τής λαϊκής ευφυίας, όταν γιά μιά στιγμή ξανακατακτούσε τήν ελευθερία της — κάθε φορά που αυτοί οι θεσμοί αναπτύσσονταν πρός μιά νέα κατεύθυνση, τό ηθικό επίπεδο τής κοινωνίας, η υλική της ευημερία, η ελευθερία της, η πνευματική της πρόοδος κι η επιβεβαίωση τής ατομικής ιδιαιτερότητας,

άρχιζαν νά προοδεύουν. Καί, αντίθετα, κάθε φορά που, στήν πορεία τής ιστορίας, οι άνθρωποι, εξαιτίας είτε μιάς ξενικής κατάκτησης είτε τής ανάπτυξης τών εξουσιαστικών προλήψεων, χωρίζονταν όλο καί περισσότερο σέ κυβερνώντες καί κυβερνώμενους, σ' εκμεταλλευτές κι εκμεταλλευόμενους, τό ηθικό επίπεδο έπεφτε, η ευημερία τών πολλών εξαφανιζόταν γιά νά εξασφαλιστούν τά πλούτη τών λίγων, καί τό πνεύμα τού αιώνα σύντομα εξασθένιζε.

Αυτό μάς διδάσκει η ιστορία, καί απ' αυτό τό δίδαγμα αντλούμε τήν εμπιστοσύνη μας στούς θεσμούς τού ελεύθερου κομμουνισμού γιά τήν ανύψωση τού ηθικού επιπέδου τών κοινωνιών, που τόσο υποβίβασε η πρακτική τής εξουσίας.

Σήμερα ζούμε ο ένας δίπλα στόν άλλο δίχως νά γνωριζόμαστε. Συναντιόμαστε σέ συγκεντρώσεις τή μέρα εκλογών: ακούμε τίς ψεύτικες ή φαντασμένες διακηρύξεις κάποιου υποψήφιου καί μετά γυρνάμε σπίτι μας. Τό Κράτος φροντίζει γιά όλα τά ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος' αυτό μόνο έχει σάν καθήκον νά επαγρυπνεί γιά νά μή βλάψουμε τά συμφέροντα τού γείτονά μας καί, άν τύχει καί συμβεί κάτι τέτοιο, νά επανορθώσει τό κακό τιμωρώντας μας.

Ο γείτονάς μας μπορεί νά πεθαίνει τής πείνας, ή νά σκοτώνει τά παιδιά του — αυτό δέ μάς αφορά, είναι δουλειά τής αστυνομίας. Μόλις που γνωρίζεστε, τίποτα δέν σάς ενώνει, όλα τείνουν νά σάς αποξενώσουν τόν έναν απ' τόν άλλο καί, μή βρίσκοντας καλύτερο τρόπο, ζητάτε απ' τόν Παντοδύναμο (πρώτα ήταν ο θεός, τώρα είναι τό Κράτος) νά κάνει ό,τι μπορεί γιά νά εμποδίσει τά αντικοινωνικά πάθη νά φτάσουν στό απόγειό τους.

Σέ μιά κομμουνιστική κοινωνία μιά τέτοια αποξένωση, μιά τέτοια πίστη σέ μιά εξωτερική δύναμη, δέ θά μπορούσε νά υπάρχει. Η οργάνωση τού κομμουνισμού δέν μπορεί ν' αφεθεί σέ νομοθετικά σώματα, που ονομάζονται κοινοβούλια, δημοτικά ή κοινοτικά συμβούλια. Πρέπει νάναι έργο όλων, μιά φυσική ανάπτυξη, ένα προϊόν τής δημιουργικής ευφυίας τής μεγάλης μάζας' ο κομμουνισμός δέν μπορεί νά επιβληθεί από πάνω' δέ θά ζούσε ούτε λίγους μήνες άν δέν τόν συντηρούσε η αδιάκοπη καί καθημερινή συνδρομή όλων. Θά πνιγόταν μέσα σέ μιά εξουσιαστική ατμό-

σφαιρα.

Δέν μπορεί νά υπάρξει δίχως νά δημιουργήσει μιά συνεχή επαφή μεταξύ όλων γιά τίς χίλιες δυό κοινές υποθέσεις' δέν μπορεί νά υπάρξει δίχως νά δημιουργήσει μιά τοπική ζωή ανεξάρτητη καί στίς πιό μικρές μονάδες της: τό δρόμο, τό τετράγωνο, τή συνοικία, τήν κοινότητα. Δέν θ' ανταποκρινόταν στό σκοπό του άν δέν κάλυπτε τήν κοινωνία μ' ένα δίκτυο χιλιάδων ενώσεων γιά νά ικανοποιήσει τίς χιλιάδες ανάγκες της: είδη πρώτης ανάγκης, πολυτέλειας, μελέτης, απόλαυσης, διασκέδασης. Καί τέτοιες ενώσεις δέν μπορούν νά παραμείνουν τοπικές αλλά τείνουν αναγκαστικά (όπως συμβαίνει ήδη μέ ενώσεις επιστημονικές, αθλητικές, ανθρωπιστικές κλπ.) νά γίνουν διεθνείς.

Καί τά κοινωνικά έθιμα που ο κομμουνισμός — έστω κι άν είναι μερικός αρχικά — θά πρέπει αναπόφευκτα νά εμφυτέψει στή ζωή, θά γίνονταν πιά μιά δύναμη ασύγκριτα ισχυρότερη από οποιονδήποτε κατασταλτικό μηχανισμό, γιά τή διατήρηση κι ανάπτυξη τού πυρήνα τών κοινωνικών εθίμων.

Αυτή είναι λοιπόν η μορφή — ο κοινωνικός θεσμός — απ' τήν οποία ζητάμε ν' αναπτύξει τό πνεύμα τής αρμονίας στίς σχέσεις μεταξύ τών ανθρώπων, που η Εκκλησία καί τό Κράτος αναλάβανε νά μάς επιβάλλουν, μέ τά θλιβερά αποτελέσματα που είναι σέ όλους μας γνωστά. Κι οι παροτηρήσεις αυτές, τό υπογραμμίζουμε, περιέχουν τήν απάντησή μας σ' εκείνους που ισχυρίζονται πως δέ συμβιβάζονται ο κομμουνισμός κι η αναρχία. Είναι, όπως βλέπετε, ένα αναγκαίο συμπλήρωμα τό ένα τού άλλου. Η πιό μεγάλη ανάπτυξη τής ατομικότητας, τής ατομικής ιδιαιτερότητας —όπως τόσο καλά τό ανάπτυξε ένας σύντροφός μας[9] — τότε μόνο μπορεί νά επιτευχθεί όταν θά έχουν ικανοποιηθεί οι πρωτογενείς ανάγκες διατροφής καί στέγασης, όταν θά έχει απλοποιηθεί η πάλη γιά τήν αυτοσυντήρηση ενάντια στίς φυσικές δυνάμεις. Όταν πιά ο χρόνος τού ανθρώπου δέν θά κατέχεται ολοκληρωτικά απ' τήν πιό άθλια πλευρά τής καθημερινής συντήρησης, τότε μόνο η ευφυία, η καλλαισθησία, τό εφευρετικό πνεύμα καί τό δαιμόνιό του θά μπορούν ν' αναπτυχθούν ελεύθερα καί νά φθάσουν σέ ακόμα μεγαλύτερα επιτεύγματα.

Ο κομμουνισμός είναι η καλύτερη βάση τής ατομικής

ανάπτυξης κι ελευθερίας — όχι εκείνου τού ατομικισμού που ωθεί τόν άνθρωπο στόν πόλεμο τού καθένα εναντίον όλων, που είναι ο μόνος γνωστός μέχρι σήμερα αλλά εκείνου που αντιπροσωπεύει τήν πλήρη ανάπτυξη όλων τών ικανοτήτων τού ανθρώπου, τήν ύψιστη ανάπτυξη κάθε ιδιαιτερότητάς του, τή μέγιστη γονιμότητα τού νού, τού αισθήματος καί τής θέλησης.

Όντας λοιπόν τέτοιο τό ιδανικό μας, τί μάς νοιάζει άν δέν μπορεί νά υλοποιηθεί αμέσως;

Τό πρώτο μας καθήκον είναι ν' ανακαλύψουμε, διαμέσου μιάς ανάλυσης τής κοινωνίας, τίς χαρακτηριστικές της τ ά σ ε ι ς σέ μιά δοσμένη στιγμή τής εξέλιξής της καί νά τίς παρουσιάσουμε ξεκάθαρα. Ύστερα, νά ενεργήσουμε σύμφωνα μ' αυτές τίς τάσεις στίς σχέσεις μας μέ όλους όσους σκέφτονται σάν εμάς. Καί τέλος, από σήμερα κιόλας κι ιδιαίτερα στή διάρκεια τής επαναστατικής περιόδου, νά εργαστούμε γιά τήν καταστροφή τών θεσμών, καθώς επίσης καί τών προλήψεων που εμποδίζουν τήν ανάπτυξη αυτών τών τάσεων.

Αυτό είναι όλο που μπορούμε νά κάνουμε μέ ειρηνικές ή επαναστατικές μεθόδους' καί ξέρουμε πως, βοηθώντας αυτές τίς τάσεις νά εκδηλωθούν, συμβάλλουμε στήν πρόοδο, ενώ οτιδήποτε τούς αντιστέκεται εμποδίζει τήν πορεία τής προόδου.

Μολοντούτο, μάς μιλάνε συχνά γιά ενδιάμεσα στάδια που πρέπει νά περάσουμε, καί μάς προτείνουν νά εργαστούμε γιά νά φτάσουμε σ' εκείνο που θεωρούν πρώτο στάδιο, καί μόνον τ ό τ ε ν' ακολουθήσουμε ξανά τήν ευθεία λεωφόρο που οδηγεί σ' ότι αναγνωρίζουν πως είναι ένα ακόμα υψηλότερο ιδανικό.

Όποιος όμως σκέφτεται έτσι μού φαίνεται ότι παρανοεί τόν αληθινό χαρακτήρα τής ανθρώπινης προόδου καί χρησιμοποιεί μιά άστοχα επιλεγμένη στρατιωτική σύγκριση. Η ανθρωπότητα δέν είναι μιά κινούμενη σφαίρα, ούτε μιά στρατιωτική φάλαγγα σέ πορεία. Είναι ένα σύνολο που εξελίσσεται σιγά-σιγά μέσα στό πλήθος τών εκατομμυρίων που τό αποτελούν. Κι άν θέλετε μιά σύγκριση, θά πρέπει μάλλον νά τήν αναζητήσετε στούς νόμους τής οργανικής εξέλιξης παρά στούς νόμους ενός κινούμενου ανόργανου σώματος.

Η αλήθεια είναι πως κάθε φάση ανάπτυξης τής κοινωνίας είναι μιά συνισταμένη όλων τών δραστηριοτήτων κάθε νού που τήν αποτελεί: φέρει τή σφραγίδα όλων αυτών τών εκατομμυρίων θελήσεων. Συνακόλουθα, όποιο κι άν είναι τό στάδιο ανάπτυξης που μάς επιφυλάσσει ο 20ός αιώνας, αυτή η μελλοντική κοινωνία, θά φέρει τά σημάδια τής αφύπνισης τών ελευθεριακών ιδεών που τώρα συντελείται. Κι ο βαθμός στόν οποίο θά επηρεάσει αυτό τό κίνημα τούς θεσμούς τού 20ού αιώνα, θά εξαρτηθεί απ' τόν αριθμό τών πνευμάτων που θά έχουν απαλλαχθεί απ' τίς εξουσιαστικές προλήψεις, απ' τήν ενεργητικότητα που θά επιδείξουν στήν επίθεση ενάντια στούς παλιούς θεσμούς, απ' τήν εντύπωση που θά έχουν δημιουργήσει στή λαϊκή μάζα, απ' τήν καθαρότητα μέ τήν οποία τό ιδανικό μιάς ελεύθερης κοινωνίας θά εντυπωθεί στό πνεύμα τών μαζών. Αλλά από σήμερα κιόλας μπορούμε νά πούμε ότι στή Γαλλία η αφύπνιση τών ελευθεριακών ιδεών έχει ήδη δώσει τήν ώθησή της στήν κοινωνία, κι ότι η επερχόμενη επανάσταση δέν θά είναι πιά η γιακωβίνικη επανάσταση, που θά ήταν άν είχε ξεσπάσει 20 χρόνια νωρίτερα.

Κι επειδή οι ιδέες αυτές δέν είναι επινόηση ενός ανθρώπου ή μιάς ομάδας, αλλά προϊόν τής όλης κίνησης τών ιδεών τής εποχής μας, μπορούμε νά είμαστε σίγουροι πως, όποιο κι άν είναι τό αποτέλεσμα τής επερχόμενης επανάστασης, δέν θά είναι πιά ο συγκεντρωτικός καί δικτατορικός κομμουνισμός τής δεκαετίας τού '40, ούτε ο εξουσιαστικός κολλεκτιβισμός που πρόσφατα ακόμα μάς καλούσαν νά υιοθετήσουμε, αλλά που τώρα μόνο χλιαρά τολμούν νά υπερασπίζονται.

Έτσι, τό "πρώτο στάδιο" — δέν υπάρχει αμφιβολία — δέν θά είναι πιά εκείνο που εννοούσαν μ' αυτό τόν όρο 20 μόλις χρόνια νωρίτερα.

Έχω ήδη υπογραμμίσει ότι, στό μέτρο τουλάχιστον που μπορούμε νά κρίνουμε απ' τήν παρατήρηση, τό ζήτημα που έχει τώρα τή μεγαλύτερη βαρύτητα γιά ολόκληρη τή σοσιαλιστική τάση, είναι ο εναρμονισμός τού κοινωνικού του ιδανικού μέ τό ελευθεριακό κίνημα που κυοφορείται στό πνεύμα τών μαζών. Καθώς επίσης, καί προπάντων, ν' αφυπνίσει μέσα τους τό πνεύμα τής λαϊκής πρωτοβουλίας που απουσίαζε απ' τίς προγενέστερες επαναστάσεις.

Πράγματι, ο βράχος που πάνω του τσακιστηκαν όλες οι περασμένες επαναστάσεις ήταν η έλλειψη οργανωτικής πρωτοβουλίας τών λαϊκών μαζών. Ενώ ο λαός επέδειξε θαυμαστή ευφυία στήν επίθεση, τού έλειπε η πρωτοβουλία γιά τή δημιουργία τού νέου κοινωνικού οικοδομήματος. Αναγκαστικά λοιπόν τό εγκατέλειπε στίς μορφωμένες τάξεις, τούς αστούς, που κι αυτοί είχαν τό κοινωνικό ιδανικό τους καί λίγο-πολύ ήξεραν τί ήθελαν νά ξεφυτρώσει απ' τήν αναταραχή πρός όφελός τους.

Σέ μιά επανάσταση, τό γκρέμισμα δέν είναι παρά ένα μόνο μέρος τού προορισμού τού επαναστάτη. Η ανοικοδόμηση είναι αναγκαία, καί θά γίνει είτε σύμφωνα μέ τίς φόρμουλες τού παρελθόντος, που μαθαίνουμε απ' τά βιβλία, καί που θά επιδιώξουν νά τίς επιβάλλουν στό λαό' ή, διαφορετικά, σύμφωνα μέ τή λαϊκή ευφυία, που αυθόρμητα, σέ κάθε χωριουδάκι καί σέ κάθε αστικό κέντρο, θά καταπιαστεί νά δημιουργήσει τή σοσιαλιστική κοινωνία. Αυτό όμως δέν μπορεί νά γίνει δίχως τήν ύπαρξη ανθρώπων μέ πρωτοβουλία μέσα στούς κόλπους τών λαϊκών μαζών.

Τώρα, αυτή τήν πρωτοβουλία τού εργάτη καί τού αγρότη, όλα τά κόμματα — συμπεριλαμβανόμενου καί τού εξουσιαστικού σοσιαλιστικού κόμματος — τήν έχουν καταπνίξει πάντα, συνειδητά ή όχι, μέ τήν κομματική πειθαρχία. Οι επιτροπές, τό κέντρο, κανονίζουν τά πάντα, ενώ τά τοπικά όργανα δέν έχουν παρά νά υπακούουν, γιά νά μήν διακυβευτεί η ενότητα τής οργάνωσης. Μιά ολόκληρη διδασκαλία, μέ λίγα λόγια, μιά ολόκληρη ψευδο-ιστορία, γραμμένη γιά νά εξυπηρετήσει αυτό τό σκοπό, μιά ολόκληρη ακατανόητη οικονομική ψευδο-επιστήμη έχουν αναπτυχθεί.

'Ε, λοιπόν, αυτοί που θά εργαστούν γιά νά συντρίψουν αυτή τήν αναχρονιστική τακτική, που θά μπορέσουν ν' αφυπνίσουν τό πνεύμα πρωτοβουλίας στά άτομα καί στίς ομάδες, που θά κατορθώσουν νά δημιουργήσουν στίς αμοιβαίες τους σχέσεις μιά ενεργητικότητα καί μιά ζωή, που νά βασίζονται στίς αρχές τής ελεύθερης κατανόησης, που θά καταλάβουν πως η ποικιλία, ακόμα, κι η σύγκρουση είναι ζωή κι ότι η ομοιομορφία είναι θάνατος, θά εργαστούν, όχι γιά τούς

μελλοντικούς αιώνες, αλλά ακριβώς κι ιδίως γιά τήν επερχόμενη επανάσταση, γιά τήν εποχή μας.

Δέν χρειάζεται νά φοβόμαστε "τούς κινδύνους καί τίς καταχρήσεις τής ελευθερίας". Μόνο εκείνοι που δέν κάνουν τίποτα, δέν κάνουν λάθη. Όσο γιά κείνους που δέν ξέρουν άλλο απ' τό νά υπακούνε, πέφτουν στά ίδια καί σέ περισσότερα λάθη από κείνους που αναζητάνε τό δικό τους δρόμο, προσπαθώντας νά δράσουν πρός τήν κατεύθυνση που τούς υποδείχνει η ευφυία τους καί η κοινωνική τους μόρφωση. Τό ιδανικό τής ελευθερίας τού ατόμου κατανοημένο καί προπάντων εφαρμοσμένο λαθεμένα — σ' ένα περιβάλλον όπου η έννοια τής αλληλεγγύης δέν έχει τονιστεί αρκετά απ' τούς θεσμούς — μπορεί νά παρασύρει σίγουρα απομονωμένους ανθρώπους σέ πράξεις που είναι αποκρουστικές στά κοινωνικά αισθήματα τής ανθρωπότητας. Άς δεχθούμε πώς αυτό μπορεί πράγματι νά συμβεί' είναι ωστόσο αυτό λόγος γιά ν' απορρίψουμε τελείως τήν αρχή τής ελευθερίας; Είναι λόγος γιά νά δεχθούμε τή λογική αυτών τών αφεντών που, γιά νά εμποδίσουν τά "παραστρατήματα" ενός απελευθερωμένου τύπου, επανακαθιερώνουν τή λογοκρισία καί καρατομούνε τά προχωρημένα κόμματα[10] γιά νά διατηρήσουν τήν ομοιομορφία καί τήν πειθαρχία — κάτι που, στό κάτω-κάτω, ήταν, όπως είδαμε στά 1793, τό καλύτερο μέσο γιά νά εξασφαλιστεί ο θρίαμβος τής αντίδρασης;

Τό μόνο που έχουμε νά κάνουμε όταν βλέπουμε νά διαπράττονται αντικοινωνικές πράξεις στ' όνομα τής ελευθερίας τού ατόμου, είναι ν' αποδοκιμάζουμε τήν αρχή "ο καθένας γιά τόν εαυτό του καί τό Κράτος γιά όλους" καί νά έχουμε τό θάρρος νά λέμε μεγαλόφωνα καί κατά πρόσωπο τί σκεφτόμαστε γι' αυτές τίς πράξεις. Αυτό μπορεί βέβαια νά οδηγήσει σέ σύγκρουση' αλλά η σύγκρουση είναι η ίδια η ζωή. Κι απ' τή σύγκρουση θά προκύψει μιά εκτίμηση αυτών τών πράξεων πολύ πιό σωστή από κείνες τίς εκτιμήσεις που θά μπορούσαν νά προκύψουν κάτω απ' τήν επίδραση κατεστημένων ιδεών.

Όταν τό ηθικό επίπεδο μιάς κοινωνίας ξεπέσει εκεί όπου βρίσκεται σήμερα, μπορούμε νά είμαστε σίγουροι εκ τών προτέρων πως η εξέγερση ενάντια σ' αυτή τήν κοινωνία θά παίρνει κάποτε μορφές που θά μάς κάνουν νά φρι-

ξουμε· άς μήν καταδικάζουμε όμως προκαταβολικά γι' αυτό τήν εξέγερση. Βέβαια τά κεφάλια που περιφέρονται πάνω σέ μύτες παλουκιών μάς προκαλούν αποτροπιασμό· οι αγχόνες όμως τού Παλιού Καθεστώτος καί τά σιδερένια κλουβιά, που μάς περίγραψε ο Βίκτωρ Ουγκώ, δέν ήταν μήπως η αιτία τής αιματηρής λιτανείας; Άς ελπίσουμε πως η σφαγή τών 35.000 παριζιάνων στά 1871 κι ο βομβαρδισμός τού Παρισιού απ' τόν Θιέρσο θά έχουν περάσει πάνω απ' τό γαλλικό έθνος, δίχως ν' αφήσουν μεγάλο κατακάθι θηριωδίας· άς ελπίσουμε πως τό αίσχος τού υψηλής περιωπής υποκόσμου, τό ξεσκεπασμένο από τόσες πρόσφατες δίκες, δέν θά έχει ροκανίσει ακόμα τήν καρδιά τού λαού. Ναί, άς τό ελπίσουμε κι άς βοηθήσουμε σ' αυτό! Άν όμως οι ελπίδες μας διαψευστούν, εσείς, οι νεαροί σοσιαλιστές, θά στρέψετε τήν πλάτη στόν εξεγερμένο λαό επειδή η θηριωδία τών σημερινών ισχυρών θά έχει αφήσει τά ίχνη της στό λαϊκό νού; Επειδή ο βόρβαρος που βρίσκεται ψηλά θά έχει σπείρει ολόγυρα τά πιτσιλίσματά του;

Είναι φανερό πως άν γίνει μιά τόσο βαθιά επανάσταση στά μυαλά τών ανθρώπων, δέν είναι δυνατόν νά μείνει περιορισμένη στόν τομέα τών ιδεών δίχως νά επεκταθεί στόν τομέα τών πράξεων. Όπως πολύ σωστά είπε εκείνος ο νεαρός φιλόσοφος που τόσο πρόωρα έφυγε απ' τή ζωή — ο Μάρκ Γκυγιώ — σ' ένα απ' τά ωραιότερα βιβλία που εκδόθηκαν τά τελευταία 30 χρόνια[11], δέν υπάρχει άβυσσος μεταξύ τής σκέψης καί τής δράσης, τουλάχιστον γιά κείνους που δέν ρέπουν πρός τή σύγχρονη σοφιστεία. Η πνευματική σύλληψη είναι ήδη μιά απαρχή δράσης.

Συνακόλουθα, οι νέες ιδέες έχουν προκαλέσει ένα πλήθος εξεγερσιακών πράξεων σ' όλες τίς χώρες καί μέ κάθε δυνατή μορφή: πρώτα τήν ατομική εξέγερση ενάντια στό Κεφάλαιο καί τό Κράτος, ύστερα τή συλλογική εξέγερση — τίς απεργίες καί τούς εργατικούς ξεσηκωμούς — που κι οι δυό προετοιμάζουν, τόσο στό πνεύμα όσο καί στή δράση τών ανθρώπων, τή γενική εξέγερση, δηλαδή, τήν επανάσταση. Σ' αυτό τόσο ο σοσιαλισμός όσο κι η αναρχία δέν ακολούθησαν παρά τήν εξέλιξη, που συνοδεύεται πάντα απ' τίς ι δ έ ε ς - δ υ ν ά μ ε ι ς όταν πλησιάζουν οι μεγάλοι λαϊκοί ξεσηκωμοί.

Νά γιατί θά ήταν λάθος ν' αποδώσουμε στήν αναρχία

τό μονοπώλιο τών εξεγερσιακών πράξεων. Πράγματι, όταν παρατηρούμε διαδοχικά τίς εξεγερσιακές πράξεις τού τελευταίου τέταρτου τού αιώνα, βλέπουμε πως προέρχονται απ' όλα τά κόμματα.

Σέ ολόκληρη τήν Ευρώπη βλέπουμε ένα πλήθος εξεγέρσεις τών εργατικών κι αγροτικών μαζών. Η απεργία, που ήταν παλιότερα "πόλεμος μέ σταυρωμένα τά χέρια", μετατρέπεται σήμερα πολύ εύκολα σέ ξεσηκωμό, καί παίρνει κάποτε — στίς Ενωμένες Πολιτείες, τό Βέλγιο, τήν Ισπανία — τίς διαστάσεις γενικευμένης εξέγερσης. Καί στό νέο καί στόν παλιό κόσμο ανέρχονται σέ δεκάδες τ' απεργιακά κινήματα που μεταβάλλονται σ' εξεγέρσεις.

Εξάλλου, οι ατομικές πράξεις εξέγερσης παίρνουν κάθε δυνατή μορφή, κι όλες οι προχωρημένες τάσεις συνεισφέρουν σ' αυτές. Βλέπουμε μπροστά μας τή νεαρή επαναστάτρια Βέρα Ζάσουλιτς, ακραιφνή σοσιαλίστρια, νά πυροβολεί έναν σατράπη τού Αλεξάνδρου Β', τόν σοσιαλδημοκράτη Χαίντελ καί τόν δημοκρατικό Νόμπιλγκ νά επιχειρούν νά σκοτώσουν τόν αυτοκράτορα τής Γερμανίας' τόν εργάτη βαρελά Οτέρο νά πυροβολεί τόν βασιλιά τής Ισπανίας καί τόν θρησκευόμενο ματσινικό Πασανάντε που πάει νά χτυπήσει τό βασιλιά τής Ιταλίας. Βλέπουμε τίς δολοφονίες στήν ύπαιθρο τής Ιρλανδίας καί τίς εκρήξεις στό Λονδίνο, οργανωμένες από εθνικιστές ιρλανδούς που απεχθάνονται τό σοσιαλισμό καί τήν αναρχία. Βλέπουμε μιά ολόκληρη γενιά τής ρώσικης νεολαίας — σοσιαλιστές, συνταγματικούς καί γιακωβίνους — νά κηρύσσουν πόλεμο μέχρι θανάτου ενάντια στόν Αλέξανδρο Β', καί νά πληρώνει τήν εξέγερση αυτή μέ 35 αγχόνες καί μέ καραβάνια εξόριστων. Πολλές φονικές απόπειρες γίνονται στούς κύκλους τών βέλγων, τών άγγλων καί τών αμερικάνων ανθρακωρύχων. Καί μόνο στό τέλος τής μακριάς αυτής σειράς βλέπουμε νά εμφανίζονται οι αναρχικοί μέ τίς εξεγερσιακές τους πράξεις σέ διάφορες χώρες τής Ευρώπης.

Καί στήν ίδια αυτή περίοδο οι σφαγές, μαζικές ή σέ μικρότερη κλίμακα, που οργανώθηκαν απ' τίς κυβερνήσεις συνεχίζουν απτόητες τήν πορεία τους. Κάτω απ' τά χειροκροτήματα τής γαλλικής μπουρζουαζίας, η Γαλλική Εθνοσυνέλευση σφαγιάζει 35.000 παριζιάνους εργάτες — τούς περισσότερους φυλακισμένους που είχαν πά-

ρει μέρος στήν ηττημένη Κόμμούνα. Οι "ντέτεκτιβ τού Πίνκερτον" — ο ιδιωτικός αυτός στρατός τών αμερικάνων μεγαλο-καπιταλιστών — σφαγιάζουν έντεχνα τούς απεργούς εργάτες. Οι παπάδες ωθούν έναν χαμηλής νοημοσύνης άνθρωπο, νά πυροβολήσει τή Λουίζ Μισέλ που — σάν αληθινή αναρχική — αναλαμβάνει τήν υπεράσπισή του καί τόν σώζει απ' τούς δικαστές. Εκτός Ευρώπης, σφάζουν τούς Ινδιάνους τού Καναδά, εξοντώνουν τούς Ματαβέλους, βομβαρδίζουν τήν Αλεξάνδρεια, κι οργανώνουν σφαγεία που τά ονομάζουν πολέμους, στή Μαδαγασκάρη κι αλλού. Καί τέλος, μοιράζουν κάθε χρόνο εκατοντάδες καί, κάποτε, χιλιάδες χρόνια φυλακή στούς εξεγερμένους εργάτες τών δυό κόσμων, καί καταδικάζουν στήν πιό μαύρη δυστυχία τίς γυναίκες καί τά παιδιά τους, υποχρεώνοντάς τα μέ τέτοια καταδίκη νά πληρώνουν τά δήθεν εγκλήματα τών πατέρων τους. Μεταφέρουν τούς εξεγερμένους αυτούς στή Σιβηρία, στά νησιά τού Τρέμιτι, τής Λιπάρια καί τής Παντελλάρια, στό Μπιριμπί, στή Νουμέα καί στή Γουϊάνα, καί κεί, στούς τόπους εξορίας, τουφεκίζουν τούς καταδίκους που θά κάνουν καί τήν παραμικρή απειθαρχία, λές καί δέν ήταν αρκετή η εξορία...

Τί τρομερό βιβλίο θάταν εκείνο που θάδινε τόν απολογισμό τών δεινών τής εργατικής τάξης καί τών φίλων της τά τελευταία 25 χρόνια! Τί πλήθος ανατριχιαστικές λεπτομέρειες, άγνωστες στό πλατύ κοινό, που θά σάς γίνονταν εφιάλτες άν επιχειρούσα τώρα νά σάς τίς εξιστορήσω! Τί ντελίριο οργής θά προκαλούσε κάθε σελίδα ενός τέτοιου μαρτυρολόγιου τών σύγχρονων προδρόμων τής μεγάλης κοινωνικής επανάστασης! Κι όμως, τό βιβλίο αυτό τό έχουμε ζήσει, ο καθένας μας έχει γνωρίσει απ' αυτό μερικές τουλάχιστον σελίδες όλο αίμα καί μαύρη δυστυχία.

Κι απέναντι σ' αυτές τίς αθλιότητες, σ' αυτές τίς σφαγές, σ' αυτές τίς Σιβηρίες, τίς Γουϊάνες, τίς Νουμέες καί τά Μπιριμπί, έχουν λοιπόν τό θράσος νά κατηγορούν τόν εξεγερμένο εργάτη γιά έλλειψη σεβασμού απέναντι στήν ανθρώπινη ζωή!

Αλλά τό όλο σύνολο τής τωρινής μας ζωής εξαφανίζει τό σεβασμό γιά τήν ανθρώπινη ζωή! Ο δικαστής που διατάζει νά σκοτώσουν καί τό τσιράκι του, ο δήμιος, που στραγγαλίζει καταμεσήμερα στή Μαδρίτη ή αποκεφαλίζει ξημε-

ρώματα στὸ Παρίσι, μπρὸς στὸ σαρκαστικὸ χαμόγελο τῶν κοινωνικῶν ἐκφυλων' ο στρατηγὸς που σφάζει στὸ Μπασλὲχ κι ο ανταποκριτὴς εφημερίδας που τὸ επάγγελμά του είναι νὰ εγκωμιάζει τοὺς δολοφόνους' τὸ αφεντικό, που δηλητηριάζει τοὺς εργάτες του μὲ τὸ ψιμύθρι γιατί — όπως λέει — "θὰ κόστιζε τόσο περισσότερο άν τὸ αντικαθιστούσε μὲ τὸν τσίγκο"' ο αυτοαποκαλούμενος "γεωγράφος" άγγλος, που σκοτώνει μιὰ γριὰ γιὰ νὰ μὴν ξυπνήσει ένα εχθρικὸ χωριὸ μὲ τὶς κλάψες της, κι ο γερμανὸς "γεωγράφος" που διατάζει νὰ κρεμάσουν γιὰ απιστία τὴ μαύρη που είχε πάρει γιὰ παλλακίδα του' τὸ στρατοδικείο που επιβάλλει μόνο 15 μέρες φυλάκιση γιὰ τὴν αποδειγμένη δολοφονικὴ σφαγὴ τοῦ Μπιριμπί... όλα, όλα, όλα στὴν τωρινὴ κοινωνία δείχνουν τὴν απόλυτη περιφρόνηση τῆς ανθρώπινης ζωῆς — τῆς σάρκας αυτῆς που κοστίζει τόσο λίγο στὴν αγορά! Κι εκείνοι που στραγγαλίζουν, που δολοφονούν, που εξοντώνουν τὴν ξεπεσμένη ανθρώπινη πραμάτεια, αυτοὶ που κάνανε θρησκεία τὸ αξίωμα πως γιὰ τὸ δημόσιο συμφέρον πρέπει νὰ στραγγαλίζουμε, νὰ τουφεκίζουμε, νὰ σκοτώνουμε, αυτοὶ ακριβῶς είναι που παραπονιούνται πως οι άλλοι δὲ σέβονται αρκετὰ τὴ ζωή!

'Οχι, πολίτισσες καὶ πολίτες, όσο η κοινωνία θὰ εφαρμόζει τὸ νόμο τῶν αντίποινων, όσο η θρησκεία κι ο νόμος, ο στρατώνας καὶ τὸ δικαστήριο, η φυλακὴ καὶ τὸ βιομηχανικὸ κάτεργο, ο τύπος καὶ τὸ σχολείο, θὰ συνεχίζουν νὰ διδάσκουν τὴν έσχατη περιφρόνηση τῆς ζωῆς τοῦ ατόμου — μὴ ζητάτε νὰ τὴ σεβαστοῦνε οι εξεγερμένοι ενάντια σ' αυτὴ τὴν κοινωνία! Θὰ ήταν σὰ ν' απαιτείτε απ' αυτοὺς σὲ ηπιότητα καὶ μεγαλοψυχία ένα επίπεδο άπειρα ανώτερο απ' αυτὸ που έχει όλη η κοινωνία.

'Αν θέλετε, όπως εμείς, νὰ γίνεται σεβαστὴ όλη η ελευθερία τοῦ ατόμου, καί, συνακόλουθα, η ζωή του, δὲν μπορείτε παρὰ νὰ καταλήξετε αναγκαστικὰ στὴν αποκήρυξη τῆς διακυβέρνησης ανθρώπου από άνθρωπο, όποια μορφὴ κι άν έχει' θὰ υποχρεωθείτε νὰ δεχθείτε τὶς αρχὲς τῆς αναρχίας, που τόσο καιρὸ μετὰ βδελυγμίας απορρίπτατε. Θὰ πρέπει τότε ν' αναζητήσετε μαζί μας τὶς μορφὲς τῆς κοινωνίας εκείνης που μπορούν νὰ υλοποιήσουν καλύτερα αυτὸ τὸ ιδανικὸ καὶ νὰ τερματίσουν όλες αυτὲς τὶς βιαιότητες που προκαλούν τὴν αγανάκτησή μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναβαπτιστές: θρησκευτικο-κοινωνικό λαϊκό κίνημα τοῦ 16ου αἰώνα που ἵδρυσαν οι Τ. Μύντσερ (1490-1525) και Ι. Λέυδ. Το κίνημα αυτό πέρα από μιά εξέγερση ενάντια στούς άρχοντες τής εποχής, ήταν καί μιά ολοκληρωμένη εξέγερση ενάντια στο Κράτος καί τήν Εκκλησία. (Γιά περισσότερες πληροφορίες βλ. τό βιβλίο τοῦ Κροπότκιν "Τό Κράτος κι ο Ιστορικός του Ρόλος", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ", 1985). (Σ.τ.Μ.).

2. Βλ. τό βιβλίο τοῦ Κροπότκιν "Τό Κράτος κι ο Ιστορικός του Ρόλος", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ", 1985. (Σ.τ.Μ.).

3. Ο Λεονάρδος Σισμόντι (1773-1842) ήταν ελβετός οικονομολόγος κι ιστορικός. Τό αξιόλογο έργο του που υπαινίσσεται εδώ ο Κροπότκιν είναι η "Ιστορία τών Ιταλικών Δημοκρατιών". (Σ.τ.Μ.).

4. Ο Αύγουστος Τιερύ (1795-1856) γάλλος ιστορικός που χρησιμοποίησε σάν πηγές τοῦ έργου του τά παλιά χρονικά καί τά αρχεία "Διηγήσεις τών Μεροβίγγιων Χρόνων", όπου περιγράφει τίς κοινοτικές οργανώσεις τής εποχής. (Σ.τ.Μ.).

5. Ουάιττσάπελ: περιοχή τοῦ Λονδίνου όπου βρίσκεται τό οικονομικό κέντρο της Αγγλίας, τό λεγόμενο City. (Σ.τ.Μ.).

6. Ιερεμίας Μπένθαμ (1748-1832). Άγγλος νομικός καί φιλελεύθερος φιλόσοφος. (Σ.τ.Μ.).

7. Εννοεί τό πραξικόπημα τοῦ Ναπολέοντα Γ'. (Σ.τ.Μ.).

8. Εννοεί τήν αιματηρή βδομάδα μετά τήν πτώση τής Παρισινής Κομμούνας τοῦ 1871. (Σ.τ.Μ.).

9. Υπαινίσσεται ίσως μιά μελέτη τοῦ αναρχικοῦ καί πρωτοπόρου γεωγράφου Ελυζέ Ρεκλύ, όπου δείχνεται μέ τρόπο αναλυτικό ότι οι στερήσεις κι οι έγνοιες είναι ο θάνατος τής ελεύθερης σκέψης καί βούλησης τοῦ ανθρώπου. (Σ.τ.Μ.).

10. Ο όρος αυτός που ο Κροπότκιν χρησιμοποιεί συχνά στά κείμενά του, δέν υπονοεί τά κόμματα που γνωρίζουμε, αλλά τήν παράταξη, τήν τάση, τό ρεύμα (Σ.τ.Μ.).

11. **La morale sans obligation ni sanction** (Η Ηθική δίχως υποχρέωση ούτε κύρωση) (Σ.τ.Μ.).

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΚΙ ΟΙ ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Μιά απ' τίς πιό σημαντικές πλευρές τής πολιτικής σκέψης τού Κροπότκιν είναι η φεντεραλιστική ιδέα που εμφανίζεται σταθερά στά γραπτά του κι αποτελεί έναν απ' τούς πιό βασικούς παράγοντες τής αναρχικής του ιδεολογίας. Μολονότι ο φεντεραλισμός τού Κροπότκιν δέν είναι μιά συστηματική θεωρία καί δέν μπορεί νά διαφοροποιηθεί πολύ καθαρά απ' τό φεντεραλισμό τού Προυντόν ή τού Μπακούνιν, παρουσιάζει, μολοντούτο, διάφορα χαρακτηριστικά που κάνουν τή μελέτη του ενδιαφέρουσα.

Ωστόσο, γιά μιά τέτοια μελέτη είναι απαραίτητο ένα βιογραφικό σημείωμα προκειμένου νά γίνει ξεκάθαρη σέ μάς η αφετηρία τής φεντεραλιστικής σκέψης τού Κροπότκιν σέ σχέση μέ τό περιβάλλον όπου διαμορφώθηκε κι αναπτύχθηκε. Ο Τίλγκερ, γράφοντας γιά τόν Κροπότκιν, πολύ σωστά σχολιάζει: "Είναι αδύνατο νά καταλάβουμε τό εσώτερο πνεύμα τού αναρχικού κινήματος, άν δέν τό εξετάσουμε ιστορικά σά μιά ριζοσπαστική καί βίαιη αντίδραση ενάντια στή βαθιά αλλαγή που επήλθε στή διάρκεια τού 19ου αιώνα μέ τήν εδραίωση τού κράτους."

Ο Κροπότκιν, ο αναρχικός πρίγκιπας, προσφέρει τό καλύτερο παράδειγμα αυτού τού ισχυρισμού.

Η ξεκάθαρη κι εκτεταμένη βιογραφία τού Κροπότκιν μάς προσφέρει τή δυνατότητα ν' ακολουθήσουμε βήμα πρός βήμα τίς διάφορες φάσεις ανάπτυξης τής φεντεραλιστικής του σκέψης.

Σέ ηλικία 19 χρονών, όταν ήταν αξιωματικός τών κοζάκων, πήγε στήν Τρανσβαϊκαλική, όπου έδειξε φλογερό ενδιαφέρον γιά τίς μεγάλες μεταρρυθμίσεις που υποσχέθηκε η κυβέρνηση στά 1862 καί τίς οποίες υλοποίησε η Ανώτερη Διοίκηση Σιβηρίας. Σά γραμματέας κυβερνητικών επιτροπών ήταν σ' επαφή μέ τήν αφρόκρεμα τών δημοσίων υπαλλήλων κι άρχισε νά μελετάει τά διάφορα διοικητικά σχέδια τής τοπικής κυβέρνησης. Πολύ σύντομα όμως είδε ότι οι μεταρρυθμίσεις που πρότειναν οι Περιφερειακοί Διοικητές καί τελούσαν υπό τήν προστασία τού Γενικού Κυβερνήτη, ήταν υποταγμένες

στίς διαταγές καί τήν επιρροή τής κεντρικής κυβέρνησης. Η διοικητική ζωή αποκάλυπτε σ' αυτόν καθημερινά παραλογισμούς τόσο στό σύστημα όσο καί στή μέθοδο. Βλέποντας τήν αδυνατότητα επιτυχίας οποιασδήποτε μεταρρύθμισης, πήρε μέρος στά 1863 σέ μιάν αποστολή καταμήκος τού Αμούρ.

Στή διάρκεια μιάς καταιγίδας, 40 μαούνες βούλιαξαν, μέ συνέπεια τήν απώλεια 2.000 τόννων αλεύρι. Αυτή η καταστροφή τού πρόσφερε μιά ευκαιρία νά γνωρίσει ακόμα καλύτερα τό γραφειοκρατικό σύστημα. Οι αρχές αρνήθηκαν νά πιστέψουν τήν καταστροφή, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι τής Πετρούπολης, που ήταν εξουσιοδοτημένοι γιά τίς υ π ο θ έ σ ε ι ς τ ή ς Σ ι β η ρ ί α ς, έδειξαν πλήρη άγνοια σ' ότι αφορούσε τή συγκεκριμένη τους... ειδικότητα. Ένα ανώτερο στέλεχος τού είπε: "Μά, αγαπητέ μου, πώς είναι δυνατό νά καταστραφούν στό Νέβα 40 μαούνες, δίχως νά βουτήξει κανείς μέσα γιά νά τίς σώσει;". Όταν ο Κροπότκιν τού απάντησε ότι ο Αμούρ είναι 4 φορές σάν τό Νέβα, ο έκπληκτος υπάλληλος ρώτησε: "Μά είναι πραγματικά τόσο μεγάλος;" — κι απομακρύνθηκε, ενοχλημένος γιά νά συζητήσει κάποιες ανοησίες.

Στή συνέχεια, ο Κροπότκιν πήγε στή Μαντζουρία πιό δύσπιστος παρά ποτέ απέναντι στήν κεντρική κυβέρνηση. Θά σκέφτηκε ίσως τούς γραφειοκράτες τής Πετρούπολης, όταν στά κινέζικα σύνορα ένας αξιωματούχος τής Ουράνιας Αυτοκρατορίας αρνήθηκε ν' αναγνωρίσει τό διαβατήριό του γιατί αποτελούνταν μόνο από μιά ταπεινή σελίδα σφραγισμένου χαρτιού, ενώ έδειξε ύψιστο σεβασμό γιά ένα παλιό αντίτυπο τής πολυσέλιδης εφημερίδας τής Μόσχας, η οποία τού επιδείχθηκε σά διαβατήριο.

Σάν ακόλουθος τού Γενικού Κυβερνήτη Κοζάκικων υποθέσεων, ο Κροπότκιν έκανε μιάν εμπεριστατωμένη έρευνα γιά τίς οικονομικές συνθήκες τών κοζάκων τού Ουσούρι. Μόλις επέστρεψε στήν Πετρούπολη, δέχθηκε συγχαρητήρια, προήχθηκε καί πήρε ειδικές αμοιβές. Οι προτάσεις του όμως δέν εφαρμόστηκαν εξαιτίας τών αξιωματούχων, που έκλεβαν χρήματα καί συνέχιζαν νά καταπιέζουν τούς χωρικούς, αντί νά τούς εφοδιάζουν μέ ζώα καί, μέ πρόθυμη καί κατάλληλη συμπαράσταση, ν' απαλύνουν τ' αποτελέσματα τού λιμού. Κι έτσι πήγε πρός κάθε κατεύθυνση, αρχίζοντας απ' τά χειμερινά ανάκτορα τής Αγίας Πετρούπολης καί καταλήγοντας στό Ουσούρι καί τήν Κάμτσατκα. Η ανώτερη διοίκηση τής Σιβηρίας είχε εξαίρετες προθέσεις κι εγώ δέν μπορώ παρά νά επαναλάβω ότι, απ' όποια πλευρά κι άν τήν εξέταζες, ήταν πολύ καλύτερη, πολύ πιό πεφωτισμένη κι ενδιαφερόταν πολύ περισσότερο γιά τήν ευημερία τού

λαού, απ' τή διοίκηση οποιασδήποτε άλλης Ρώσικης επαρχίας. Δέν έπαυε όμως νά είναι μιά διοίκηση — ένα κλαδί τού δέντρου που είχε τίς ρίζες του στήν Πετρούπολη — κι αυτό ήταν αρκετό γιά νά παραλύσει κάθε εξαίρετη πρόθεσή της, αρκετό γιά νά τήν κάνει ν' αναμιχθεί καί νά σκοτώσει κάθε απαρχή τοπικής ζωής καί προόδου. Οτιδήποτε κι άν άρχιζαν νά κάνουν οι ντόπιοι γιά τό καλό τής υπαίθρου, η διοίκηση τό έβλεπε μέ δυσπιστία κα αμέσως αυτό παρέλυε από ένα πλήθος δυσκολιών που προέρχονταν, όχι τόσο απ' τίς κακές προθέσεις τής διοίκησης, αλλά απλά απ' τό γεγονός ότι αυτοί οι αξιωματούχοι ανήκαν σ' ένα πυραμιδοειδή, συγκεντρωτικό διοικητικό μηχανισμό. Τό ίδιο ακριβώς τό γεγονός ότι ανήκαν σέ μιά κυβέρνηση, που τό κέντρο της ήταν μιά μακρινή πρωτεύουσα, τούς έκανε νά βλέπουν οτιδήποτε απ' τή σκοπιά τών κυβερνητικών υπαλλήλων, που πρώτα απ' όλα σκέφτονται τί θά πούνε οι ανώτεροί τους καί πώς αυτό ή τό άλλο θά φανεί στό διοικητικό μηχανισμό.

Παράλληλα μέ τή γνώση του πάνω στήν ανεπάρκεια τών κεντρικών διοικητικών σωμάτων, οι παρατηρήσεις του πάνω στήν ε λ ε ύ θ ε ρ η έ ν ω σ η ε κ ε ί ν ω ν π ο υ έ χ ο υ ν κ ο ι ν ά σ υ μ φ έ ρ ο ν τ α, που έκανε στή διάρκεια τών μεγάλων ταξιδιών του στή Σιβηρία καί τή Μαντζουρία, συμβάλανε στή διαμόρφωση τής αναρχικής του προσωπικότητας. Έβλεπε καθαρά τό ρόλο που έπαιζαν οι ανώνυμες μάζες στά μεγάλα ιστορικά γεγονότα καί στήν ανάπτυξη τού πολιτισμού. Αυτή η συνειδητοποίηση, όπως θά δούμε αργότερα, επηρέασε ολόκληρη τήν κοινωνιολογική κριτική του κι υπήρξε θεμελιακή γιά τή μέθοδό του ιστορικής έρευνας.

Όταν ο Κροπότκιν πήγε στήν Ελβετία, οι ελευθεριακές καί φεντεραλιστικές του τάσεις επηρεάστηκαν πολύ απ' τήν επαφή του μέ τήν ομοσπονδία τής Γιούρα που, στά 1872, είχε αναπτύξει αξιόλογες αυτόνομες κι αντιεξουσιαστικές τάσεις. Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι η ανάπτυξη αυτών τών τάσεων οφειλόταν σέ μεγάλο βαθμό στήν υπερσυγκεντρωτική, γιά νά μήν πούμε τυραννική, κυριαρχία τής Διεθνούς.

Είναι απαραίτητο νά προσθέσουμε ότι οι αγωνιστές τής Ομοσπονδίας τής Γιούρα ήταν διαποτισμένοι απ' τόν αναρχισμό τού Μπακούνιν, που ήταν βασικά φενεραλιστικός. Ο Κροπότκιν, όπως αναφέρει ο ίδιος, δέν ήταν ποτέ σέ άμεση επαφή μέ τόν Μπακούνιν.

Όταν γύρισε στή Ρωσία, ήρθε σ' επαφή μέ τίς ομάδες τών αριστερών διανοούμενων καί συνειδητοποίησε ξανά τό ανώφελο τών απόπειρών που έκαναν εκείνοι που προσπαθούσαν ν' αναγεννήσουν τήν ύπαιθρο, διαμέσου τών ζ έ μ σ τ β ο. Ένα τέτοιο έργο θεωρού-

νταν ύποπτο σεπαρατισμού ή ότι προσπαθούσε νά δημιουργήσει ένα κράτος εν κράτει καί διώκονταν σέ τέτοιο σημείο, ώστε οποιαδήποτε απόπειρα βελτίωσης τής επαρχιακής διοίκησης σ' ότι αφορά τίς υπηρεσίες υγιεινής ή τά σχολεία, κατέληγε σέ μιά θλιβερή αποτυχία κι έφερε μαζί της τήν καταστροφή ολόκληρων ομάδων μελών εκλεγμένων στά ζ έ μ σ τ β ο.

Παρόλες τίς απογοητεύσεις που συνοδεύανε τή διοικητική του εμπειρία, προτού φύγει απ' τή Ρωσία ο Κροπότκιν ενεργοποιήθηκε γιά μιά ακόμα φορά. Έχοντας κληρονομήσει τήν πατρική περιουσία στό Τάμποφ, πήγε νά ζήσει εκεί κι αφιέρωσε όλη του τήν ενεργητικότητα στό τοπικό ζέμστβο. Αλλά αναγκάστηκε γιά μιά ακόμα φορά νά συνειδητοποιήσει τήν αδυνατότητα δημιουργίας σχολείων, συνεταιρισμών ή πρότυπων εργοστασίων, δίχως νά δημιουργηθούν νέα βύματα τής κεντρικής κυβέρνησης.

Απ' τ' άρθρα, που ο Κροπότκιν δημοσίεψε μεταξύ 1879 καί 1882 στή **Revolte** τής Γενεύης, φαίνεται καθαρά ότι τό διοικητικό σύστημα τής Δύσης, δέν έκανε άλλο απ' τό νά τού προμηθεύει νέο υλικό γιά τίς κριτικές του ενάντια στό Κράτος, καί νά επιβεβαιώνει τίς φεντεραλιστικές κι ελευθεριακές του ιδέες. Όπου υπήρχε συγκεντρωτισμός, έβρισκε μιάν ισχυρή γραφειοκρατία.

"Δημιουργεί ένα στρατό γραφειοκρατών, που κάθονται σάν αράχνες στούς ιστούς τους, που δέν έχουν δεί ποτέ τόν κόσμο παρά διαμέσου τών θολών τζαμιών τών παράθυρων τών γραφείων τους καί τόν ξέρουν μόνο απ' τούς φακέλους καί τίς παράλογες φόρμουλές τους — μιά μαύρη συμμορία, που δέν έχει άλλη θρησκεία έξω απ' τό χρήμα, κι άλλη σκέψη έξω απ' τό νά προσκολληθεί σέ οποιοδήποτε κόμμα, μαύρο, κόκκινο ή άσπρο, στό μέτρο που αυτό εγγυάται τή μεγαλύτερη δυνατή αμοιβή γιά τή λιγότερη δυνατή εργασία."
Π. Κροπότκιν, Λ ό γ ι α ε ν ό ς Ε ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο υ.

Ο συγκεντρωτισμός, που έχει σάν αποτέλεσμα μιάν υπερβολική γραφειοκρατία, φάνηκε στόν Κροπότκιν σάν ένα απ' τά χαρακτηριστικά τού αντιπροσωπευτικού συστήματος. Είδε στό κοινοβουλευτικό καθεστώς τό θρίαμβο τής ανικανότητας καί περίγραψε μέ γλαφυρή ειρωνεία τίς διοικητικές καί νομοθετικές δραστηριότητες τού βουλευτή, που δέν τόν καλούνε τώρα νά κρίνει καί ν' ασχοληθεί μέ θέματα γιά τά οποία είναι απόλυτα κατάλληλος, αλλά τού ζητάνε νά ψηφίσει γιά μιά σειρά ζητημάτων, ατέλειωτης ποικιλίας, που προκύπτουν απ' αυτές τίς γιγάντιες μηχανές που είναι τά συγκεντρωτικά Κράτη.

"Θά πρέπει νά ψηφίσει φόρους γιά τά σκυλιά καί τή μεταρρύθ-

μιση τῆς πανεπιστημιακῆς εκπαίδευσης, δίχως ποτὲ νὰ ἔχει πατήσει τὸ πόδι του σὲ πανεπιστήμιο ἢ νὰ γνωρίσει ποτὲ ἕνα επαρχιακὸ σκυλί. Θὰ πρέπει νὰ δώσει τὴ γνώμη του γιὰ τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τουφεκιοῦ Γκράς καὶ γιὰ τὴν τοποθεσία τῶν κρατικῶν στάβλων. Θὰ πρέπει νὰ ψηφίσει γιὰ τὴ φυλλοξήρα στὶς καπνοφυτεῖες, τὴν στοιχειώδη εκπαίδευση καὶ τὴν αστεακὴ υγιεινή, στὴν Κοτσὶν Κίνα καὶ τὴ Γουϊάνα, γιὰ τὶς καμινάδες καὶ τὸ Ομπσερβατουὰρ τοῦ Παρισιοῦ. Δὲν ἔχει δεῖ ποτὲ στρατιῶτες παρὰ μόνο σὲ γυμνάσια, αλλὰ θὰ διατάζει στρατιωτικὰ σώματα μὴν ἔχοντας συναντήσει ποτὲ έναν άραβα, θὰ φτιάξει καὶ θὰ ξαναφτιάξει τὸ Μουσουλμανικὸ κώδικα στὴν Αλγερία. Θὰ ψηφίσει γιὰ τὸ στρογγυλὸ πηλήκιο μὲ λοφίο ἢ γιὰ τὸ κλασικὸ πηλήκιο ανάλογα μὲ τὰ γοῦστα τῆς γυναίκας του. Θὰ προστατέψει τὴ ζάχαρη καὶ θὰ θυσιάσει τὸ ζαχαροκάλαμο. Θὰ καταστρέψει τὸ κρασί, ἔχοντας τὴν εντύπωση ὅτι τὸ προστατεύει. Θὰ ψηφίσει υπὲρ τῆς αναδάσωσης ενάντια στὴν κτηνοτροφία καὶ θὰ προστατέψει τὴν κτηνοτροφία ενάντια στὸ δάσος. Θὰ πρέπει νὰ δείξει τὴν ικανότητά του στὸν τραπεζικὸ τομέα. Θὰ θυσιάσει ἕνα κανάλι ἢ ἕνα σιδηρόδρομο, δίχως νὰ ξέρει σὲ ποιὸ μέρος τῆς Γαλλίας βρίσκονται. Θὰ προσθέσει νέα άρθρα στὸν νομικὸ κώδικα, δίχως ποτὲ νὰ τὸν συμβουλευτεῖ. Ένας γνήσιος Πρωτέας, παντογνώστης καὶ παντοδύναμος, σήμερα στρατιώτης κι αύριο τραπεζίτης καὶ μετὰ ακαδημαϊκός, οδοκαθαριστής, γιατρός, αστρονόμος, φαρμακοβιομήχανος, βυρσοδέψης ἢ συμβολαιογράφος, σύμφωνα μὲ τὴν ημερήσια διάταξη τοῦ Κοινοβουλίου, ποτὲ δὲ διστάζει οὔτε λεπτό. Συνηθισμένος, υπὸ τὴν ιδιότητά του σὰ δικηγόρος, δημοσιογράφος ἢ δημόσιος ομιλητής, νὰ μιλάει γιὰ πράγματα που δὲν ξέρει τίποτα, ψηφίζει γιὰ ὅλα αυτὰ καθὼς καὶ γι' άλλα ζητήματα μὲ μόνο αυτὴ τὴ διαφορά, ὅτι ενῶ στὶς εφημερίδες απλῶς διασκέδαζε τοὺς αναγνῶστες του καὶ στὸ δικαστήριο η φωνή του απλῶς ξυπνοῦσε τοὺς κοιμισμένους δικαστές, στὸ Κοινοβούλιο θὰ κάνει νόμους γιὰ 30 ἢ 40 εκατομμύρια κατοίκους." Π. Κροπότκιν, Λόγια ενός Εξεγερμένου.

Αλλὰ οι δυτικὲς χῶρες, μαζὶ μὲ τὶς γελοῖες διοικήσεις τῶν συγκεντρωτικῶν κοινοβουλευτικῶν καθεστώτων, τοῦ αποκάλυψαν τὴν τεράστια δύναμη, πιὸ απέραντη καὶ πιὸ πολύπλοκη, που παρατήρησε στὸ Ρώσικο μίρ: εκείνη τῶν ελεύθερων ενώσεων που "επεκτείνονται καὶ καλύπτουν κάθε κλάδο τῆς ανθρώπινης δραστηριότητας" καὶ που τὸν έκαναν νὰ διακηρύξει ὅτι "τὸ μέλλον βρίσκεται στὰ χέρια τῶν ελεύθερων ενώσεων κι ὄχι τῶν συγκεντρωτικῶν κυβερνήσεων". Ιδιαίτερα τὰ χρόνια που πέρασε στὴν Αγγλία, μιὰ χώ-

ρα όπου η ανεξαρτησία τών ανθρώπων κι η τεράστια ανάπτυξη τής ελεύθερης πρωτοβουλίας δέν ήταν δυνατόν νά μήν εντυπωσιάσουν τόν ξένο που ερχόταν από Σλάβικες ή Λατινικές χώρες, έκαναν τόν Κροπότκιν νά προσδώσει μεγάλη, κάποτε ακόμα κι υπερβολική, σημασία στίς ενώσεις.

Απ' αυτή τήν άμεση γνώση τού Δυτικού κόσμου, ο Κροπότκιν πρόσθεσε μιά νέα τάση στίς μελέτες του. Όντας γεωγράφος στή Ρωσία έγινε ένας μανιώδης ιστορικός στή Βρετανία. Επιθυμούσε νά κατανοήσει τό Κράτος κι ήξερε ότι γιά νά τό κάνει αυτό "μόνον ένας τρόπος υπάρχει, εκείνος τής μελέτης του στήν ιστορική του ανάπτυξη". Ανακάλυψε μ' ενθουσιασμό ότι η γενική τάση τής επιστήμης είναι εκείνη "τής μελέτης τής φύσης όχι απ' τά μεγάλα της σύνολα καί τά γενικά συμπεράσματα, αλλά μάλλον απ' τά επιμέρους φαινόμενα, τά ξεχωριστά στοιχεία". Η ιστορία επίσης παύει νά είναι η ιστορία τών δυναστειών καί γίνεται η ιστορία τών λαών. Τόσο τό καλύτερο γιά τήν ιστορική μέθοδο αλλά καί γιά τή φεντεραλιστική αντίληψη, γιατί θά γίνει φανερό ότι οι μεγάλες προοδευτικές αλλαγές δέν συντελέστηκαν στά δικαστήρια καί τά κοινοβούλια, αλλά στήν πόλη καί τήν ύπαιθρο. Αφιερώνοντας τόν εαυτό του στίς ιστορικές μελέτες είδε στόν υπερβολικό συγκεντρωτισμό τής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας τήν αιτία τής κατάρρευσής της καί στήν εποχή τών Κομμουνών, τήν αναγέννηση τού δυτικού κόσμου. "Στή χειραφέτηση τών Κομμουνών καί στούς ξεσηκωμούς τών ανθρώπων καί τών Κομμουνών ενάντια στό Κράτος, βρίσκουμε τίς πιό όμορφες σελίδες τής ιστορίας. Όταν κοιτάζουμε στό παρελθόν, δέ στρέφουμε τά μάτια μας στόν Λουδοβίκο 11ο ή τόν Λουδοβίκο 15ο ή τήν Αικατερίνη τή Β', αλλά μάλλον στίς Κομμούνες ή τίς Δημοκρατίες τού Αμάλφι καί τής Φλωρεντίας, τής Τουλούζης καί τής Λαόν, τής Λιέγης ή τού Κουρτραί, τού Αμβούργου καί τής Νυρεμβέργης, τού Πσκώφ καί τού Νοβγκορόντ."*

Προσπαθώντας ν' αντλήσει παραδείγματα απ' τή μεσαιωνική κοινωνία, ο Κροπότκιν έκανε διάφορα λάθη στίς ερμηνείες του, που οφείλονταν περισσότερο απ' οτιδήποτε άλλο στό γεγονός ότι τά κείμενα που συμβουλευόταν (όπως τά γραπτά τού Σισμόντι) δέν ήταν τόσο προχωρημένα, όσο οι σημερινές ιστορικές μελέτες. Ωστόσο, δέ χρειάζεται νά σκεφθούμε όπως μερικοί επιπόλαιοι άνθρωποι, ότι ο Κροπότκιν έβλεπε τήν εποχή τών Κομμουνών σάν ένα είδος

---

* Βλ. Π. Κροπότκιν "Τό Κράτος κι ο Ιστορικός του Ρόλος", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" 1985 - Σ.τ.Μ.

χρυσής εποχής. "Θά πούνε, δέ χωρεί καμμιά αμφιβολία, ότι ξέχασα τίς συγκρούσεις καί τούς εσωτερικούς αγώνες μέ τούς οποίους είναι γεμάτη η ζωή τών κομμουνών, τίς σκληρές μάχες ενάντια στούς ευγενείς, τίς εξεγέρσεις τών "νεαρών τεχνών" ενάντια στίς "παλιές τέχνες, τήν αιματοχυσία καί τ' αντίποινα που συνέβαιναν πάντα στή διάρκεια αυτών τών αγώνων... Όχι δέν ξεχνώ τίποτα. Αλλά σάν τόν Λεό καί τόν Μπόθα — τούς δυό ιστορικούς τής Ν. Ιταλίας — σάν τούς Σισμόντι, Φεράρι, Τζίνο Καπόνι καί τόσους άλλους, υποστηρίζω ότι αυτοί καθεαυτοί οι αγώνες ήταν η απόδειξη τής ελευθερίας τής ζωής στίς ελεύθερες πόλεις." (βλ. Η Κατάκτηση τού Ψωμιού"). Αυτοί οι εσωτερικοί αγώνες, σύμφωνα μέ τόν Κροπότκιν, επιτρέψανε τήν επέμβαση τού βασιλιά καί τήν τάση τών Κομμουνών νά κλειστούν μέσα στά τείχη τους (Λόγια ενός Εξεγερμένου).

Ένας άλλος ιστορικός τομέας που εξερεύνησε ο Κροπότκιν ήταν η Γαλλική Επανάσταση. Αντιτάχθηκε στήν μπουρζουαζία τού 1789 που "τό ιδανικό της ήταν νά καταργήσει όλες τίς τοπικές δυνάμεις που εκείνη τήν εποχή αποτελούσαν τόσο πολλές αυτόνομες μονάδες μέσα στό κράτος. Σκόπευαν νά συγκεντρώσουν όλη τήν κυβερνητική εξουσία στά χέρια μιάς κεντρικής εκτελεστικής αρχής, που θά ελεγχόταν αυστηρά απ' τό Κοινοβούλιο καί που επίσης θά τήν υπάκουαν αυστηρά μέσα στό κράτος, καί που θά συνδυάζει όλες τίς αρμοδιότητες — φόρους, νόμους, δικαστήρια, αστυνομία, στρατό, σχολεία, πολιτικούς ελέγχους, γενική διεύθυνση τού εμπορίου καί τής βιομηχανίας — τά πάντα (Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση*). Κατηγόρησε τούς Γιρονδίνους γιά τήν απόπειρα νά διαλύσουν τίς κομμούνες κι εξήγησε ότι ο φεντεραλισμός τους δέν ήταν παρά ένα αντιπολιτευτικό σύνθημα κι ότι έδειξαν μέ τίς πράξεις τους πως ήταν υπέρ τού συγκεντρωτισμού όσο κι οι Ορεινοί.

Σύμφωνα μέ τόν Κροπότκιν, οι κομμούνες ήταν η ψυχή τής Γαλλικής Επανάστασης καί πρόσφερε εκτεταμένα παραδείγματα τού κομμουναλιστικού** κινήματος, επιδιώκοντας νά δείξουν ότι μιά απ' τίς πρωταρχικές αιτίες τού εκφυλισμού τών πόλεων, ήταν η κατάργηση τών εν ολομελεία συνελεύσεων τών πολιτών, που έ-

---

* Τό κορυφαίο αυτό έργο τού Κροπότκιν έχει μεταφραστεί καί θά κυκλοφορήσει σέ 3 τόμους από τίς εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" στήν περίοδο 1985-86 (Σ.τ.Μ.).

** Τό κοινοτιστικό κίνημα, τό κίνημα υπέρ τής δημιουργίας ελεύθερων κοινοτήτων (Σ.τ.Μ.).

λεγχε τὴ Δικαιοσύνη καὶ τὴ Διοίκηση.

Η εποχὴ τῶν Κομμουνῶν καὶ τῆς Γαλλικῆς Επανάστασης ἦταν γιὰ τὸν Κροπότκιν, ὅπως καὶ γιὰ τὸν Σαλβεμίνι, οι δυὸ ιστορικοὶ τομεῖς ὅπου βρῆκε τὴν επιβεβαίωση τῶν δικῶν του φεντεραλιστικῶν ιδεῶν καὶ τὰ στοιχεῖα τῆς ανάπτυξης τῆς ελευθεριακῆς του αντίληψης γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴν πολιτική. Αλλὰ παράμεναν πάντα ζωντανὲς σ' αυτὸν οι μνῆμες τῶν παρατηρήσεών του πάνω στὸ Ρώσικο μ ί ρ καὶ τὶς ελεύθερες ενώσεις ανάμεσα στοὺς πρωτόγονους λαοὺς κι αυτὲς τοὺ επιβεβαίωναν τὸ φεντεραλισμό του, που μερικὲς φορὲς τὸν κάνει νὰ ξεστρατίζει σὲ μιὰ λαϊκὴ απλοϊκότητα, ὅπως στὴν Κ α τ ά κ τ η σ η τ ο ῦ Ψ ω μ ι ο ῦ.

Ὅταν ο Κροπότκιν μελέτησε τὶς διάφορες σοσιαλιστικὲς θεωρίες, υιοθέτησε μιὰν αρνητικὴ στάση απέναντα στοὺς Σαίν-Σιμονιστὲς καὶ τοὺς λεγόμενους Ουτοπικούς, ιδιαίτερα τὸν Καμπέ, γιατὶ στήριξαν τὰ συστήματά τους σὲ μιὰ διοικητικὴ ιεραρχία: αντίθετα, έδειξε μεγάλο ενθουσιασμὸ γιὰ τὶς κομμουναλιστικὲς θεωρίες τοῦ Φουριὲ (βλ. Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η κ α ὶ ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς*). Αντιτάχθηκε στὴν κρατικὴ κολλεκτιβοποίηση, γιατὶ μολονότι τροποποίησε αποφασιστικὰ τὸ καπιταλιστικὸ καθεστὼς "δὲν καταργεῖ τὸ σύστημα τῆς μισθωτῆς εργασίας, γιατὶ "τὸ Κράτος, δηλαδή, η αντιπροσωπευτικὴ κυβέρνηση, εθνικὴ ἢ κοινοτική, παίρνει τὴ θέση τοῦ αφεντικοῦ", ἔτσι ὥστε οι αντιπρόσωποι κι οι γραφειοκράτες του ν' απορροφᾶνε καὶ νὰ καθιστοῦν αναγκαία τὴν υπεραξία (βλ. Η Κ α τ ά κ τ η σ η τ ο ῦ Ψ ω μ ι ο ῦ καὶ Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η κ α ι ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς). Επίσης αληθινὸ γιὰ τὸ σοσιαλιστικὸ Κράτος εἶναι τὸ ακόλουθο σχόλιο: "Πόση εργασία παρέχουμε στὸ Κράτος;" Κανένας οικονομολόγος δὲν προσπάθησε ποτὲ νὰ υπολογίσει τὸν αριθμὸ τῶν ημερῶν εργασίας που ο εργάτης, στὸ χωράφι ἢ στὸ εργοστάσιο, προσφέρει κάθε χρόνο στὸ εἴδωλο τῶν Βαβυλώνιων. Μάταια θὰ ψάξει κανεὶς στὰ βιβλία τῆς πολιτικῆς οικονομίας γιὰ νὰ καταλήξει σ' ἕναν κατὰ προσέγγιση υπολογισμὸ τοῦ μέρους εκείνου που ο ἄνθρωπος, ο παραγωγὸς ὅλου τοῦ πλούτου, δίνει απ' τὴν εργασία του στὸ Κράτος.

"Ἕνας απλὸς υπολογισμὸς βασισμένος στὸν Κρατικὸ προϋπολογισμό, ενὸς ἔθνους, τῶν επαρχιῶν καὶ τῶν κομμουνῶν (που συνεισφέρουν στὰ ἔξοδα τοῦ Κράτους), δὲν θὰ εἶχε καμμιὰ σημασία γιατὶ θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ υπολογίσει ὄχι τί πηγαίνει κάθε χρόνο στὸ χρη-

---

* Περιέχεται στὸ βιβλίο τοῦ Κροπότκιν "Πρὸς τοὺς Νέους", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" (Σ.τ.Μ.).

ματοκιβώτιο τού Θησαυροφυλάκιου, αλλά τί αντιπροσωπεύει σέ πραγματική αξία γιά τόν φορολογούμενο κάθε σελλίνι που πληρώνεται στό Θησαυροφυλάκιο. Τό μόνο που μπορούμε νά πούμε είναι ότι η ποσότητα εργασίας που παρέχεται απ' τόν παραγωγό στό Κράτος πρέπει νά είναι τεράστια. Πρέπει νά φθάνει, καί γιά ορισμένες τάξεις ξεπερνάει, τίς 3 μέρες εργασίας τή βδομάδα που ο δουλοπάροικος παρείχε συνήθως στόν κύριό του" (Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η κ α ί ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς). Ακόμα καί τό Σοσιαλιστικό Κράτος θά προσπαθούσε ν' αυξήσει τίς απολαβές του, γιατί "κάθε κόμμα που βρίσκεται στήν εξουσία είναι υποχρεωμένο νά δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας γιά τούς υποστηρικτές του" κι όχι μόνο θά επιβάρυνε τήν οικονομική ζωή τής χώρας μέ διοικητικές δαπάνες, αλλά καί θά δημιουργούσε επίσης μιά ολιγαρχία ανίκανων. Αντίθετα, αυτό που χρειάζεται, είναι τό σ υ λ λ ο γ ι κ ό π ν ε ύ μ α τ ώ ν μ α ζ ώ ν π ο υ θ ά δ ρ ά σ έ σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν ε ς υ π ο θ έ σ ε ι ς.

Τό σ υ λ λ ο γ ι κ ό π ν ε ύ μ α είναι ένας γενικός όρος, που στήν Κ α τ ά κ τ η σ η τ ο ύ Ψ ω μ ι ο ύ έγινε "ο λαός", "η κομμούνα", "κοινωνία" κλπ. που διευθύνει τή δικαιοσύνη, οργανώνει τά πάντα κι επιλύνει τά πιό πολύπλοκα προβλήματα. Είναι ένα είδος θεότητας που ο Σαβέριο Μερλίνο περίγραψε μέ δικαιολογημένη ειρωνεία ότι παίζει τό ρόλο που έπαιζε ο χορός στήν Ελληνική τραγωδία καί που οι πιό βαθυστόχαστοι αναρχικοί θεωρητικοί απέχουν πολύ απ' τό νά λατρεύουν. Άν όμως ο φεντεραλισμός τού Κροπότκιν στερείται ακριβείας κι εκφράζει υπερβολική πίστη στίς πολιτικές ικανότητες τού λαού, είναι μολοντούτο σημαντικός εξαιτίας τής πλατιάς του ο π τ ι κ ή ς. Καμιά ομοσπονδία δέν μπορεί νά είναι συνεπής άν δέν είναι ενιαία. Καί μπορεί νά είναι τέτοια μόνον άν είναι σοσιαλιστική κι επαναστατική.

Η ενιαία φύση τών φεντεραλιστικών ιδεών τού Κροπότκιν αποδεικνύεται από πολλά αποσπάσματα στά κείμενά του. Οι ακόλουθες διακηρύξεις είναι οι πιό σαφείς: "Η Ο μ ο σ π ο ν δ ί α κ ι η Α υ τ ο ν ο μ ί α δέν είναι αρκετές. Δέν είναι παρά λέξεις που καλύπτουν τήν εξουσία τού συγκεντρωτικού κράτους." "Σήμερα, τό Κράτος έχει καταφέρει νά ελέγχει κάθε πλευρά τής ζωής μας. Απ' τήν κούνια ώς τόν τάφο μάς κρατάει στήν αρπάγη του. Κάποτε, κάτω απ' τό προσωπείο τού συγκεντρωτικού κράτους, κάποτε σάν επαρχιακή ή καντονιακή κυβέρνηση, κάποτε σάν Κράτος-Κομμούνα, ακολουθεί κάθε μας βήμα, εμφανίζεται στή γωνιά τού δρόμου, κρατώντας καί βασανίζοντάς μας." Η ε λ ε ύ θ ε ρ η κ ο μ μ ο ύ ν α είναι, σύμφω-

να μέ τόν Κροπότκιν, η "πολιτική μορφή που πρέπει νά πάρει η κοινωνική επανάσταση". Εγκωμιάζει τήν Παρισινή Κομμούνα γιατί η κοινοτική της αυτονομία ήταν ένα μέσο κι η κοινωνική επανάσταση ο σκοπός. Η Κ ο μ μ ο ύ ν α τού 20ού αιώνα "θα είναι όχι μόνο κ ο μ μ ο υ ν α λ ι σ τ ι κ ή αλλά καί κ ο μ μ ο υ ν ι σ τ ι κ ή! όντας επαναστατική στήν πολιτική, θά είναι τέτοια καί στό πεδίο τής παραγωγής καί τής ανταλλαγής. Είτε η Κομμούνα θά είναι απόλυτα "ελεύθερη νά δώσει στόν εαυτό της τούς θεσμούς που επιθυμεί καί νά κάνει όλες τίς μεταρρυθμίσεις που θεωρεί απαραίτητες" ή θά παραμείνει απλά ένα παρακλάδι τού κράτους, εμποδιζόμενη σ' όλες της τίς ενέργειες, πάντα στά πρόθυρα τού νά έρθει σέ σύγκρουση μέ τό κράτος καί νά ηττηθεί οπωσδήποτε στήν πάλη του μ' αυτό." Γιά τόν Κροπότκιν, λοιπόν, οι ελεύθερες κομμούνες ήταν τά αναγκαία κανάλια διαμέσου τών οποίων η επανάσταση θά μπορούσε νά φθάσει στή μέγιστη ανάπτυξή της.

Ο φεντεραλισμός του αποβλέπει στήν "πλήρη ανεξαρτησία τών κομμουνών, στήν ομοσπονδία τών ελεύθερων κομμουνών καί τήν κοινωνική επανάσταση στίς κομμούνες, δηλαδή, στή δημιουργία ενωμένων παραγωγικών ομάδων στή θέση τής κρατικής οργάνωσης.

Ο Κροπότκιν είπε στούς αγρότες: "Κάποτε η γή ανήκε στίς Κομμούνες, αποτελούνταν από κείνους που καλλιεργούσαν τή γή μέ τά ίδια τους τά χέρια, αλλά εξαιτίας τής απάτης, τών πιέσεων καί τής βίας, τά κοινοτικά εδάφη έγιναν ατομική ιδιοκτησία. Συνακόλουθα, οι αγρότες πρέπει νά οργανωθούν σέ κομμούνες καί νά ξαναπάρουν πίσω τή γή τους γιά νά τή βάλουν στή διάθεση εκείνων που είναι πρόθυμοι νά τήν δουλέψουν." Καί ξανά. "Χρειάζεστε ένα δρόμο; Τότε οι κάτοικοι τών γειτονικών κομμουνών θά κλείσουν μιά συμφωνία μεταξύ τους καί θά κάνουν ένα δρόμο καλύτερο απ' ότι θά έκανε ο Υπουργός Δημοσίων Έργων. Χρειάζεστε σιδηροδρομική γραμμή; Οι ενδιαφερόμενες κομμούνες μιάς ολόκληρης περιοχής θά κάνουν μιά σιδηροδρομική γραμμή καλύτερη απ' τούς εργολάβους που συσσωρεύουν εκατομμύρια κακοφτιαγμένες σιδηροδρομικές γραμμές. Θά χρειαστείτε σχολεία; Μπορείτε νά τά φτιάξετε οι ίδιοι όπως αυτοί οι Παριζιάνοι τζέντλεμαν καί νά τά κάνετε καλύτερα απ' αυτούς. Τό Κράτος δέν έχει καμιά σχέση μ' όλα αυτά' σχολεία, δρόμοι, κανάλια, μπορούν νά οικοδομηθούν καλύτερα από σάς καί μέ μικρότερα έξοδα." Αυτά τά αποσπάσματα απ' τά Λ ό γ ι α ε ν ό ς Ε ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο υ, κάνουν ξεκάθαρο ότι σ' εκείνα τά σημεία τής Κ α τ ά κ τ η σ η ς τ ο ύ Ψ ω μ ι ο ύ, όπου λέει ότι η κομμούνα θά μοιράζει τ' αγαθά, θά κατανέμει τά ξύλα, θά ρυθμίζει τά βοσκοτόπια,

θά χωρίζει τή γή κλπ., δέν εννοεί τήν Κομμούνα σάν "παρακλάδι τού Κράτους", αλλά σάν μιά ελεύθερη ένωση τών ενδιαφερόμενων μελών, που μπορεί νά είναι είτε ένας συνεταιρισμός ή ένα επαγγελματικό σώμα ή απλά, μιά προσωρινή ένωση διάφορων ανθρώπων, που τούς ενώνει μιά κοινή ανάγκη.

Ο Κροπότκιν, μολονότι συνειδητοποιεί τή σοβαρότητα τους, δέν ασχολείται μέ τούς κινδύνους που είναι εγγενείς στήν αυτονομία τών μικρών ομάδων. Υπάρχει ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα πάνω σ' αυτό τό θέμα: "Ακόμα καί στήν εποχή μας, τοπικιστικά αισθήματα μπορεί νά γεννήσουν υπερβολική ζήλια ανάμεσα σέ δυό γειτονικές κομμούνες, νά εμποδίσουν τήν άμεση συμμαχία τους ακόμα καί νά προκαλέσουν αδελφοκτόνους αγώνες. Αλλά ακόμα κι άν αυτές οι ζήλιες μπορούν νά εμποδίσουν αποτελεσματικά τήν άμεση ομοσπονδοποίηση ανάμεσα σέ δυό γειτονικές κομμούνες, η ομοσπονδία τούτη θά σταθεροποιηθεί διαμέσου τών μεγάλων κέντρων. Σήμερα, δυό πολύ μικρές γειτονικές περιφέρειες δέν έχουν τίποτα που νά τίς ενώνει άμεσα' οι ελάχιστες σχέσεις που έχουν μεταξύ τους, είναι πιό πιθανό νά χρησιμέψουν, γιά νά προκαλέσουν σύγκρουση παρά γιά νά συσφίξουν τούς δεσμούς αλληλεγγύης. Κι οι δυό τους όμως έχουν ήδη ένα κοινό κέντρο μέ τό οποίο βρίσκονται σέ συνεχή επαφή καί δίχως τό οποίο δέν θά μπορούσαν νά υπάρξουν' παρά τίς τοπικιστικές ζήλιες, θά οδηγηθούν στήν ένωση απ' τή μεγάλη πόλη, όπου εφοδιάζονται μέ προμήθειες κι όπου φέρνουν τά προϊόντα τους' η κάθε μιά τους πρέπει νά συμμετέχει στήν ίδια ομοσπονδία, προκειμένου νά διατηρήσει τίς δικές της σχέσεις μ' αυτό τό κέντρο συντονισμού καί νά ενωθεί μ' αυτό."

Εδώ, ξανά, έχουμε μιά απλοποίηση τού φεντεραλιστικού προβλήματος. Γιά νά κρίνει όμως κανείς τόν Κροπότκιν δίκαια, θά πρέπει νά πάρει υπόψη ό,τι έχει γράψει ή ό,τι δέν ήταν σέ θέση νά γράψει. Κάποιες βιαστικές δηλώσεις, κάποια κενά, κάποια υπεραπλοποίηση πολύπλοκων προβλημάτων, δέν οφείλονται μόνο στόν τρόπο σκέψης του, αλλά καί στήν υλική αδυνατότητα ανάπτυξης τής άποψής του. Ο Κροπότκιν σχεδόν πάντα έγραφε γιά εφημερίδες που διαβάζονταν από εργάτες. Όντας βαθιά δημοκρατικός, εγκατέλειπε πάντοτε εθελοντικά τίς θεωρητικολογίες, γράφοντας απλά καί σύντομα. Ο Μαλατέστα που ήταν κι αυτός ένας αυθεντικός θεωρητικός κι ένας καλλιεργημένος άνθρωπος, έκανε τό ίδιο. Ακόμα κι οι μπροσούρες του δέν αντιπροσωπεύουν τήν όλη έκφραση τών ιδεών του, μιά πλήρη έκθεση τών ερευνών του. Ο ίδιος εξηγεί τό λόγο στ' "Απομνημονεύματά" του: "Έπρεπε νά επεξεργαστώ ένα ολότελα νέο

τρόπο γι' αυτές τις μπροσούρες. Εξομολογούμαι ότι συχνά κοίταζα μέ φθόνο εκείνους τούς συγγραφείς που είχαν στή διάθεσή τους όσες σελίδες ήθελαν γιά τήν ανάπτυξη τών ιδεών τους καί κείνους που μπορούσαν νά χρησιμοποιήσουν τή δικαιολογία τού Ταλλευράνδου, "Δέν είχα καιρό νά είμαι σύντομος". Όταν έπρεπε νά συνοψίσω τό έργο αρκετών μηνών, λογουχάρη, πάνω στήν καταγωγή τού νόμου, γιά μιά μπροσούρα 1 πέννας, χρειάστηκα αρκετό χρόνο γιά νά τό κάνω."

Ο Κροπότκιν αντιμετώπισε αυτές τις υλικές δυσκολίες μόνο γύρω στά 1884, ενώ μετά, γιά 30 σχεδόν χρόνια, μπόρεσε νά γράψει αξιόλογα βιβλία. Σ' αυτή όμως τή δεύτερη περίοδο ήταν περισσότερο ένας θεωρητικός παρά ένας αγκιτάτορας κι οι σκέψεις του ήταν απορροφημένες απ' τις ιστορικές έρευνες καί τις επιστημονικές μελέτες, έτσι τό κείμενο "Τά λόγια ενός Εξεγερμένου", παραμένει τό καλύτερο αναρχικό του έργο ως πρός τή ζωντάνια έκφρασης καί τήν ιδεολογική συνοχή.

Μερικοί νόμισαν ότι έβλεπαν στή στάση τού Κροπότκιν στά 1914 μιά αναλογία μ' εκείνη τού Μπακούνιν στά 1871' ο Μπακούνιν ήταν υπέρ τής επαναστατικής άμυνας τής Γαλλίας, μετά τήν ανατροπή τής μοναρχίας απ' τήν επανάσταση τού Παρισιού κι αντιτασσόταν επίσης στή δημοκρατική κυβέρνηση τού Παρισιού καί παρότρυνε σέ εξέγερση εναντίον της, γιά ν' αντιτάξει στό Γερμανικό στρατό τήν επανάσταση τού λαού.

Μέ τή φιλοπόλεμη στάση του ο Κροπότκιν διαχωρίστηκε απ' τόν αναρχισμό, προχωρώντας επιπλέον τόσο μακριά ώστε νά υπογράψει Τ ό Μ α ν ι φ έ σ τ ο τ ώ ν 1 6 στά 1916, ένα έγγραφο που σημαδεύει τήν κυριαρχία τής ασυνοχής στούς φιλοπόλεμους αναρχικούς' επίσης υποστήριξε τόν Κερένσκι στή Ρωσία πάνω στό ζήτημα τής συνέχισης τού πολέμου.

Ο Κροπότκιν είδε τό φεντεραλιστικό πρόβλημα σάν τεχνικό καί διακηρύσσει στό τελευταίο βιβλίο του, "Η Σύγχρονη Επιστήμη και ο Αναρχισμός", ότι ο άνθρωπος θά υποχρεωθεί ν' ανακαλύψει νέες μορφές οργάνωσης γιά τις κοινωνικές λειτουργίες που εκπληρώνει τό Κράτος διαμέσου τής γραφειοκρατίας κι ότι "όσο δέ γίνεται αυτό, δέ θά γίνει τίποτα."

Αλλά στή ζωή του, εν μέρει επαναστατική κι εν μέρει αυστηρά επιστημονική, δέν μπόρεσε ν' αναπτύξει συστηματικά τή φεντεραλιστική του αντίληψη κι η δική του αντίληψη γιά τόν αναρχισμό, όπου τό ζωτικό πνεύμα τού λαού συνιστά τήν ουσία τής εξέλιξης, αντιτίθονταν στήν ανάπτυξη τών φεντεραλιστικών του ιδεών γιά τό

μέλλον.

Ποιά ήταν η στάση τού Κροπότκιν απέναντι στόν ευρωπαϊκό πόλεμο καί τή Ρώσικη Επανάσταση; Πιστεύω ότι έχει ενδιαφέρον νά εξεταστεί, γιατί η φεντεραλιστική του σκέψη συνέβαλε στή διαμόρφωση τής στάσης του. Στά "Απομνημονεύματά" του ο Κροπότκιν έγραφε: "Η σύγκρουση μεταξύ Μαρξιστών καί Μπακουνικών δέν ήταν ένα θέμα προσωπικό. Ήταν η αναπόφευκτη σύγκρουση ανάμεσα στήν αρχή τού φεντεραλισμού καί τήν αρχή τού συγκεντρωτισμού, ανάμεσα στίς ελεύθερες κομμούνες καί τή διακυβέρνηση απ' τό Κράτος, ανάμεσα στήν ελεύθερη δράση καί τίς λαϊκές μάζες που προχωρούν πρός τή χειραφέτησή τους καί τή νομική ολοκλήρωση τού υπάρχοντος καπιταλισμού — μιά σύγκρουση ανάμεσα στό λατινικό πνεύμα καί τό γερμανικό πνεύμα." Μέ τό ξέσπασμα τού πολέμου, ο Κροπότκιν θεωρούσε τή Γαλλία θεματοφύλακα τού λατινικού πνεύματος, δηλαδή, τής επανάστασης καί τή Γερμανία, θρίαμβο τής Κρατικής λατρείας, δηλαδή, τής αντίδρασης. Η στάση του ήταν εκείνη τών "υπερασπιστών τής δημοκρατίας". Στήν αρχή, τάχθηκε μέ τό μέρος τών σωβινιστών τής Αντάντ κι έπεσε σάν τόν Γκιγιώμ* στήν υπερβολή.

Στή μονόπλευρη όμως τοποθέτησή του μπορούμε νά δούμε τήν απόλυτη βεβαιότητα τού φεντεραλιστικού του πιστεύω. Αντιτίθονταν στή Γερμανία γιατί έβλεπε σ' αυτήν ένα κίνδυνο γιά τήν αυτονομία τών ανθρώπων καί τήν αρχή τής αποκέντρωσης. Στό γράμμα του πρός τό Σουηδό καθηγητή Τζ. Στέφεν (Freedom, Οκτώβρης 1914) διακήρυσσε: "Γιά τά Κράτη τής Ανατολικής Ευρώπης κι ιδιαίτερα γιά τή Ρωσία, η Γερμανία ήταν ο κύριος υποστηρικτής καί προστάτης τής αντίδρασης. Ο Πρώσσικος μιλιταρισμός, ο ψεύτικος θεσμός τής λαϊκής εκπροσώπησης που πρόσφερε τό Γερμανικό Ράιχσταγκ, τά φεουδαλικά προνόμια τών ξεχωριστών τμημάτων τής Γερμανικής Αυτοκρατορίας κα η κακομεταχείριση τών υποταγμένων εθνοτήτων στήν Αλσατία κι ιδιαίτερα στήν Πρωσσική Πολωνία, όπου κακομεταχειρίζονταν τούς Πολωνούς όπως στή Ρωσία — δίχως νά διαμαρτύρονται τά προωθημένα πολιτικά κόμματα — αυτοί οι καρποί τού Γερμανικού ιμπεριαλισμού ήταν τά διδάγματα που η σύγχρονη Γερμανία, η Γερμανία τού Βίσμαρκ, δίδαξε στούς γείτονές της καί, πάνω απ' όλα, στό Ρώσικο δεσποτισμό. Θά είχε μήπως αυτός ο δεσποτισμός διατηρηθεί τόσο πολύ στή Ρωσία καί θά είχε ποτέ τολμήσει νά κακομεταχειριστεί τήν Πολωνία καί τή Φινλανδία

* Συγγραφέας τής στυχούς μπροσούρας, ο Πανγερμανιστής Κάρλ Μάρξ.

όπως τό έκανε, άν δέν μπορούσε ν' αναπαράγει τό παράδειγμα τής "καλλιεργημένης Γερμανίας" κι άν δέν ήταν σίγουρος γιά τήν προστασία τής Γερμανίας;"

Καί προβλέποντας τήν κριτική: Ξεχνάτε τό Ρώσικο δεσποτισμό; έγραψε:

"Κανένας δέν μπορεί νά φανταστεί ότι μετά τόν τωρινό πόλεμο, όπου όλα τά Ρώσικα κόμματα έχουν ξεσηκωθεί ομόθυμα ενάντια στόν κοινό εχθρό, θά ξαναγυρίσει γιά μιάν ακόμα φορά στόν παλιό δεσποτισμό· αυτό είναι υλικά αδύνατο. Εκείνοι που έχουν κάνει μιά σοβαρή μελέτη τού επαναστατικού κινήματος στή Ρωσία στά 1905, γνωρίζουν ποιές ήταν οι κυρίαρχες ιδέες στή διάρκεια τής πρώτης καί τής δεύτερης Δούμας, όπου οι εκλογές έγιναν κάτω από συγκριτικά ελεύθερες συνθήκες. Γνωρίζουν οπωσδήποτε ότι η εθνική κυριαρχία, γιά όλα τά τμήματα που απαρτίζουν τήν Αυτοκρατορία, ήταν η θεμελιακή πολιτική όλων τών φιλελεύθερων καί ριζοσπαστικών κομμάτων. Αλλά υπάρχει κάτι παραπάνω απ' αυτό. Η Φινλανδία πέτυχε τήν επανάστασή της μέ τή μορφή μιάς δημοκρατικής αυτονομίας κι η Δούμα τήν επικύρωσε.

Επιπλέον, εκείνοι που γνωρίζουν τή Ρωσία καί τίς σύγχρονες τάσεις πού κυριαρχούν εκεί, καταλαβαίνουν οπωσδήποτε ότι ο παλιός δεσποτισμός δέ θά επανεγκαθιδρυθεί ποτέ μέ τήν πρό τού 1905 μορφή κι ότι τό Ρώσικο Σύνταγμα δέ θά μπορέσει νά πάρει ποτέ μιάν ιμπεριαλιστική μορφή καί ν' αποκτήσει τό πνεύμα που έχει ο Κοινοβουλευτισμός στή Γερμανία. Κατά τή γνώμη μας καί καθώς ξέρουμε τή Ρωσία, είμαστε πεπεισμένοι ότι δέ θά γίνει ποτέ επιθετική καί πολεμοχαρής σάν τή Γερμανία. Αυτό δέν τό δείχνει μόνο ολόκληρη η Ρώσικη ιστορία, αλλά κι ο τρόπος που συγκροτείται η Ρώσικη ομοσπονδία αποκλείει τήν ανάπτυξη τού μιλιταριστικού πνεύματος στό πολύ κοντινό μέλλον."

Γιά τόν Κροπότκιν, η Ρωσία ήταν η χώρα τού μ ί ρ, η χώρα που τού είχε προσφέρει ένα πλατύ πεδίο παρατήρησης τών ενεργειών καί τών δυνατοτήτων πρωτοβουλίας από μέρους τού λαού.

Ο Ευρωπαϊκός Πόλεμος τόν παρέσυρε μακριά απ' τήν πολιτική του οικογένεια, τό αναρχικό κίνημα. Ωστόσο, η Οκτωβριανή Επανάσταση στή Ρωσία, τόν έκανε νά επιστρέψει γιά μιά ακόμα φορά.

Ο Κροπότκιν, ακόμα καί στά πρώιμα γραπτά του, πάλεψε ενάντια στήν αυταπάτη ότι οι μυστικές επαναστατικές εταιρίες θά ήταν ικανές, μόλις καταστρεφόταν η Τσαρική τυραννία, ν' αντικαταστήσουν τήν ηττημένη γραφειοκρατική μηχανή μέ μιά νέα διοίκηση, αποτελούμενη από τίμιους κι αδιάλλακτους επαναστάτες' "άλλοι – οι

προσεκτικοί που δουλεύουν γιά ν' αποκτήσουν φήμη, ενώ οι επαναστάτες δουλεύουν στό σκοτάδι ή χάνονται στή Σιβηρία' άλλοι — οι μηχανορράφοι, οι δημαγωγοί, οι δικηγόροι, οι άνθρωποι τών γραμμάτων, που χύνουν περιστασιακά ένα δάκρυ που στεγνώνει γρήγορα πάνω στόν τάφο τών ηρώων καί παριστάνουν τούς φίλους τού λαού — αυτοί είναι οι άνθρωποι που θά καταλάβουν τίς κενές κυβερνητικές θέσεις καί θά φωνάξουν "Πίσω!" στούς ανώνυμους που έκαναν τήν επανάσταση." Η προφητεία τού Κροπότκιν επαληθεύτηκε περίτρανα στή Ρωσία κι ο σύντροφός μας βρέθηκε στήν αντιπολίτευση, μιά αντιπολίτευση που θά είχε σημαντική απήχηση άν η ανεπιφύλακτη υποστήριξή του στόν πόλεμο δέν είχε καταστρέψει τό πολιτικό του κύρος.

Σέ μιά συνέντευξη μέ τόν Αουγκουστίν Σούχυ, που δημοσιεύτηκε στην **Erkenntnis Befreiung** τής Βιέννης, ο Κροπότκιν είπε: "Θά πρέπει νά έχουμε κοινοτικά συμβούλια. Αυτά θά πρέπει νά εργάζονται ανεξάρτητα. Θά πρέπει, λογουχάρη, νά φροντίζουν ώστε, σέ περίπτωση μιάς φτωχής σοδειάς, ο πληθυσμός νά μή στερηθεί τά αναγκαία γιά τή ζωή. Η συγκεντρωτική κυβέρνηση είναι, σ' αυτή τήν περίπτωση, μιά εξαιρετικά δυσκίνητη μηχανή,* ενώ απ' τήν άλλη μεριά, μιά ομοσπονδία συμβουλίων θά δημιουργούσε ένα ζωτικό κέντρο." Στή συνέντευξή του μέ τόν Αρμάντο Μπόργκι, ο Κροπότκιν έδωσε μεγάλη έμφαση στό ρόλο τών συνδικάτων σάν πυρήνων τής αυτόνομης κι αντιεξουσιαστικής κοινωνικής επανάστασης. Σέ μερικά απ' τά τελευταία του γράμματα (23 Δεκέμβρη 1920) που απευθύνονταν στόν Ολλανδό αναρχικό Ντέ Ρέγκερ, που δημοσιεύτηκαν στόν **Vrije Socialist**, ο Κροπότκιν έγραφε: "Η Κοινωνική Επανάσταση στή Ρωσία έχει πάρει δυστυχώς ένα συγκεντρωτικό κι εξουσιαστικό χαρακτήρα."

Οι απόψεις τού Κροπότκιν γιά τή Ρώσικη Επανάσταση εκφράζονται στό μήνυμά του πρός τούς εργάτες τής Δυτικής Ευρώπης,** που παρέδωσε στή δεσποινίδα Ρόνφιλντ στίς 10 Ιούνη 1920, όταν εκείνη κι άλλοι αντιπρόσωποι τού Εργατικού Κόμματος πήγαν νά τόν χαιρετίσουν στό ησυχαστήριό του στό Ντμίτρυφ. Αυτό τό μήνυμα

* Ο Κροπότκιν έκφραζε τήν εχθρότητά του γιά τήν καταπιεστική οικονομία τής μπολσεβίκικης κυβέρνησης σέ μιά συνέντευξη μέ τόν ανταποκριτή τής **Daily News**, Γ. Μήκιν. Βλ. επίσης τίς ενδιαφέρουσες συνεντεύξεις μέ τόν Αλέξανδρο Μπέρκμαν στή **Libertaire** τής 22 Φλεβάρη 1922.

** Περιέχεται στό βιβλίο τού Κροπότκιν "Πρός τούς Νέους", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" 1976 (Σ.τ.Μ.).

είναι ένα σημαντικό ντοκουμέντο τής ιστορίας τής Ρώσικης Επανάστασης.

Ο Κροπότκιν τόνισε ότι άν παραδεχθούμε ότι η απόπειρα εγκαθίδρυσης μιάς νέας κοινωνίας διαμέσου τής Δικτατορίας τού Προλεταριάτου είναι καταδικασμένη σέ αποτυχία, δέν μπορούμε, μολοντούτο, ν' αρνηθούμε ότι η επανάσταση καθιέρωσε νέες αντιλήψεις στή Ρώσικη ζωή πάνω στήν κοινωνική λειτουργία καί τά δικαιώματα τού εργάτη καθώς επίσης καί τά δικαιώματα τού κάθε πολίτη κι έκφρασε τήν ιδέα του μέ μιά ξεκάθαρη κι αδιάλλακτη κριτική τού Μπολσεβικισμού σάν κομματικής δικτατορίας καί συγκεντρωτικής κυβέρνησης.

Τό πρώτο γενικό πρόβλημα αφορά τίς διάφορες εθνότητες που απαρτίζουν τή Ρωσία. Πάνω σ' αυτό τό ζήτημα ο Κροπότκιν γράφει: "Μιά επανασύναψη σχέσεων ανάμεσα στά Αμερικάνικα καί τά Ευρωπαϊκά έθνη καί τή Ρωσία, δέν θά έπρεπε νά σημαίνει μιά παραδοχή τής ανωτερότητας τού Ρώσικου έθνους πάνω στά έθνη που συγκρότησαν τήν Αυτοκρατορία τού Ρώσου Τσάρου.

Η αυτοκρατορική Ρωσία είναι νεκρή καί δέ θ' αναβιώσει ποτέ. Τό μέλλον τών διάφορων επαρχιών που αποτελούσαν τήν Αυτοκρατορία, βρίσκεται σέ μιά μεγάλη ομοσπονδία. Οι φυσικές επικράτειες τών διάφορων τμημάτων αυτής τής ομοσπονδίας δέν είναι μέ κανένα τρόπο διαφοροποιημένες από κείνες που γνωρίζουμε απ' τήν ιστορία τής Ρωσίας, απ' τήν εθνογραφία καί τήν οικονομική της ζωή. Κάθε απόπειρα σύνδεσης τών συστατικών μερών τής Ρώσικης Αυτοκρατορίας, όπως τής Φινλανδίας, τών επαρχιών τής Βαλτικής, τής Λιθουανίας, τής Ουκρανίας, τής Γεωργίας, τής Αρμενίας, τής Σιβηρίας κι άλλων, κάτω από μιά κεντρική εξουσία, είναι καταδικασμένη σέ σίγουρη αποτυχία. Τό μέλλον αυτού που αποτελούσε τή Ρώσικη Αυτοκρατορία βρίσκεται σέ μιά ομοσπονδία ανεξάρτητων μονάδων.

Συνακόλουθα, θά ήταν υπέρ τών συμφερόντων όλων τών δυτικών εθνών νά διακηρύξουν πρώτα απ' όλα τήν αναγνώριση τού δικαιώματος κάθε τμήματος τής πρώην Ρώσικης Αυτοκρατορίας νά αυτο-κυβερνιέται."

Αλλά ο φεντεραλισμός τού Κροπότκιν υπερβαίνει τά όρια αυτής τής πρότασης γιά εθνογραφική αυτονομία. Τονίζει τήν αναγκαιότητα προσδοκίας, σ' ένα όχι μακρινό μέλλον, "μιάς εποχής όπου κάθε μέρος τής ομοσπονδίας θά είναι κι αυτό μιά ομοσπονδία, μιά ελεύθερη ομοσπονδία αγροτικών κομμουνών κι ελεύθερων πόλεων καί πιστεύω επίσης ότι η Δυτική Ευρώπη θά κινηθεί κι εκείνη πρός αυτή τήν κατεύθυνση."

Κι ύστερα ακολουθεί μιά σκιαγράφηση τής επαναστατικής τακτικής τών αυτόνομων φεντεραλιστών καί μιά κριτική τής λατρείας τού συγκεντρωτικού κράτους απ' τούς μπολσεβίκους: "Η Ρώσικη Επανάσταση — η συνέχιση τών δυό μεγάλων επαναστάσεων, τής Αγγλικής καί τής Γαλλικής — αγωνίζεται νά υπερβεί τό σημείο όπου σταμάτησε η Γαλλική Επανάσταση, όταν έφτασε στήν ιδέα τής π ρ α γ μ α τ ι κ ή ς ι σ ό τ η τ α ς, δηλαδή, τής οικονομικής ισότητας.

Δυστυχώς, αυτή η απόπειρα έγινε στή Ρωσία κάτω απ' τήν υπερσυγκεντρωτική δικτατορία τού Μπολσεβίκικου Κόμματος. Η ίδια απόπειρα είχε γίνει απ' τόν Μπαμπέφ καί τούς οπαδούς του' μιά συγκεντρωτική καί Γιακωβίνικη απόπειρα οικοδόμησης μιάς κομμουνιστικής δημοκρατίας, πάνω σέ υπερσυγκεντρωτικά κρατικά θεμέλια, κάτω απ' τούς αυστηρούς νόμους ενός κόμματος, αποδείχνεται μιά κολοσσιαία αποτυχία. Το Ρώσικο πείραμα μάς διδάσκει π ω ς δ έ ν π ρ έ π ε ι ν ά ε π ι β λ η θ ε ί ο κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ό ς, ακόμα καί σ' ένα λαό που έχει κουραστεί απ' τό παλιό καθεστώς κι είναι ανίκανος νά προβάλλει ενεργητική αντίσταση στό πείραμα τών νέων κυρίαρχων. Η ιδέα τών σοβιέτ ή τών εργατικών κι αγροτικών συμβουλίων, η οποία προαναγγέλθηκε ήδη στή διάρκεια τού επαναστατικού πειράματος τού 1905 κι επιτεύχθηκε πλήρως τό Φλεβάρη τού 1917, ήταν μιά θαυμάσια ιδέα. Τό ίδιο ακριβώς τό γεγονός ότι αυτά τά συμβούλια πρέπει νά ελέγχουν τήν πολιτική κι οικονομική ζωή τής χώρας, υποθέτει ότι πρέπει ν' αποτελούνται απ' όλους όσους παίρνουν προσωπικά μέρος στήν παραγωγή τού εθνικού πλούτου.

Αλλά στό μέτρο που μιά χώρα υποτάσσεται στή δικτατορία ενός κόμματος, τά συμβούλια τών εργατών κι αγροτών χάνουν κατάφωρα κάθε περιεχόμενο. Ο ρόλος τους περιορίζεται στήν παθητικότητα, που στό παρελθόν αντιπροσωπευόταν απ' τή Συνέλευση τών Τάξεων* ή τά παρλιαμέντα, που συγκαλούνταν απ' τό μονάρχη κι ήταν υποχρεωμένα νά συμβαδίζουν μ' ένα παντοδύναμο Βασιλικό Συμβούλιο.

Τό εργατικό συμβούλιο δέν μπορεί νά είναι ένα ελεύθερο κι αποτελεσματικό συμβουλευτικό σώμα όταν στερείται τήν ελευθερία τού τύπου, μιά κατάσταση που υπήρχε στή Ρωσία τά τελευταία 2 χρόνια, μέ τή δικαιολογία ότι υπάρχει μιά εμπόλεμη κατάσταση. Κι όταν διενεργούνται εκλογές κάτω απ' τή δεσποτική πίεση ενός κόμματος, τά εργατικά συμβούλια χάνουν τήν αντιπροσωπευτική τους

* Τής προεπαναστατικής Γαλλίας (Σ.τ.Μ.).

δύναμη. Επιπλέον γίνονται απόπειρες δικαιολόγησης αυτής τής κατάστασης πραγμάτων, λέγοντας ότι γιά νά καταπολεμηθεί τό παλιό καθεστώς ο δικτατορικός νόμος είναι αναγκαίος. Αποτελεί όμως ένα οπισθοδρομικό βήμα όταν αφορά τήν οικοδόμηση μιάς νέας κοινωνίας πάνω σέ μιά νέα οικονομική βάση. Είναι σά νά καταδικάζεις σέ θάνατο τήν ανοικοδόμηση.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται γιά τήν ανατροπή, καί τήν ανάληψη, μιάς ήδη αδύναμης Κυβέρνησης, είναι γνωστές απ' τήν αρχαία καί τή σύγχρονη ιστορία. Όταν όμως απαιτείται μιά ανοικοδόμηση στή βάση νέων αντιλήψεων γιά τή ζωή, ιδιαίτερα ως πρός τήν παραγωγή καί τήν ανταλλαγή τών αγαθών, δίχως νά υπάρχει κάποιο προηγούμενο υπόδειγμα σάν οδηγός, όταν κάθε πρόβλημα πρέπει νά επιλυθεί σύντομα, τότε μιά παντοδύναμη κι υπερσυγκεντρωτική κυβέρνηση που ασχολείται μέ τήν παραμικρή λεπτομέρειά, θά είναι απόλυτα ανίκανη νά τό κάνει αυτό διαμέσου τών υπαλλήλων της. Όσο πολυάριθμοι κι άν είναι, θά γίνουν ένα εμπόδιο. Τό αποτέλεσμα είναι μιά τεράστια γραφειοκρατική μηχανή, που συγκρινόμενο μαζί της ωχριά τό Γαλλικό σύστημα, τό οποίο απαιτεί τήν παρέμβαση 40 υπαλλήλων γιά νά πουληθεί ένα δέντρο που σωριάστηκε σ' ένα δρόμο από μιά καταιγίδα. Καί σείς, εργάτες τής Δ. Ευρώπης, μπορείτε καί πρέπει ν' αποφύγετε νά γίνει αυτό μέ όλα τά μέσα που διαθέτετε, μιά που όλους σας πρέπει νά σάς απασχολεί η επιτυχία τής κοινωνικής επανάστασης.

Τό τεράστιο έργο ανοικοδόμησης, που χρειάζεται σέ μιά κοινωνική επανάσταση, δέν μπορεί νά επιτευχθεί από μιά κεντρική κυβέρνηση, ακόμα κι άν είχε σάν οδηγό σ' αυτό τό έργο κάτι πιό ουσιαστικό από μερικές σοσιαλιστικές κι αναρχικές μπροσούρες.

Εκείνο που χρειάζεται είναι τό ότι η μάζα τών τοπικών δυνάμεων πρέπει νά έχει τή θέληση, τήν ευφυία καί τή θέληση γιά συνεργασία, που μόνον αυτή μπορεί νά ξεπεράσει τίς δυσκολίες που προκύπτουν απ' τά διάφορα τοπικά προβλήματα.

Τό νά παραγκωνίζεις τή συνεργασία καί νά εμπιστεύεσαι, αντίθετα, τή μεγαλοφυία τών κομματικών δικτατόρων, είναι συνώνυμο μέ τό νά καταστρέφεις τίς ανεξάρτητες ομάδες, όπως τά συνδικάτα που ονομάζονται επαγγελματικές ενώσεις στή Ρωσία, καί τούς τοπικούς καταναλωτικούς συνεταιρισμούς καί νά τούς μεταμορφώσεις σέ γραφειοκρατικά όργανα τού κόμματος, όπως συμβαίνει σήμερα. Αυτός δέν είναι ο τρόπος γιά νά επιτευχθεί η επανάσταση, αλλά ο τρόπος γιά νά γίνει αδύνατη η επίτευξή της. Γι' αυτό τό λόγο, θεωρώ καθήκον μου νά σάς συμβουλέψω νά μήν υιοθετήσετε ποτέ μιά

τέτοια γραμμή δράσης."

Αυτές είναι οι απόψεις τού Κροπότκιν γιά τή Ρώσικη Επανάσταση κι η βάση όλης τής προπαγάνδας του. Κι αυτές είναι οι ιδέες που εμψυχώσανε κι εξακολουθούν νά εμπνέουν τήν αναρχική αντιπολίτευση στή Ρωσία.

Ο γηραιός Κροπότκιν, άρρωστος κι άπορος, πέθανε στή διάρκεια μιάς περιόδου αδράνειας, μετά απ' τήν απόπειρά του νά δημιουργήσει ένα φεντεραλιστικό κίνημα, δίχως όμως νά μπορέσει νά πετύχει τίποτα εξαιτίας τής έλλειψης ελευθερίας καί τής καταστροφής όλου τού πολιτικού του κύρους, που ήταν αποτέλεσμα τής ανεπιφύλακτης υποστήριξής του στόν Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά τό φεντεραλιστικό πρόβλημα, τόσο στόν τομέα τών εθνοτήτων όσο καί στόν τομέα τής πολιτικής κι οικονομικής οργάνωσης, είναι τό ζωτικό πρόβλημα τής Ρωσίας. Όταν η εμπειρία κι η αντίθεση θ' απομακρύνουν οριστικά τούς Ρώσους κομμουνιστές απ' τά δογματικά τους σχέδια κι η ένωση τών Ρώσικων οργανώσεων κάνει τό πρώτο βήμα στό δρόμο τής νέας επανάστασης, η προσωπικότητα τού Πέτρου Κροπότκιν θ' αρθεί στό ύψος που τής ταιριάζει κι η σκέψη του θά εμπνέει τή νέα ανοικοδόμηση. Στό φεντεραλισμό τού Κροπότκιν υπάρχει ένας υπερβολικός οπτιμισμός, υπάρχουν απλουστεύσεις κι αντιφάσεις, υπάρχει όμως καί μιά μεγάλη αλήθεια: ότι η ελευθερία είναι ένας όρος ζωής κι ανάπτυξης γιά όλους τούς ανθρώπους' ότι μόνον εκεί που ένας λαός κυβερνάει τόν εαυτό του καί γιά τόν εαυτό του, είναι ασφαλής απ' τή μάστιγα τής τυραννίας καί σίγουρος γιά τήν πρόοδό του.

Καμίλλο Μπερνέρι

ΑΝΑΡΧΙΑ

Στὸ κείμενο αυτὸ ο Κροπότκιν απαντάει στὸ ερώτημα ἂν ο αναρχισμὸς ἔχει μιὰ φιλοσοφία καὶ τί είναι αυτή η φιλοσοφία. Βρίσκοντας αναλογίες μὲ τὶς φυσικὲς επιστήμες, δείχνει ότι η πρόοδος συντελείται μὲ βίαιες αλλαγὲς στὴν ισορροπία που δημιουργείται σὲ κάθε περίοδο, τὶς οποίες ακολουθεί μιὰ νέα αρμονία που προκύπτει απ' τὴν αντίδραση τῶν επιμέρους μερῶν. Ωστόσο, αυτή η φυσική ανάπτυξη εμποδίζεται από ισχυρές μειονότητες που τὴν κρατάνε δέσμια τῶν συμφερόντων. Ἔτσι θεωρεί ότι τὸ πρακτικὸ καθῆκον τοῦ αναρχισμοῦ είναι η ενθάρρυνση τῶν τάσεων που ευνοοῦν τὴν αποκατάσταση τῆς φυσικῆς διαδικασίας, δηλαδή, η διάδοση τῶν αναρχικῶν ιδεῶν ὥστε ν' αφυπνιστεί η πρωτοβουλία τῶν ανθρώπων καὶ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν κοινωνική επανάσταση, που θὰ καταστρέψει τὶς ἄρχουσες μειονότητες, εγκαθιδρύοντας τὸ βασίλειο τῆς ελευθερίας.